

..... *Neerlandica*
Extra Muros

Jaargang 40
nummer 3
oktober 2002

..... *Inhoud*

Neerlandica Extra Muros
Tijdschrift van de Internationale
Vereniging voor Neerlandistiek (IVN)
Drie afleveringen (2002)
Jaargang 40, 3, oktober 2002

Onder redactie van

F. Balk-Smit Duyzentkunst,
L. Beheydt, M. Boers-Goosens,
A.J. Gelderblom, Th. Hermans,
A.M. Musschoot, R.M. Vismans,
M. Kristel (redactiesecretaris)

Redactiesecretariaat

Raadhuisstraat 1
2481 BE Woubrugge, Nederland
Telefoon (0172) 51 82 43
Fax (0172) 51 99 25
E-mail bureau@ivnnl.com

Uitgever

Rozenberg Publishers
Rozengracht 176A
1016 NK Amsterdam, Nederland
Telefoon (020) 625 54 29
Fax (020) 620 33 95
E-mail info@rozenbergps.com
www.rozenbergps.com

Vormgeving

.SPATIE(puntspatie), Amsterdam

ISSN 0047-9276

Abonnementsprijzen en tarieven
voor advertenties: zie achterkant
omslag.

Arie Jan Gelderblom
Hollandse jongens in de maak 1

Kris Steyaert
*Een Nederlandstalige Shelley op de planken:
De reconstructie van een vergeten schandaal* 13

John H.A.L. de Jong
Het Europees Referentiekader gaat de wereld rond 26

Eugeen Roosens
Geel. Een unicum in de psychiatrie 40

Marion Boers
1602 – VOC – 2002
Kroniek cultuur en maatschappij 50

P. de Kleijn
Denk aan het opstapje
Kroniek van het Nederlands voor anderstaligen 60

Ton Anbeek
Liefde (?)
Kroniek van het proza 69

Besprekingen en aankondigingen 75

Marja Kristel
Enquête over Neerlandica Extra Muros 78

In Memoriam Luís Crespo Fabião 82

Jan de Vries
Daar werd iets groots verricht 83

Auteursgegevens bij NEM-3, 2002 84

..... *Hollandse jongens in de maak*

In de zomer van 1988, toen het Nederlands elftal opmerkelijk goed gepresteerd had in het Europese voetbalkampioenschap, bracht ik mijn zomervakantie door op een camping aan de Franse westkust. Een paar Nederlandse gezinnen hadden hetzelfde plekje ontdekt. Een daarvan bestond uit een vader, een moeder en twee zoontjes van pakweg zeven en negen jaar oud. Dag in, dag uit liepen de ventjes rond in de schitterende kleuren van Nederlands vlag: t-shirts met brede horizontale rode en witte strepen, en tuinbroeken van blauwe spijkerstof. Daaronder klompen. Kennelijk wilden de ouders in die glorieuze zomer dat hun zoons er uitzagen als echte ‘Hollandse jongens’. Door hun schoeisel en de kleur van hun kleding gaven ze te kennen dat ze deelden in de winnaarsmentaliteit van hun nationale elftal.

Waarschijnlijk hadden deze ouders onbewust een voorbeeld in gedachten, de bekende traditionele ‘Hollandse jongen’ van de Ansichtkaarten, de jonge Volendammer visser, icoon van het internationale toerisme. Dit stereotype is onverminderd populair gebleven sinds het in de late negentiende en vroege twintigste eeuw wereldwijd werd gepropageerd door middel van wereldtentoonstellingen, reisgidsen en de Ansichtkaartenindustrie. In de tweede helft van de negentiende eeuw bestond er bijvoorbeeld in de Verenigde Staten een periode van *Holland Mania*, toen Mary Mapes Dodge hele generaties van jonge lezers wist te boeien met *Hans Brinker or the silver skates* (1865 en vele latere drukken), en toen Hollandse meisjes en jongens in klederdracht als beeldmerk werden gekozen voor verschillende Amerikaanse huishoudelijke artikelen. Annette Stott heeft een mooi boek geschreven over deze typische Amerikaanse rage.¹ Ze laat onder meer zien dat de ‘Hollandse jongen’ geen weergave van de realiteit was, maar een bedenksel, een culturele constructie die uiteenlopende doelen kon en kan dienen.

In dit artikel wil ik een paar wortels van het concept ‘Hollandse jongen’ traceren. Voor een belangrijk prototype moeten we terug naar de jaren rond 1800, toen Nederland onder Franse invloed een ingrijpende fase van herstructurering en modernisering doormaakte. Aangeraakt door Frans revolutionair elan en meegesleept in de op- en ondergang van het Napoleontisch imperialisme, werd het land getransformeerd van een trage, federale, decentrale republiek in een centralistisch koninkrijk met moderne efficiënte instituties.² Het was

DE JONGEN.

de vlieger stijgt met snelheid en zeer gelijklijk naar de
hoogte. . . . .

bl. 37.

bovendien de tijd van de beginnende Romantiek, toen overal in Europa voor het eerst de nauwe relatie tussen volk, land, taal en geschiedenis ontdekt werd. In de ‘Franse Tijd’ verbleekte het aanvankelijke Nederlandse enthousiasme voor de democratische verworvenheden van de Franse Revolutie, om plaats te maken voor diepe wrevel over Napoleons totalitarisme. Romantiek en anti-Franse sentimenten droegen beide bij aan het ontstaan van een nieuw Nederlands nationaal gevoel. Revolutionair enthousiasme en politieke ontgoocheling konden in de loop van de tijd bij dezelfde personen worden aangetroffen. Een van hen was de productieve Haarlemse uitgever, toneelschrijver en romancier Adriaan Loosjes (1761-1818).³

In 1809, tijdens de periode waarin Nederland als staat werd “afgeschaft door Napoleon”,⁴ publiceerde Loosjes twee bundels didactisch proza, *De man in de vier tijdperken zijns levens* en *De vrouw in de vier tijdperken haars levens*. De grote structuur van beide delen is het traditionele idee van de levensladder met zijn onvermijdelijke traject van op- en nedergang. Het is niet ondenkbaar dat de schrijver zijn boeken zag als een modern alternatief voor Jacob Cats’ *Houwelick*, dat sinds zijn eerste druk van 1625 had gefungeerd als de seculiere Hollandse familiebijbel vol lessen voor het dagelijks leven van man, vrouw en kinderen.

Een vergelijking tussen Cats en Loosjes levert interessante overeenkomsten en verschillen op. Cats stelt het huwelijk voor als de hoeksteen van de burgerlijke samenleving in de Republiek. In overeenstemming met de nieuwste juridische inzichten van zijn tijd betoogt hij dat mensen binnen de door God en de overheid gegeven rechtsorde zelf verantwoordelijkheid voor hun daden moeten nemen.⁵ De voortdurende wisselwerking tussen man en vrouw is daarbij essentieel, uiteraard onder leiding van de man. Het kloeke werk van Cats, in rijmende versregels vol citaten en anekdotes, is opgebouwd volgens de successievelijke levensfasen van de vrouw, die worden gedetermineerd door de aard van haar afhankelijkheid van de man: maagd, vrijster [verloofde], bruid, vrouwe, moeder en weduwe. Als introductie tot het hele werk neemt Cats een lang gedicht op, *Kinder-spel*, waarin verschillende kinderspelen een morele uitleg krijgen. Bij dat gedicht maakte Adriaan van der Venne een illustratie van spelende kinderen op het Lange Voorhout in Den Haag.⁶

Loosjes daarentegen schrijft levendig en elegant proza, en is niet zozeer uit op het samenstellen van een huwelijkshandboek, als wel op het presenteren van man en vrouw als twee afzonderlijke, contrasterende typen. Ze worden weliswaar tot elkaar aangetrokken en hebben elkaar nodig, maar ze zijn essentieel verschillend. De vier stadia in het leven van de man zijn in detail uitgewerkt, en worden gedefinieerd door het verstrijken van de jaren: jongen, jongeling, man en grijsaard. Bij de vier even uitvoerig besproken levensstadia van de vrouw vinden we nog de bij Cats zo prominente afhankelijkheid van de mannelijke aanwezigheid terug: meisje, maagd, huismoeder en bejaarde vrouw. Veel meer dan Cats lijkt Loosjes uit te gaan van concrete observaties, en richt hij zich op de specifieke eigenschappen van de beide seksen, zowel van lichaam als van geest. Man en vrouw worden, zou je kunnen zeggen, door Loosjes geconstrueerd doordat hij ze als antagonistische eenheden in verschillende levens-

fasen tegenover elkaar plaatst. Dat alles bovendien in een nationale context. Het gaat hem vooral om de *Nederlandse* man en vrouw, en minder om hun universele hoedanigheden. Door dat nationale accent plaatst hij zijn typen in een productieve structuur van binaire opposities. Het gaat hem niet alleen om genderopposities, maar ook om de oppositie Nederlands tegenover niet-Nederlands.

Laten we eens wat nader naar de jongens kijken. Onder invloed van contemporaine Duitse pedagogische literatuur geeft Loosjes uitvoerige voorschriften voor hun lichamelijke opvoeding.⁷ Die moet zich bij voorkeur in de open lucht voltrekken. “De ontwikkeling der lichaamskrachten van de jongen moet bijzonder bevorderd worden, en wel door middelen die spelen en uitspanningen schijnen, maar de buigzaamheid en vlugheid der leden oefenen, zonder dat dezelve aan verrekkingen en kneuzingen zijn blootgesteld”.⁸ Hij bespreekt balspelen, oefeningen met racket en pluimbal, het klimmen in bomen en gymnastiek. Ouders moeten tegenover hun zonen geen blijk geven van bezorgdheid over de risico’s van roekeloosheid of onstuimige lichamelijke inspanning, want dat zou de jongens “een verwijfde weekhartigheid en onmannelijke vreesachtigheid” kunnen inboezemen.⁹ “Over het geheel en in allen gevalle is aan een harde boven een weke opvoeding de voorkeur te geven”.¹⁰ Nederlandse jongens van alle standen spelen graag met zelfgebouwde scheepjes, en dat kwalificeert hen als van nature, “alsof zij geboren matrozen zijn”, voor een opleiding aan de “Kweekschool der Zeevaart”.¹¹ Deze observatie brengt de auteur tot een conclusie over de Nederlandse volksaard: “Waar kinderen zulke doorslaande proeven geven van oorspronkelijke geschiktheid voor de zeedienst, is de landaard voor de zeevaart en koophandel gevormd”.¹² Verder moeten jongens kunnen worstelen, marcheren en op trommels slaan, en “zich in de kinderlijke wapenhandel oefenen”,¹³ met speelgoedwapens wel te verstaan. Daar wordt hun voetstap stevig van en hun beweging ferm. Hun blik moet zich leren richten op een bewegend doel in de verte. Voor verdere training van hun ogen moeten jongens vliegeren, hoepelen, tollen, discusswerpen, knikkeren, en boogschieten. Dat dient tot beheersing van het lichaam en van de omringende ruimte, en is verre te prefereren boven “zittende en treuzelende spelen”, zoals prentjes bekijken en uitknippen.¹⁴ Loosjes’ aandacht voor het gezichtsorgaan past in de toenmalige pedagogiek, die aan het oog het primaat toekende bij de kennisverwerving; opvallend is dat hij het kijken vooral bespreekt in verband met spel en lichamelijke oefening, en terughoudend is in het aanprijzen van boeken en prenten. Natuurlijk moet ook het verstand worden ontwikkeld, maar de schrijver is “geen vriend van die kleine geleerde knaapjes, die bespottelijke en verachtelijke gedrochtjes zijn”.¹⁵ Overmatig lezen is uit den boze, want dat gewent het oog teveel aan korte afstanden, en veroorzaakt bijziendheid. “En het gebrek van kortzichtigheid [bijziendheid], ongeacht het vervolgens door de onvoeglijke en ontsierende dracht van brillen verholpen wordt, berooft de mens van het genot, om de voorwerpen der natuur, in derzelve treffende grootte en volkomene schoonheid onbelemmerd te aanschouwen”.¹⁶ Prenten en tekeningen bekijken is gevaarlijk, want het roept ongewenste hartstochten wakker, zoals wellust en wreedheid.¹⁷

De nationale connectie is evident. Hollandse jongens moeten worden opgeleid en opgevoed om hun natie als zee- en koopluï te dienen. Daar worden hun lichamen voor getraind. Zeevaart en handel zijn impliciet overal in Loosjes' wenken aanwezig. De noodzaak van een helder gezichtsvermogen op zee spreekt voor zichzelf; impliciet wordt daardoor de brildrager als on-vaderlands gekarakteriseerd, waarover aanstonds meer. Het advies om jongens in bomen te laten klimmen wordt rechtstreeks verbonden met de later benodigde vaardigheid om in het want en de masten van zeeschepen te klauteren. Loosjes haalt daarbij als voorbeeld de bekende anekdote aan van de legendarische zeventiende-eeuwse admiraal Michiel de Ruyter, die als jongen al blijkt gaf van zijn nautische aanleg door op de torenspits van de Grote Kerk van Vlissingen te klimmen.¹⁸

De connectie tussen kinderspel en nationale opvoeding is niet door Loosjes uitgevonden. Cats bijvoorbeeld schrijft in het aan *Houwelick* voorafgaande *Kinder-spel* waarom het jongetje speelt met een speelgoedlans: "Het weet toch dat het Hollands bloed Het land met wapens houden moet".¹⁹ Maar anders dan Cats, die de verschillende kinderspelen vooral behandelt als algemene morele lessen en dit nationale accent bijna terloops vermeldt, is Loosjes' betoog doortrokken van een systematiek die het mannelijk lichaam van jongs af als een voor nationale doeleinden geëigende constructie behandelt. Dat de Gouden Eeuw daarbij als referentiepunt fungeert, is niet verwonderlijk. Het lag voor de hand om in het Nederlandse vroeg-nationalistische discours van de jaren rond 1800 aan te knopen bij de roemruchte vaderlandse geschiedenis van de zeventiende eeuw. De geleidelijke economische en politieke achteruitgang van de achttiende eeuw en de toenemende Franse overheersing werden beschouwd als een schande die de voorvaderen van de natie in de Gouden Eeuw nooit geduld zouden hebben. Het is in Loosjes' tijd een thema waarop op velerlei wijze wordt gevarieerd, en waaraan hijzelf van harte meedoet. Aan dit min of meer stereotiepe thema voegt hij recente opvoedingstheorie toe, van Duitse origine. De nieuwe pedagogie was in de voorafgaande decennia populair geworden in de Republiek, met name bij de patriotten, de progressieven die al ruim voor de Franse Revolutie inzagen dat er aan het lethargische maatschappelijke bestel van de Republiek een einde diende te komen.

Er zijn opvallende thematische parallellen te zien tussen Loosjes' bespreking van de jongen en het kleine geïllustreerde *Vaderlandsch A-B boek voor de Nederlandsche jeugd* uit 1781 van de patriottische pedagoog en publicist J.H. Swildens (1745-1809).²⁰ Het *Vaderlandsch A-B boek*, gemodelleerd op eigentijdse Duitse voorbeelden, beoogde een leer- en leesboek voor de scholen te zijn, waarin propaganda werd gemaakt voor een burgerlijke, patriottische ideologie. Bij elke letter van het alfabet staat een leeslesje met een bijbehorende gravure. Bij de S gaat het over het belang van schepen, in het bijzonder oorlogsschepen, voor de nationale defensie en koophandel. "*Oorlogsschepen! Oorlogsschepen!* moesten daarom de Nederlandse moeders hare kinderen zelfs in de wieg leren roepen". Kinderen worden aangemoedigd (*N*) om de kaart van hun vaderland, de Verenigde Nederlanden, te bestuderen, en (*N, D*) zorg te dragen voor de instandhouding van de begrenzings en de bescherming van deze *body politic*, de

*Jeugd. gy ziet u selve hier. Leer by deze print .
Welke spelen ʼt nutste zyn voor een Neerlands kind.*

duinen en dijken. En wat het menselijk lichaam betreft, in hoofdstuk *J* wordt erop gewezen dat de natuurlijke neiging tot spelen van de jeugd een nationale dimensie heeft: “De gezondheid en groeiende sterkte zijn de hoofdogenmerken, waarom de alwijze Schepper de lust tot spelen zo natuurlijk eigen gemaakt heeft aan de *Jeugd*. Men voege hierbij, dat het spel leerzaam kan zijn, dat het overeenkomen moet met de natuur- en burgerlijke gesteldheid van een staat, en tevens zeer gelukkig medewerken kan tot de vorming van de vereiste Nederlandse smaak en landaard, en men zal zeer licht vinden, welke spelen het nutste zijn voor de Nederlandse *Jeugd*”. Loosjes’ programma is hier al in een notendop aanwezig. Het prentje bij Swildens’ tekst van 1781 bevat bovendien alle vormen van nationaal-vormend jongensspel die Loosjes in 1809 zal aanprijzen. Ook over de spelende meisjes zijn ze het eens. Van beiden mogen meisjes touwtjespringen.²¹ In dit verband zijn ook de meisjes op de schommel in Swildens’ gravure relevant. Ook meisjesspel bevat kennelijk lichaamsbeweging, maar het is een stationaire beweging en niet, zoals bij jongens, op verplaatsing gericht. De twee vechtende hondjes op de voorgrond van de prent hebben een pendant in de twee worstelende jongens op het middenplan rechts. Worstelen en onderlinge krachtmetingen krijgen daardoor de connotatie van een aangeboren, natuurlijke behoefte.

Loosjes’ constructie van het gezonde lichaam van de Hollandse jongen met zijn scherpe blik, die hard wordt opgevoed en zich in de ruimte beweegt als toekomstig zeeman en koopman, berust op een paar impliciete en expliciete antitypen als contrasterende partners in betekenisvormende binaire opposities. Genderopposities (man-vrouw) en nationale opposities (Nederlands tegenover niet-Nederlands) zijn hierboven al genoemd. De tegenstelling man-vrouw is daarvan de fundamenteelste. Loosjes wijdt een parallel boek aan de vier levensfasen van de vrouw. Hij betoogt – niet verrassend – dat meisjes en vrouwen hun vervulling vooral binnenshuis zullen vinden. Meisjes die met poppen spelen, bereiden zich voor op hun toekomstig moederschap, een goed geregeld huishouden, en passend gedrag binnen de kaders van plaatselijk sociaal verkeer. Zelfs het touwtjespringen is functioneel, want het leert meisjes verfijnde, bevallige vrouwelijke bewegingen en lichaamshoudingen. Bevallig voor het mannelijk oog, uiteraard.²²

Ten aanzien van de constructie van een nationaal Nederlands menstype lijkt Swildens’ en Loosjes’ beeldentaal voort te bouwen op de klimaattheorie van de Renaissance en de traditionele vergelijkende volkerentypologie.²³ Dit denkkader verklaart de verscheidenheid van volkeren op aarde uit een wilsdaad van de Schepper, die ieder volk bedeede met een uiterlijk en een collectief karakter overeenkomstig de geografische en atmosferische omstandigheden van het eveneens door God toegewezen grondgebied. Zo stond de veronderstelde ruwheid van het Scandinavische klimaat een ontplooiing van beschaving in de weg, wat resulteerde in het grove karakter en weinig verfijnde uiterlijk van noorderlingen. Anderzijds kenmerkten volkeren die – in Zuid-Europa, Afrika of Azië – voortdurend door de hete zon werden beschenen, zich door snel kokend bloed, verhitte temperamenten en onbeheersbare passies. Ook de klassieke

elementenleer doet zich hier gelden. Fransen golden als luchtig, Nederlanders waren mensen van het water.²⁴ Hun waterkarakter matigde hun hartstochten, maar maakte hen bij uitstek geschikt voor handel en scheepvaart. Vanuit Nederlands gezichtspunt was ook de eeuwige rivaal Engeland een waternatie, maar Brittannië miste de stevige aansluiting bij het continent en daardoor waren zijn inwoners slap, sluw en onbetrouwbaar.²⁵ Deze beeldvorming paste natuurlijk naadloos in de feitelijke politieke verhoudingen van de zeventiende en achttiende eeuw.

In *De man in de vier tijdperken zijns levens* maakt Loosjes graag gebruik van deze topische geschiktheid van het Bataafse volk voor een bestaan dat drijft op het water, letterlijk en figuurlijk. Zijn lezers zullen dat hebben herkend en gewaardeerd. Maar hij zet, aansluitend bij Swildens, een stap verder door de traditionele ideale eigenschappen van het volk – “voor de zeevaart en koophandel gevormd” – te projecteren op de individuele lichamen van de jonge mannen van dat volk. Met hun harde, lenige lijven, hun heldere blik en hun zeemansbekwaamheden geven zij uitdrukking aan de Nederlandse “landaard”.²⁶

Zoals bekend, probeert de negentiende-eeuwse nationale ideologie scherpe grenzen te trekken tussen de verschillende naties. Hoewel Loosjes betrekkelijk zwijgzaam is over andere volkeren, misschien mede om al te directe politieke uitspraken te vermijden, kunnen we er zeker van zijn dat hij impliciet de Nederlandse jongens en meisjes als heel anders beschouwt dan hun Engelse of Franse leeftijdgenoten. En waarom haalt hij Duitse pedagogische autoriteiten aan? Onderzoek van de Nederlandse receptie van buitenlandse pedagogische literatuur zou in dit verband nieuwe gegevens kunnen opleveren, zeker als er speciaal wordt gelet op de uitbeelding van lichamen. In ieder geval was de Duitse Verlichtingspedagogiek in zijn tijd toonaangevend; dat kan iets verklaren. Wellicht is het ook relevant dat Loosjes met betrekking tot gymnastiek en lichamelijke opvoeding geen Engelse bronnen noemt (Engeland was de traditionele rivaal van ons land), of Franse (Frankrijk was de feitelijke vijand van 1809). In de vaderlandse optiek van 1809 waren Duitsers, een natie *in statu nascendi*, een Germaans broedervolk dat geen directe bedreiging vormde voor een Nederlands nationaal bestaan, en dat dus gerust mocht worden geïmiteerd bij het ontwikkelen van nationale pedagogische modellen.

Verderop in de wereld vinden we nog andere nationale antitypen van de Hollandse jongen die zo vanzelfsprekend zijn, dat ze veelal niet worden opgemerkt. In de teksten en beelden van het nationale discours gaat het dikwijls om de gekoloniseerde lichamen van de bewoners van de Nederlandse koloniën. *Vis à vis* met hen neemt de Hollandse jongen een identiteit aan die we ‘Jan Compagnie’ zouden kunnen noemen, om de naam te gebruiken van een van de protagonisten in Potgieters nationale allegorie *Jan, Jannetje en hun jongste kind* (1842). Jan Compagnie, een type dat door de tijd heen onder verschillende namen optreedt, maar wiens identiteit uit steeds dezelfde stereotypen is opgebouwd, begon zijn zegetocht door het Nederlandse bewustzijn in de reisliteratuur van de Gouden Eeuw (bijvoorbeeld als schipper Bontekoe in diens befaamde *Journal*). Pas na het einde van het Nederlandse koloniale imperium in

de jaren 1950 begon zijn beeld te verbleken. Jan Compagnie is een oprecht, gelovig en doortastend man, die van zijn vaderland houdt. Naar lichaam en geest is hij stevig en gezond. Door zijn 'Hollandse' eigenschappen kan hij gemakkelijk de confrontatie aan met al die donkerhuidige, achterbakse, kinderlijke heidenen, die geen westerse ratio bezitten en ten prooi zijn aan hun passies. Waar zij in essentie slap, sluw en zwak zijn – en dus nogal wat trekjes gemeen hebben met het traditionele Hollandse vijandbeeld van Engelsen – is hij hard en recht door zee. Dank zij zijn Godsvertrouwen en doorzettingsvermogen lopen zijn avonturen altijd goed af. Deze Nederlandse ideologie is een eigen versie van de algemene Europese beeldvorming ten tijde van het kolonialisme, die de overzeese expansie voorstelt als een penetratie van een vrouwelijk geconnoteerd *Wunschterritorium* door een hard, fallisch wit lichaam.²⁷ Ook dit discours is in Nederland ruim 350 jaar lang gemeengoed geweest. Bij Swildens en Loosjes, en in ontelbaar veel andere teksten waarin het gaat over zeevaart, handel en koloniale expansie, speelt het bewust of onbewust mee. Dat gebeurt ook wanneer de koloniën als zodanig niet worden genoemd, maar impliciet aanwezig zijn in een verhaal over schepen, over varen, over vechten en over Hollandse jongens die daar verzot op zijn. Ook zulke verhalen hebben betekenis gegeven aan hun Hollandse lichaam.

Een opmerkelijk antitype van de Hollandse jongen, ten slotte, is onlangs ontdekt en beschreven door Marita Mathijssen. In haar Amsterdamse inaugurele rede van 16 maart 2000 als hoogleraar in de Moderne Nederlandse Letterkunde, in het bijzonder die van de negentiende eeuw, observeert ze enkele mannenfiguren in negentiende-eeuwse fictionele teksten (van o.m. Hildebrand en Potgieter), en vergelijkt haar bevindingen met contemporaine medische vakliteratuur.²⁸ Daarbij ontdekt ze het type van de trage, bleke, bebrilde jongeman, die niet tot enige activiteit in staat is. Hij blijkt het prototype van de onanist te zijn. Volledig aan masturbatie verslaafd, raakt hij van het rechte spoor door zijn levenssappen te verspillen. Mathijssen laat overtuigend zien dat de toenmalige fascinatie van de Nederlanders met dit verachtelijke menstype voortkomt uit bezorgdheid over de morele en politieke plaats van de Nederlandse natie in de wereld. De vroege negentiende eeuw was in dit opzicht vervuld van angst, en ontwaarde overal verval. Dat creëerde een sterke behoefte aan positieve en negatieve rolmodellen. De eenzame bedrijver van de 'eenhandige zonde'²⁹ (bij Potgieter bijvoorbeeld Jan Compagnies broer Jan Salie) werd gezien als een slappeling, iemand die zijn mogelijkheden niet aanwendde voor de gemeenschappelijke zaak, en die daardoor de natie zou kunnen doen terugvallen in een situatie van stilstand of chaos.

Ook hier is slapheid een van de voornaamste eigenschappen van het antitype, waarmee het zich negatief onderscheidt van de oergezonde, beweeglijke en krachtige Hollandse jongen. Ik heb sterk de indruk dat het door Mathijssen gesignaleerde negatieve rolmodel van circa 1840 zich heeft kunnen ontwikkelen op basis van de aanzetten die Loosjes in 1809 had gegeven in *De man in de vier tijdperken zijns levens*. Ook bij Loosjes zien we al de contrasterende beeldvorming van energieke tegenover stilzittende jongens, de connotatie van het

sportieve met het nationaal-wenselijke, de vrees voor het ontwikkelen van slechte gedachten (door plaatjes kijken en excessief lezen) en, als uiterlijk kenmerk van een verkeerde instelling, het dragen van een bril. De aandacht voor het scherpe gezichtsvermogen stamt als zodanig uit de Verlichtingspedagogiek, maar Loosjes geeft er een nieuwe wending aan. Bij hem is, evenals bij Mathijssens latere negentiende-eeuwers, bijziendheid metaforisch al op te vatten als een gebrek aan inzicht in het nationale belang, veroorzaakt doordat het oog teveel gewend geraakt was aan een focus op het persoonlijke en dichtbij.

Tot slot een paar woorden over godsdienst. Het is een cliché om bij beschouwingen over Nederlands cultuur en identiteit een verklaring te geven vanuit een verondersteld calvinisme. Dat lijkt me in veel gevallen onzinnig, en ook bij deze ‘Hollandse jongens in de maak’ wil ik het vermijden. Door de eeuwen heen is het Nederlandse calvinisme een veranderlijke grootheid geweest, en dus weinig geschikt voor monocausale verklaringen. Het toonde en toont nog steeds zeer verschillende gezichten. Een beroep op calvinisme in mentaliteitshistorisch onderzoek loopt daardoor meestal uit op reductieve argumentaties. Met betrekking tot Loosjes en zijn Hollandse jongen denk ik liever volgens de lijnen die Peter van Rooden heeft uitgezet in *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990* (1996). In de beslissende overgangsjaren rond 1800 ontwaart Van Rooden een verschuiving van de oude religieus-sociale orde van de Republiek, waarin godsdienstige verschillen zichtbaar en voelbaar gemaakt werden in de vorm van machtsrelaties, naar een nieuw idee van een homogene natie, waarin religieuze verschillen ondergeschikt gemaakt worden aan een gemeenschappelijke moraal.³⁰ Loosjes, zelf doopsgezind, onderschrijft duidelijk het idee van de natie als een morele gemeenschap, waarvan iedere lid zijn of haar plichten vervult. In zijn boeken over de man en de vrouw is godsdienst wel degelijk aanwezig, maar zijn godsdienstverschillen tussen de denominaties – althans binnen het protestantisme – irrelevant.

In de gehomogeniseerde cultuur van Nederland zoals Loosjes zich die idealiter voorstelt, is een ander soort verschil veel belangrijker. Het is essentieel: het sekseverschil. Het blijkt al uit de twee parallelle delen *De man* en *De vrouw* met hun contrasterende genderdefinities. Bij nadere beschouwing blijkt ook de Nederlandse godsdienst een gegenderd concept te zijn. Ook hier geven mannelijke factoren de doorslag, getuige het volgende verhaaltje. In *De vrouw in de vier tijdperken haars levens* lezen we hoe een groepje meisjes een bruiloft naspeelt. De benodigde bruidegom kan, met enig verkleedwerk, gemakkelijk door een van de vriendinnetjes worden gespeeld, “maar wie zal de dominee zijn, die de plechtige band des huwelijks sluit?” Een aanwezig broertje wil maar al te graag meespelen en die rol op zich nemen. Met een zwart voorschoot en een papieren bef getooid, klimt hij op een stoel en vanaf die preekstoel brabbelt hij een paar kinderversjes van Van Alphen bij wijze van preek, en een zelfgemaakt huwelijksformulier. Daarmee wordt de plechtigheid voltrokken.³¹ In een kinderspel van 1809 kan een gespeelde bruidegom het kennelijk stellen zonder iets dat onmisbaar was voor een nageaapte dominee: het lichaam van een Hollandse jongen.

Noten

- 1 Stott 1998; over Hans Brinker, 240-241.
- 2 Zie bijv. Van der Woud 1987.
- 3 Een overzicht van zijn leven en werk geeft De Haan 1934.
- 4 Israel 1995, 1127: "abolished by Napoleon".
- 5 Cats 1993, 137-146.
- 6 Cats 1993, 6-11.
- 7 Loosjes 1809 *Man*, 26 noemt als autoriteiten Salzmann en Gutmuth. Christian Gotthilf Salzmann (1744-1811) was een vertegenwoordiger van het Philanthropisme, een pedagogische stroming die zich richtte op het ontwikkelen van wils-, gevoels- en lichaamskracht. Johann Christoph Friedrich Guts Muth (1759-1839) introduceerde dagelijkse turnoefeningen in het onderwijs.
- 8 Loosjes 1809 *Man*, 20-21.
- 9 Ibidem, 27.
- 10 Ibidem, 15.
- 11 Ibidem, 29.
- 12 Ibidem, 30.
- 13 Ibidem, 34.
- 14 Ibidem, 52.
- 15 Ibidem, 57.
- 16 Ibidem, 48-49.
- 17 Ibidem, 89-91.
- 18 Ibidem, 25.
- 19 Cats 1993, 8.
- 20 Swildens 1781; Heimeriks en Van Toorn 1989, 200-203. Buijnsters en Buijnsters-Smets 1997, nr. 38-42.
- 21 Loosjes 1809 *Vrouw*, 27.
- 22 Ibidem, 10-28.
- 23 Zie hiervoor Meijer Drees 1997, 1-24.
- 24 Zie ook Gelderblom 1993.
- 25 Meijer Drees 1997, 131-137.
- 26 Loosjes 1809 *Man*, 30.
- 27 Voor dit beeld Theweleit 1980 I, 303.
- 28 Mathijssen 2000, 17-25.
- 29 Mathijssen 2000, 19.
- 30 Van Rooden 1996, 17-45.
- 31 Loosjes 1809 *Vrouw*, 23-24.

Bibliografie

- Buijnsters, P.J., en Buijnsters-Smets, Leontine (1997). *Bibliografie van Nederlandse school- en kinderboeken 1700-1800*, Zwolle.
- Cats, Jacob (1993). *Huwelijk*, ed. A. Agnes Sneller en Boukje Thijs. Amsterdam.
- Gelderblom, Arie Jan (1993). 'Nederland waterland', in: *In de zevende hemel. Opstellen voor P.E.L. Verkuyl over literatuur en kosmos*, ed. H. van Dijk, M.A. Schenkeveld-van der Dussen en J.M.J. Sicking. Groningen. pp. 124-128.
- Haan, Maria H. de (1934). *Adriaan Loosjes*, Utrecht. Diss. Leiden.
- Heimeriks, Nettie, en Van Toorn, Willem (eindred.) (1989). *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de Middeleeuwen tot heden*, Amsterdam.

- Israel, Jonathan (1995). *The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall 1477-1806*, Oxford.
- Loosjes Pz., A. (1809). *De man in de vier tijdperken zijns levens*, Haarlem.
- Loosjes Pz., A. (1809). *De vrouw in de vier tijdperken haars levens*, Haarlem.
- Mathijsen, Marita (2000). *De mythe terug. Negentiende-eeuwse literatuur als travestie van maatschappelijke conflicten*, Amsterdam.
- Meijer Drees, Marijke (1997). *Andere landen, andere mensen. De beeldvorming van Holland versus Spanje en Engeland omstreeks 1650*, Den Haag. *Nederlandse cultuur in Europese context* 6.
- Rooden, Peter van (1996). *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland 1570-1990*, Amsterdam.
- Stott, Annette (1998). *Holland Mania. The unknown Dutch period in American art & culture*, Woodstock NY. In het Nederlands vertaald door Bab Westerveld (1998). *Hollandgekke. De onbekende Nederlandse periode in de Amerikaanse kunst en cultuur*, Amsterdam.
- Swildens, J.H. (1781). *Vaderlandsch A-B boek voor de lieve jeugd*, Amsterdam. Facsimile ca. 1941, 's-Gravenhage.
- Theweleit, Klaus (1980). *Männerphantasien*, Reinbek bei Hamburg. 2 Bde.
- Woud, Auke van der (1987). *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*, Amsterdam. Diss. Groningen.

..... *Een Nederlandstalige Shelley
op de planken:
De reconstructie van een vergeten schandaal*

In het vierde nummer van de nog prille *Nieuwe gids* (april 1886) verscheen als afsluiter in de sectie Varia de volgende anonieme aankondiging: “Velen zeker zullen met genoegen vernemen, dat er te Londen een genootschap is opgericht om 1°. de kennis van Shelley’s werken en leven te vermeerderen; 2°. Shelley’s drama’s te doen vertoonen; 3°. de zeldzame eerste uitgaven zijner werken in facsimilé te herdrukken; 4°. facsimile’s te geven van zijn manuscripten; 5°. een Shelley-lexicon uit te geven etc., etc.”. Vooral het tweede puntje in de opsomming zal verwondering hebben gewekt. Had Shelley dan werkelijk toneelstukken geschreven? Inderdaad, net als zijn beroemde tijdgenoten had Shelley niet kunnen weerstaan aan de lokroep van het theater. Terwijl Keats’ *Otho the Great*, Coleridge’ *Remorse* (oorspronkelijke titel: *Osorio*), en Byrons *Marino Faliero* nu weinig meer lijken dan literaire curiosa, geldt Shelleys *The Cenci* als een der beste tragedies, zoniet dé beste, die de negentiende-eeuwse Engelse letterkunde heeft voortgebracht.

Toch heeft men *The Cenci* lange tijd als een buitenbeentje beschouwd en als dusdanig werd het door literatuurvorsers schromelijk verwaarloosd. Daar kwam pas in 1970 verandering in. Toen verscheen van de hand van Stuart Curran een monografie volledig gewijd aan Shelleys tragedie. Zoals in het voorwoord werd toegelicht, was de opzet van de studie “door te dringen tot een meesterwerk dat niet de aandacht heeft gekregen die andere Shelley-gedichten wel ten deel is gevallen”.¹ De critici reageerden enthousiast en het boek wordt nog steeds gerekend tot het handvol standaardwerken over de Engelse dichter. Voor mijn betoog is vooral het lange zevende hoofdstuk relevant, waarin Stuart Curran stilstaat bij de opvoeringspraktijk en -geschiedenis van het stuk. Voorstellingen in Londen, Praag, Rome, Moskou, Leeds, Frankfurt, Milaan, Dijon, Coburg, Belvoir en New York passeren de revue. Dan volgt op bladzijde 237 plots de bewering: “slechts eenmaal tussen de opvoering in Lennox Hill [New York] van 1926 en de wereldbrand van 1939 werd [...] het stuk in het openbaar vertoond”. Curran specificeert: “de datum: 6 mei 1935, de plaats: Parijs”.² Daarmee gaat de auteur voorbij aan de merkwaardige, Nederlandstalige première van het stuk die in januari 1929 plaatsvond in de Koninklijke Nederlandse Schouwburg (KNS) te Antwerpen. Hoewel deze première in verschillende bladen werd besproken – waaronder ook in de *Nieuwe Rotterdamsche courant* – is deze opvoering tot op

heden onopgemerkt gebleven in de vakliteratuur. Dat er ook geen melding van wordt gemaakt in het voorwoord bij de nieuwe Nederlandse vertaling die door Gerlof Janzen in 1995 werd uitgegeven in de reeks Ambo-Klassiek, is wel bijzonder betreuenswaardig.³ Het belang van de Antwerpse opvoering, ook in een internationale context, wil ik nu aantonen.

1. “De sluier werd opgelicht van vreeselijke misdaden”

Shelley heeft het niet mogen beleven dat zijn tragedie werd uitgevoerd. De Engelse censuur oordeelde dat het stuk te stuitend was om op de planken te worden gebracht. In een brief aan zijn vriend Leigh Hunt schreef een teleurgestelde Shelley in april 1820: “De schouwburg heeft het verworpen met uitingen van de grootste onbeschoftheid”.⁴ Shelley had het de directie dan ook niet gemakkelijk gemaakt. Het verhaal, dat zich omstreeks 1599 afspeelt, laat zich als volgt samenvatten: graaf Francesco Cenci nodigt de hele Romeinse *beau monde* uit op zijn paleis voor een banket want hij heeft heugelijk nieuws. God, zo spreekt hij de genodigden toe, heeft zijn smeekbede eindelijk verhoord want zijn twee oudste zoons met wie hij in onmin leefde, zijn op een gewelddadige manier om het leven gekomen. De gasten zijn met stomheid geslagen en wagen het niet te protesteren. Heel Rome weet immers dat de graaf kritiek noch tegenspraak duldt. Alleen Beatrice klaagt het schandelijke gedrag van haar vader aan. Tevergeefs. Als de genodigden zich uit de voeten gemaakt hebben, geeft de graaf zich volledig aan zijn lust- en wraakgevoelens over: hij gebiedt zijn dochter naar zijn kamer te komen waar hij zich aan haar vergrijpt. Op de rand van de waanzin en met medeweten van haar (stief)moeder en jongere broer huurt Beatrice tenslotte twee moordenaars in die Francesco Cenci op zijn buitengoed om het leven brengen. De moordenaars worden echter gevat en de overblijvende leden van de familie Cenci als medeverdachten in de kerker gegooid. Onder de handen van de scherprechters komt de ware toedracht van de zaak al gauw aan het licht. Herhaalde smeekbedes van de betrokkenen mogen niet baten: Beatrice wordt veroordeeld tot het schavot. Doek.

Toen Kornelis Herman de Raaf zich voornam het stuk in het Nederlands te vertalen, besepte hij terdege voor welke kiese taak hij stond. Hij wist immers hoe een deel van de Britse pers bij de Londense première in 1886 zijn banvloek over het schandelijke stuk had uitgesproken. Ook toen had de censuur nog steeds geen publieke voorstelling toegelaten en moest de opvoering geadverteerd worden als een privé-initiatief van de pas opgerichte Shelley Society. De première vond plaats een paar weken na de verschijning van het Variastukje in *De nieuwe gids*. De jonge leraar Engels J.C.G. Grasé was op dat moment net in Londen en schreef zijn vriend Albert Verwey: “Mij ontgaat de reden waarom zulk een plot op het podium moet worden uitgebeeld en dat in aanwezigheid van tientallen jongedames”.⁵ De Londense correspondent voor de *Opregte Haarlemsche courant* betuigde evenzeer zijn spijt dat “zoovele jeugdigen van jaren bij de opvoering werden toegelaten, waardoor de sluier werd opgelicht

van vreeselijke misdaden, die beter voor hen onbekend waren gebleven”.⁶ Dit werk is immers bestemd “om in de studeerkamer gelezen en overwogen te worden”. Menig Victoriaans recensent was dezelfde mening toegedaan. Het openbaar opvoeringsverbod in Groot-Brittannië zou dan ook pas in 1920, dus exact 100 jaar na publicatie, worden opgeheven.

Nadat hij in 1905 een vernederlandste *Alastor* het licht had laten zien, besloot De Raaf het erop te wagen. Bij uitgever Van Looy verscheen in 1908 in een voornaam-groene kافت met goudopdruk: *Percy B. Shelley: De Cenci. Een treurspel in vijf bedrijven. Vertaling van Dr. K. H. de Raaf*. Een succes was het allerminst en zelfs het schandaal bleef uit. Hoe gering de impact van de vertaling was, kan worden afgeleid uit de enthousiaste brief die de dichter Adriaan Roland Holst in september 1923 aan zijn oom Richard schreef, waarin hij het plan ontvouwde om Shelleys *The Cenci* te gaan vertalen. Richard moet in zijn antwoord op De Raafs versie hebben gewezen, hetgeen Adriaan deze verwensing ontlokte: “Ik foeter nog steeds in mijzelf tegen dien vervelenden de Raaf met zijn Cenci-vertaling; nu ga ik eerst maar dagenlang Shakespeare lezen om tot een andere keuze te komen; het is verdomd vervelend”.⁷ Helemaal onopgemerkt bleef De Raafs vertaling niet. Verwey liet een even kort als zuur stukje verschijnen in *Museum. Maandblad voor philologie en geschiedenis*, dunnetjes overgedaan in *De beweging* door zijn protégé Alex Gutteling.⁸ Dat de uitgave ooit als speelttekst zou worden gebruikt, kon op dat ogenblik niemand vermoeden. Ook Willem Kloos boog zich heel terloops over De Raafs vertaalwerk en wel in *De nieuwe gids*. Hij achtte een opvoering wenselijk, maar dan om heel specifieke redenen:

Het is te hopen, dat deze vertaling nog eens gespeeld moge worden, [...] op die manier slechts zou zij kans hebben, spoedig uitverkocht te worden, en de schrijver krijgt dan de gelegenheid, een paar verbeteringen aan te brengen, die op haar, als op ieder menselijk werk, te maken zouden zijn.⁹

In december 1928 was het zover: Oscar de Gruyter, de directeur van de Antwerpse KNS en overtuigd anglofiel, verzocht de vertaler zijn *De Cenci* te mogen gebruiken voor een opvoering. De Raaf gaf onmiddellijk zijn toestemming en stuurde gelijk een trots briefje naar zijn mentor Kloos. Dat het werk weinig bekendheid genoot in de Lage Landen mag blijken uit de spelfout in de prospectus waarmee de KNS haar speelseizoen voor 1927-1928 aankondigde: na Bredero's *De klucht van de koe*, Molières *Geneesheer tegen wil en dank*, Lessings *Emilia Galotti* en Balzacs *Mercadet*, volgt in het lijstje “Shelley: *De Cenci*” [sic]. Uiteindelijk zou de opvoering pas in januari 1929 plaatsvinden. De Raaf was toch niet helemaal gerust op de goede afloop van de Antwerpse onderneming. In het programmaboekje brengt hij immers uitdrukkelijk “[h]ulde aan de Directie [...], die den moed heeft gehad, het unieke en eenige treurspel van den Engelschen dichter [...] voor het voetlicht te brengen”. Dat er inderdaad moed voor nodig was, zou al spoedig blijken.

2. “Kruistocht tegen kroon en kerk”

De avond voor het stuk in première zou gaan, achtte Th. de Ronde zich geroepen het theaterpubliek in *Het tooneel* voor te bereiden op Shelleys “moreel anarchisme” en zijn “ploertigste aanvallen tegen Rome”. Hij rekent de dichter-dramaturg tot “de minst betrouwbare der [...] revolutionnaire droomers” die met zijn “vernielingszucht” tot een ware “kruistocht tegen troon en kerk” had opgeroepen. Deze tirade zal bij niet weinig lezers op verbazing zijn onthaald. Was Shelley dan niet de dichter van die verheven en zoetvloeiende natuurgedichten die men op de middelbare school las? Hoe had het daar in de lessen ook alweer geklonken? Shelley “voelde de noodzaak zijn hart uit te storten in golven van spontane poëzie”. En ook nog: de dichter “leefde waarlijk in een droomwereld [...], en in deze etherische atmosfeer toefde hij hoog verheven boven de concrete problemen van alledag”. Dit staat letterlijk te lezen in een bloemlezing die in 1929 én in Antwerpen ten behoeve van middelbare scholieren werd uitgegeven.¹⁰ Had De Ronde het in zijn artikel wel over dezelfde Shelley?

De volgende dag, op 12 januari 1929, vond dan de première plaats onder leiding van Dick van Veen die de zieke Oscar de Gruyter moest vervangen. Vijf dagen later moest het stuk al worden afgevoerd. De *Gazet van Antwerpen* bericht:

Een afschuwelijk stuk. Tranen en bloed. Pijnbank en rad. Monsterachtige, wangedrochtelijke personages en situaties. De hoofdfiguur demonisch beestig, onmenselijk, onnatuurlijk. Verwenschingen en verwijten, beledigingen en scheldwoorden. Haat, wraak en wederwraak.

Met dit fragment is de teneur van de bespreking wel voldoende weergegeven. De krant besluit nog verontwaardigd: “het [is] een onverantwoordelijke daad vanwege het bestuur van onzen Kon. Nederl. Schouwborg, dit zwaar op de handsche treurspel te hebben gaan opdelen”. *De nieuwe gazet* legde in haar recensie de vinger op de wonde: “Het spreekt vanzelf dat Shelley de rol van den Heiligen Vader niet schooner gemaakt heeft”. Inderdaad, we mogen vooral de politieke dimensie van het stuk niet uit het oog verliezen. Voor Shelley was graaf Cenci het symbool van de genadeloze onderdrukking door Kerk en Staat. Zo krijgt de graaf het voor elkaar dat zijn vele wreedheden onbestraft blijven door de paus een uitgestrekte lap grond te schenken. Steeds weer blijkt hoe Francesco Cenci’s macht volledig gebaseerd is op zijn status in een feodaal en patriarchaal systeem dat zich alleen door tirannie, omkoperij en uitbuiting kan handhaven. De aristocratie (de graaf) en de clerus (de paus) spannen samen om zich te verrijken ten koste van het volk. Ook in zijn brieven sprak Shelley zich meermaals in niet mis te verstane bewoordingen uit: “door de Godsdienst wordt [...] een rijk van terreur gevestigd”, de “Monarchie is er het prototype van”, de “Aristocratie [...] verzinnebeeldt haar eigenlijke wezen”.¹¹ In *De Cenci* wordt voortdurend aan dit monsterverbond gerefereerd: net zoals de graaf zijn zoons en dochter te gronde richt, zo worden de gelovigen door hun Heilige Vader

misleid en misbruikt. Deze striemende aanklacht liet de *Gazet van Antwerpen* aan zich voorbijgaan: “Tooneel moet opbeuren, verheffen, beschaven, opvoeden. In “De Cenci” ontwaren wij niets van dit alles”.

Het handelsblad was dezelfde mening toegedaan. Hoewel Shelleys “rijke beschrijvingsmacht” wordt geprezen, betreurde de krant het ontbreken van “ontspanningsvreugde”; “Het gegeven drukt te neder”. De recensent vervolgt: “Men is omgeven door verrottende helleuitwasemingen, door een walgend zegevieren van de perversiteit gezocht in het kwaad”. Toen Shelleys stuk in april 1820 uitkwam, had een anonieme criticus net hetzelfde opgemerkt: “we konden niet geloven dat het was geschreven door een sterveling om zijn medemensen hier op aarde te behagen: het leek wel het werk van een demon, bedoeld als vermaak voor de duivels in de hel”.¹² Meer dan een eeuw later vonden ook sommige Vlaamse critici in het schokkende gegeven van het stuk het bewijs van Shelleys boosaardigheid. Zo verwijst *Het Antwerpsch tooneel* naar de dichter als een “priesterhater” die zich reeds als minderjarige liet kennen als een “volslagen godloochenaar”. Er wordt eveneens met gusto ingegaan op Shelleys verhouding met Harriet Westbrook, die zich een paar jaar na het afspringen van de relatie zou verdrinken, “wat ook al moeilijk als een recommendatie voor zijn [Shelleys] karakter te aanvaarden is”. Over de tragedie zelf wil de recensent nog dit kwijt: “Zulke dingen leest ge nog, als ge eens op een eiland, in een sanatorium of in de gevangenis opgesloten zit”. Merk op hoe het werk opnieuw als een leesstuk wordt gepresenteerd, en wel als een stuk voor lezers die vanuit hun marginale positie geen bedreiging (meer) kunnen vormen voor de samenleving. De subtext die uit deze kritieken naar voren komt, kan eenvoudig samengevat worden: een auteur die in staat is zulk een werk op papier te zetten, kan moreel weinig beter zijn dan de wreedaardige personages die hij in zijn schepping opvoert.

3. “Vloekstrofen van den haat”

Zelfs de recensenten die zich minder dogmatisch opstelden, zagen in de Antwerpse onderneming weinig heil. Lode Monteyne leidde zijn bespreking als volgt in: “Zij, die Shelley kenden uit zijn lyrische gedichten, hebben wellicht gejubeld toen een opvoering van “De Cenci” [...] werd aangekondigd. Zij, die het stuk gelezen hadden, hielden hun hart vast”. Hoewel de recensent het dubieuze karakter van het stuk wijt aan de “talooze fouten – zoo psychologische als technische” in de uitwerking, lijkt de onderliggende boodschap toch te zijn dat de dichter in *The Cenci* zijn lyrisch-zingende en volstrekt ongevaarlijke zelf ontrouw is geworden. Het resultaat is een werk vol tekortkomingen. Shelley kon zich maar beter niet wagen aan het “opvoeden” van zijn lezers/toeschouwers, een gave die hem volgens de *Gazet van Antwerpen* toch volkomen ontbrak zoals we reeds gezien hebben.

Monteynes opmerking over Shelleys lyriek is pertinent. In de Lage Landen – en dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Duitsland – was de dichter voornamelijk bekend om zijn lyrische verzen. De luidruchtigste en mede daardoor invloedrijkste onder de Shelleyvereerders was ongetwijfeld Willem Kloos. Die liet niet

af in *De nieuwe gids* te benadrukken hoe het wezenlijke van Shelleys dichterschap erin bestond zijn eigen, hogere Ikheid uit te zingen in bevlogen beelden en ongeëvenaarde woordmuziek. Van de politieke, dissidente Shelley moest Kloos niets hebben, dus het is niet zo verwonderlijk dat we in zijn werk nauwelijks verwijzingen vinden naar het gezagsondermijnende *The Cenci*. Voor alles was Shelley de dichter van *Alastor*, door Kloos foutief geïnterpreteerd als een lofzang op het dichterschap dat zich afwendt van medemens en maatschappij, en de kortere (en ook daarom vaak gebloemleesde) gedichten zoals ‘The Cloud’, ‘Ode to the West Wind’ en ‘To a Sky-Lark’.¹³ Onderstaande passage is een schoolvoorbeeld van de manier waarop Kloos zijn literaire held in het kleed der fatsoenlijkheid trachtte te hullen en hem meteen ook als voorloper te canoniseren van het hyperindividualisme zoals dat door hemzelf werd gepromoot:

Shelley, die in zijn eerste jeugdijaren zelf revolutionair was, al bedoelde die revolutiezucht iets geheel anders als de tegenwoordige, iets meer redelijks en oirbaars, Shelley, zeg ik, tot bewustzijn gekomen en de menschheid in haar waren aard, in de excessen van haar onverstand gezien hebbende, trok zich al spoedig terug uit de politiek en wijdde zich sinds zijn 23e aan de studie en de kunst. [...] En dus beeldde hij voortaan zijn binnenste, de heerlijkheid van zijn idealisme tot de plastische muziek zijner onsterfelijke scheppingen en werd een der grootste dichters, ja voor talloos velen de allergrootste der 19e eeuw.¹⁴

Een gelijkaardig citaat luidt:

[Shelley] bezat [...] een zekere dosis gezond verstand, die [...] Hem ook deed begrijpen, dat hij met zijn hoog-psychische geaardheid wijzer deed, zich niet langer in het onredelijke gewoel der Menigte te mengen, waar hij met zijn hem altijd bijgebleven jongensachtige eerlijkheid en eenvoud geen indruk maakte, maar zich als kunstenaar alleen te bemoeien met zijn eigen Diepte [...].¹⁵

Waar doelde Kloos precies op met die revolutionaire jeugdijaren? Tijdens zijn korte studententijd in Oxford bracht Shelley een pamflet uit met als weinig verhullende titel *The Necessity of Atheism*. Naar aanleiding hiervan werd hij prompt van de universiteit gestuurd. Vol idealisme vertrok de twintigjarige Shelley toen naar Dublin waar hij de Ieren in woord en geschrift bijstond in hun verzet tegen de Britse overheersing. Het jaar daarop (1813) publiceerde hij zijn subversieve *Queen Mab*, door Kloos keer op keer bestempeld als de grootste smet op Shelleys dichtelijke blazen. In dit lange, wijsgerige gedicht komen karakteristieke regels voor als: “De Natuur verwerpt de monarch”, “Uit koningen en priesters en staatslieden is oorlog opgestaan”, “Tweelingzuster der godsdienst: zelfzuchtigheid”.¹⁶ Het bleef gelukkig bij deze jeugdzondes, zo stelt Kloos, en uiteindelijk (d.i. na zijn 23ste levensjaar) won Shelleys nuchtere verstand het op zijn misplaatste hervormingsdrang.

Het moge duidelijk zijn: sociaal-politiek engagement en kunst zijn voor Kloos onverzoenbare begrippen. Shelley was echter 29 jaar toen hij zijn *The Cenci* schreef en had zich dus geenszins opgesloten in de ivoren toren van het ik-gerichte estheticisme zoals Kloos ons wil doen geloven. Tot zijn laatste snik bleef Shelley politiek actief: hij liet het leven in de Golf van Spezia door verdrinking toen hij in juli 1822 met zijn zeilboot de *Ariel* terugkeerde van een ontmoeting met de eerder genoemde Leigh Hunt en Lord Byron om het radicale tijdschrift *The Liberal* op te richten. Shelleys bijdrages werden postuum in het tijdschrift opgenomen. Dit was Kloos ongetwijfeld bekend uit de uitgebreide gespecialiseerde literatuur die hij bezat. Sterker nog, van *The Liberal* verschenen twee nummers vooraleer het tijdschrift vroegtijdig ter ziele ging; naast een brief eigenhandig door Shelley geschreven, maakte een gaaf exemplaar van deze twee nummers de trots uit van Kloos' persoonlijke verzameling Shelleyana.

Niet iedereen in Nederland viel Kloos bij in de politieke castratie van de Engelse dichter. In 1917 bijvoorbeeld had H. Wismans nog geschreven in *De katholieke*:

Telkens keert hij [Shelley] de stralende engelen der scheppende verbeelding en der dichtelijke ontroering, die hem zoo trouw terzijde staan, den rug toe, om zijn spot te richten tegen het heiligste. En dan vloeien over de lippen, die nog druipen van muziek, de vloekstrofen van den haat. [...] Dan wordt al het dramatisch talent, al de kracht en de teederheid van "the Cenci" verspild aan een weezinwekkend onderwerp, dat hij, alleen uit zucht om de tyrannie te ontmaskeren en aan de kaak te stellen, en niet uit schoonheidsdrang, tot stof voor dit treurspel heeft uitgekozen.¹⁷

Blijkbaar diende de "schoonheidsdrang" boven het aanklagen van (sociaal) onrecht te staan, een opvatting die we ook reeds bij Kloos hebben aangetroffen. Toch valt er hier een cruciaal verschil waar te nemen: terwijl Kloos consequent probeerde Shelleys radicale ingesteldheid te verdoezelen of dan toch te minimaliseren als een tijdelijke dwaling, is Wismans zich ervan bewust dat Shelleys *gehele* oeuvre doordrongen is van deze rebellie. Beider afkeer voor dit politieke engagement is in essentie dan wel weer dezelfde: alleen de werken voortgesproten uit "dichtelijke ontroering", met andere woorden uit de lyrisch gestemde aandoening, laten ons volgens Wismans en Kloos de enig-ware Shelley zien. Al de rest staat buiten het domein der Kunst. In feite was dit ook de opvatting van de Vlaamse toneelrecensenten.

4. "Bolsjewistische amok-makerij"

Keren we nu terug naar de première zelf. In het luidruchtige koor van protest en afwijzing verhief zich een enkele stem die een ander geluid liet horen. Het plaatselijke blad *De Schelde* zag in de Nederlandstalige première een uitgelezen kans om de status van Antwerpen als culturele metropool verder op te vijzelen.

Het is daarom bijzonder ironisch dat een kleine verschrijving in de aankondiging van het stuk zo raak de negatieve reacties anticipeert in andere bladen waarin het personage van de diabolische graaf Cenci en de dramaturg Shelley samen lijken te vallen. Dit kreeg de lezer van *De Schelde* voorgeschoteld: “De centrale figuur is graaf Francesco Shelley [sic], een monster van perversiteit, die [...] een leven van losbandigheid en misdadige uitspattingen [leidt]”. Niet zonder trots adverteerde *De Schelde* de opvoering ook als de allereerste op het Europese vasteland, hoewel De Raaf in het programma verwijst naar de opvoering die in 1925 in het Milanese Manzoni-theater had plaatsgevonden. Volgens De Raaf had die indertijd “grootte indruk” gemaakt en hij benadrukt meteen dat het stuk er “goed was ontvangen”. Moeten we in deze expliciete verwijzing opnieuw een poging zien van de vertaler om het Vlaamse theaterpubliek voor zich te winnen? Het lijkt er wel op.

In het katholieke Vlaanderen bleef het hoe dan ook een hachelijke onderneming een anti-katholiek stuk in een (koninklijke) schouwburg op te voeren. De anonieme correspondent voor de *Nieuwe Rotterdamsche courant* had dit goed begrepen: “En zoo ergens, dan is hier een publiek noodig, dat zich boven godsdienstige, in casu katholieke eenzijdigheid kan verheffen en het ideale van het reële [sic] weet te onderscheiden. Dat de Antwerpenaars van den Vlaamschen schouwburg zulk een publiek zijn zou ik niet graag beweren”. Gematigd positief en vol bewondering voor de moed van de schouwburgdirectie staat deze bespreking in schril contrast met de veelal honende stukken in de Antwerpse pers.

Wat vooral opvalt in de verschillende besprekingen is dat er nergens ook maar een regel uit Shelleys drama wordt geciteerd. Hoewel Shelleys talent als dichter verschillende keren wordt geprezen, vond geen enkele Vlaamse recensent het blijkbaar nodig om de lezer daarvan met citaten te overtuigen.¹⁸ Voor de critici had Shelleys tekst geen bestaansrecht in de publieke invloedssfeer en men besloot het stuk eens en voor altijd de grond in te schrijven. Letterlijk. *Het Antwerpsch tooneel* had gegruid bij de “exhumatie” van zulk een werk en wou het opnieuw verbannen naar “een museum [...] om niet ... een kerkhof te zeggen”, terwijl de *Gazet van Antwerpen*, zoals we hebben gezien, de KNS kastijdde omdat ze dit stuk waren “gaan opdelven”. Zoals elk onbegraven kadaver kon ook Shelleys stuk wel eens tot besmetting en ziekte leiden, zij het dan van ideologische aard. De *Gazet van Antwerpen* haastte zich in haar recensie toe te voegen: “Het bijwonen zulker voorstelling zal de menschen geen zier beter maken. Wel integendeel”. Achtte men de strekking van de woorden te gevaarlijk om in de besprekingen te reproduceren? Aan de kwaliteit van de vertaling zal het wel niet gelegen hebben. Hoewel geen meesterwerk is het resultaat van De Raafs vertaalarbeid toch vrij degelijk. Ook plaatsgebrek lijkt mij een weinig overtuigend excuus, want sommige besprekingen zijn best lang. Wat er ook van zij, de recensenten waren alvast begonnen Shelley het zwijgen op te leggen en de tekst in hun citatenloze besprekingen te (her)begraven.

Tot dusver hebben we ons toegespitst op de politiek-ideologische inhoud van Shelleys werk en van de verschillende kritieken. Hoe sloeg men nu de productie

zelf aan? Het decor vond weinig genade in de ogen van de recensenten. Jammer genoeg zijn er geen foto's van bewaard, maar als we uitgaan van de volgende beschrijvingen lijkt het toch wel iets curieus te zijn geweest. *De nieuwe gazet* bijvoorbeeld, had het over "pure krankzinnigheid": het podium was aangekleed met "allerlei lappen en lorren uit het schermenmagazijn", terwijl het grootste deel van het gebeuren zich afspeelde "tusschen drie ophaalijzers en een schouw van de Congoboot". De criticus van *Het tooneel* maakte dan weer bezwaar tegen het "heel sobere" en "schematisch[e]" decor. *Het Antwerpsch tooneel* had liever de "tooneelschikking" in "weelderigen Italiaanschen Renaissance-stijl" gezien. Nu leek het of "in een vlaag van bolsjewistische amok-makerij, of van stomdronkenschap, het heele decormagazijn als een wagen afval op het tooneel [was] leeggeschud". Deze uitspraak wijst erop hoezeer sommigen getroebleerd waren door Shelleys morele principes. Men zag plots overall spoken. In het begin van de bespreking merkte de recensent van hetzelfde blad op: "Shelley had in zijn jeugd veel wat hem in onzen tijd de reputatie van "bolsjewiek" bezorgd zou hebben". De criticus lijkt met zijn geladen uitspraak over de "tooneelschikking" te suggereren dat regisseur en rekwisiteur al hopeloos door het subversieve stuk waren aangetast. *Het Antwerpsch tooneel* zag het als zijn taak de potentiële toeschouwer voor een dergelijke nefaste invloed te behoeden. Het hele geval werd verder aangedikt door de acteerprestaties van Dick van Veen, die de rol van de graaf op zich had genomen, te vergelijken met "het gehinnik van een bronstigen hengst". Kon een zichzelf respecterend burger anno 1929 zich nu nog op een voorstelling laten zien waar het publiek op zo een wellustige manier met godslasterende verwensingen werd bestookt?

Opnieuw blijkt uit het bovenstaande citaat hoe eenzijdig het beeld was dat men van Shelley had. Ik cursiveer: "Shelley had *in zijn jeugd* veel wat hem in onzen tijd de reputatie van "bolsjewiek" bezorgd zou hebben". Jeugdige brandie die met de mantel der liefde moet worden bedekt, had Kloos verkondigd. Maar zoals we hebben gezien, werd *The Cenci* geschreven in de volle rijpheid van 's dichters talent. Het stuk dateert nota bene uit dezelfde periode waarin de vele korte gedichten geconcipeerd werden waar Shelleys faam toen grotendeels op rustte. Voor velen stond een politieke Shelley echter gelijk met het onbesuisde idealisme van de adolescent. Dat *Het Antwerpsch tooneel* het heeft over "niet veel méér dan... een studententreurspel" spreekt in dit opzicht boekdelen. Blijkbaar markeerde het stuk een jammerlijke regressie in de intellectuele ontwikkeling van de dichter.

5. "Nooit op een mislukking uitgelopen"?

Is de Antwerpse opvoering meer dan een voetnoot in de receptiegeschiedenis van *The Cenci*? Ik denk het wel. Het bovenstaande pleit mijns inziens voor een herziening van een aantal wijdverbreide opvattingen over Shelleys buitenlandse reputatie in het algemeen en de opvoeringspraktijk van *The Cenci* in het bijzonder. Dit wil ik nu aan de hand van een paar citaten uit Engelstalige publicaties verduidelijken.

We hebben gezien hoe de Vlaamse recensenten aanstoot namen aan de plot waarbij incest en vadermoord veel te onkiese gegevens waren om vanuit de beslotenheid van de leeskamer naar de publieke bühne te worden overgebracht. Maar in de kreten die het vermeende onfatsoen van het stuk aanklagen, hoort men evengoed de wrevel doorklinken over de politiek heterodoxe inhoud: men nam het Shelley erg kwalijk dat hij de (katholieke) kerk in zulk een slecht daglicht had gesteld en haar vertegenwoordigers moreel even laag aansloeg als de corrupte aristocratie. Het predicaat “bolsjewistisch” dat de dichter kreeg opgeplakt, laat hierover weinig twijfel bestaan. Laten we nu een Engelse vakbroeder aan het woord: “[tegen] de jaren ’20 [...] was het morele conservatisme van de negentiende eeuw zo goed als verdwenen, [...] hetgeen het eindelijk mogelijk maakte het incestueuze onderwerp op het podium te brengen”.¹⁹ States stelt hoe de duffe preutsheid der negentiende eeuw die verantwoordelijk was voor de vijandige receptie van Shelleys werk voorgoed tot het verleden behoorde toen in 1922 de honderdste verjaardag van Shelleys overlijden werd herdacht. De Antwerpse opvoering van 1929 spreekt dit pertinent tegen. Vele Vlaamse critici vonden het stuk een affront en een aanslag op de smaak en goede zeden: het decor was “krankzinnig”, de speelstijl “bronstig”, het ontbrak de opvoering geheel en al aan “ontspanningsvreugde”, niet in het minst omdat de dichter voor een plot had gekozen waarin men “de perversiteit” “walgend [zag] zegevieren”.

Het vervolg van de affaire is bekend: na vijf speeldagen verdween het stuk roemloos van de planken. Alles bij elkaar had de voorstelling amper 1600 toeschouwers kunnen lokken. Marcel Kessel schrijft echter in de *PMLA*: Shelleys tragedie “voor zover is opgetekend, is nooit op een mislukking uitgelopen”.²⁰ Ook deze visie dient duidelijk te worden bijgesteld. Indien de directie van de KNS aan het hele debacle een kater had overgehouden, dan maakte de opvoering van *De lustige vrouwtjes van Windsor* in hetzelfde seizoen toch nog het een en ander goed: voor de twaalf voorstellingen van deze komedie werden ruim 7000 entreekaartjes verkocht. De Nederlandstalige première van *De Cenci* die in de pers zo veel stof had doen opwaaien, verdween daarmee al snel in de vergetelheid. Overigens, in de annalen van de KNS zou 1929 voor immer geboekstaafd staan, niet als het jaar van de *Cenci*-productie, maar van het overlijden van Oscar de Gruyter, hun grote bezieler en alom gewaardeerd directeur.

We sluiten nu de cirkel en komen opnieuw bij Stuart Curran terecht. In zijn studie stelt hij dat “Shelleys legendarische faam als lyrische dichter en als revolutionair” een belangrijke rol heeft gespeeld in het succes van de opvoeringen in de jaren twintig.²¹ Th. de Rondes stuk in *Het tooneel* laat ons juist zien hoe de toenmalige opvattingen over Shelleys rebellie fataal bleken voor het welslagen van de Antwerpse première. De modale schouwburgganger mag dan misschien gelokt zijn door Shelleys reputatie als dichter van wonderlijke, hooggestemde natuurgedichten, maar zodra men werd geconfronteerd met een openlijk politiek stuk voelde men zich blijkbaar bekocht. Shelley was dus geenszins bekend als “revolutionair”, anders zou de schok bij het zien van *De*

Cenci niet zo groot geweest zijn. Toen men uiteindelijk door de opvoering gedwongen werd deze hervormingsdrang te onderkennen, kwam dit Shelley's "legendarische faam" in de Lage Landen ook niet ten goede.

Het blijft bevreemden dat een opvoering die toentertijd zoveel ophef veroorzaakte – althans in de plaatselijke pers – door zoveel letterkundige historici over het hoofd is gezien. Nochtans geloofden sommigen in 1929 dat er in Antwerpen literaire geschiedenis zou worden geschreven. Op de dag van de Nederlandstalige première berichtte *De nieuwe gazet*: "De voorstelling in den Nederlandschen Schouwburg wordt door velen ook in het buitenland belangstellend te gemoet gezien", een overtuiging die door *De Schelde* gedeeld werd: "Verschillende groote buitenlandsche dagbladen zullen hun correspondenten sturen". Van deze interesse buiten het Nederlandse taalgebied viel achteraf niets te merken. Toen het Zuidelijk Toneel in 1995 met zijn *Cenci* op tournee ging, was men zelfs in Vlaanderen de eerdere productie vergeten. Dit neemt niet weg dat de opvoering in de KNS onze aandacht verdient. Het Antwerpse experiment mag dan commercieel gezien verre van opmerkelijk zijn geweest, het hoe en het waarom van deze mislukking zijn dit allerminst.

Noten

- 1 "to probe a masterpiece that has not received the attention accorded other Shelley poems". Curran, *Shelley's "Cenci"*, xv.
- 2 "only once between the Lennox Hill mounting of 1926 [in New York] and the cataclysm of 1939 was [...] the play exhibited to public view"; "the date was May 6, 1935, the place Paris".
- 3 Gerlof Janzen baseert zich duidelijk op Currans monografie: "Tussen de twee wereldoorlogen kende het werk opvoeringen in Coburg, Praag, Moskou en, in 1923, in Rome [...]. Voor 1995 zette in ons land het Zuidelijke Toneel het werk op zijn programma". Percy Bysshe Shelley, *De familie Cenci. Een drama in vijf bedrijven*, 23.
- 4 "The Theatre rejected it with expressions of the greatest insolence", Jones, *The Letters of Percy Bysshe Shelley*, II, 181.
- 5 De brief is in het Engels gesteld: "[W]hy such a *plot* should be presented on a *stage* & in presence even of scores of young girls, I fail to see the reason"; Schenkeveld en Van der Wiel, *Albert Verwey. Briefwisseling*, 174.
- 6 Zoals geciteerd in Van Eldik Thieme, 'Shelley's treurspel *The Cenci*', 231.

- 7 Menkveld en Schenkeveld, A. *Roland Holst*, 296. Adriaans keuze viel uiteindelijk op *Richard III*.
- 8 Verwey, 'De Cenci', 58; Gutteling 'Boekbeoordelingen', 228-237. Er verscheen ook nog een summiere aankondiging van de vertaling in *Het vaderland* van zaterdag 12 december 1908.
- 9 Kloos, 'Literaire kroniek', 663.
- 10 Shelley "truly lived in a world of dreams [...], and in that ethereal atmosphere he lived high above the concrete troubles of every day life"; de Engelse dichter "felt the necessity of pouring out his heart in streams of spontaneous poetry". Kiebooms, *A Selection from Shelley and Keats*, 6.
- 11 An "empire of terror [...] is established by Religion", "Monarchy is it's [sic] prototype", "Aristocracy [...] symbolis[es] [...] its very essence". Jones, *The Letters of Percy Bysshe Shelley*, 1, 126.
- 12 "we could not believe it to be written by a mortal being for the gratification of his fellow-creatures on this earth: it seemed to be the production of a fiend, and calculated for the entertainment of devils in hell". De bespreking, die oorspronkelijk verscheen in *The Literary Gazette and Journal of Belles Lettres, Arts, Sciences* (1 april 1820, pp. 209-210), is opgenomen in Barcus, *Shelley. The Critical Heritage*, 164.
- 13 Impliciet waarschuwt *Alastor* voor het kunstenaarschap van de absolute ikgerichtheid. Het lyrische subject van het gedicht ver-smaadt de aardse liefde en schuwt alle menselijk contact zodat hem aan het eind van zijn queeste naar een vaag vermoed Ideaal niets anders wacht dan de eenzaamheid en de dood.
- 14 Kloos, 'Percy Bysshe Shelley', 718-719.
- 15 Kloos, 'Eenige opmerkingen over Shelley's geestelijken inhoud en beteekenis', 711.
- 16 "Nature rejects the monarch" (III, 170); "From kings, and priests, and statesmen, war arose" (IV, 80); "Twin-sister of religion, selfishness!" (V, 22).
- 17 Wismans, 'Over Shelley', 129-130.
- 18 Alleen de *Nieuwe Rotterdamsche courant* haalt drie beschrijvende en volkomen onschuldige regeltjes aan: "Twee mijlen dezerzijds van 't fort, bedenk ik, / Kruist een diep dal den weg; 't is ruw en eng, / En windt kortbochtig afwaarts van den bergrand".
- 19 "[by] the 1920 decade [...] the moral conservatism of the nineteenth century had virtually disappeared [...], permitting at last [the play's] incestuous subject on the stage". States, 'Addendum. The Stage History of Shelley's *The Cenci*', 644.
- 20 "so far as has been recorded has never failed". Kessel, 'The Cenci as a Stage Play', 147.
- 21 "the legendary fame of Shelley as lyric poet and revolutionary". Curran, *Shelley's 'Cenci'*, 236.

Literatuur

- Barcus, James E. (red.) (1975). *Shelley. The Critical Heritage*. Critical Heritage Series. Londen en Boston.
- Curran, Stuart (1970). *Shelley's 'Cenci'. Scorpions Ringed with Fire*. Princeton.

- Eldik Thieme, P.K. van (1886). 'Shelley's treurspel *The Cenci*'. In: *De Nederlandsche spectator*, 10 juli, 231-233.
- Gutteling, Alex (1909). 'Boekbeoordeelingen: Shelley-vertalingen van Dr. K.H. de Raaf'. In: *De beweging*, februari, 228-237.
- Jones, Frederick L. (red.) (1964). *The Letters of Percy Bysshe Shelley*. 2 vols. Oxford.
- Kessel, Marcel (1960). '*The Cenci* as a Stage Play'. In: *PMLA* 75, maart, 147-148.
- Kiebooms, E. (red.) (1929). *A Selection from Shelley and Keats*. Antwerpen.
- Kloos, Willem (1909). 'Literaire kroniek'. In: *De nieuwe gids*, mei, 657-664.
- Kloos, Willem (1921). 'Percy Bysshe Shelley'. In: *De nieuwe gids*, november, 698-719.
- Kloos, Willem (1927). 'Eenige opmerkingen over Shelley's geestelijken inhoud en beteekenis'. In: *De nieuwe gids*, december, 701-711.
- Menkveld, Erik en Margaretha H. Schenkeveld (red.) (1990). A. Roland Holst. *Briefwisseling met R.N. Roland Holst en H. Roland Holst-van der Schalk*. Privé-Domein 153. Amsterdam.
- Schenkeveld, Margaretha H. en Rein van der Wiel (red.) (1995). *Albert Verwey. Briefwisseling 1 juli 1885 tot 15 december 1888*. Amsterdam.
- Shelley, Percy Bysshe (1908). *De Cenci. Een treurspel in vijf bedrijven*. Vertaald door K.H. de Raaf. Amsterdam.
- Shelley, Percy Bysshe (1995). *De familie Cenci. Een drama in vijf bedrijven*. Vertaald door Gerlof Janzen. Baarn en Antwerpen.
- States, Bert O. Jr. (1957). 'Addendum: The Stage History of Shelley's *The Cenci*'. In: *PMLA* 72, september, 633-644.
- Verwey, Albert (1909). '*De Cenci*'. In: *Museum. Maandblad voor philologie en geschiedenis*, oktober, 58.
- Wismans, H. (1917). 'Over Shelley'. In: *De katholiek. Godsdienstig, geschied- en letterkundig maandschrift* 152, 13-24, 129-143.

Chronologische lijst van de aangehaalde recensies

- 11 januari 1929, 'Schouwburgen: Nederlandsche Schouwburg', anoniem in: *De Schelde*.
- 12 januari 1929, 'Voor het doek opgaat. Kon. Ned. Schouwburg: *De Cenci*', Th. de Ronde in: *Het tooneel* 14, nr. 20.
- 13 januari 1929, 'Kon. Nederlandsche Schouwburg: *De Cenci*', J.D.S. in: *Het handelsblad*.
- 14 januari 1929, 'Kon. Nederl. Schouwburg: *De Cenci*', anoniem in: *Gazet van Antwerpen*.
- 14 januari 1929, 'Tooneel. Koninklijke Nederlandsche Schouwburg: *De Cenci*', RIP in: *De nieuwe gazet*.
- 19 januari 1929, 'Na de opvoeringen. Kon. Ned. Schouwburg: *De Cenci*', [Lode] M[onteyne] in: *Het tooneel* 14, nr. 21.
- 19 januari 1929, 'In den Kon. Nederlandschen Schouwburg: *De Cenci*', anoniem in: *Antwerpsch tooneel* 10, nr. 19.
- 19 januari 1929, 'Tooneel te Antwerpen: *De Cenci*', anoniem in: *Nieuwe Rotterdamsche courant*, avondblad B.

..... *Het Europees Referentiekader gaat
de wereld rond*

In het talenonderwijs binnen Europa speelde het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen – vanaf 1995 uitgegeven in een aantal opeenvolgende conceptversies – al enige jaren een belangrijke rol. In het jaar 2001, het Europees Jaar voor de Talen, heeft de Raad van Europa dit Gemeenschappelijk Europees Referentiekader officieel in boekvorm gepubliceerd in het Engels (Council of Europe, 2001a) en in het Frans (Council of Europe, 2001b). In datzelfde jaar kwam ook een Duitse vertaling beschikbaar in elektronische vorm (www.goethe.de/referenzrahmen). Vertalingen in veertien andere talen zijn inmiddels beschikbaar. Verschillende partijen binnen de Nederlandse Taalunie dringen aan op een Nederlandse vertaling. Dat is van belang omdat het referentiekader een steeds belangrijker rol speelt zowel in het onderwijs in vreemde talen binnen de Nederlandse taalgemeenschap als bij het onderwijs Nederlands als tweede en als vreemde taal binnen en buiten die taalgemeenschap. Dit artikel bespreekt een aantal kenmerkende aspecten van het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader en de rol die het nu al speelt bij onderwijs en toetsing van de Nederlandse taal.

Inleiding

Onderwijs is waarschijnlijk een van de meest kostbare ondernemingen van de mens. Maar ook een van de meest belangrijke. Het is daarom zo jammer dat over het algemeen zoveel tijd wordt verspild en zo weinig wordt bereikt. Het talenonderwijs spant wat dit betreft wellicht de kroon. Studenten¹ zijn zich vaak wel bewust van de tekortkomingen van het reguliere onderwijs. Sakui & Gaies (1999) vroegen een steekproef van 1296 studenten om de mate van hun instemming aan te geven met 45 stellingen over talenonderwijs. Het betrof hier Engels. Een van de drie stellingen waar de studenten het meest mee oneens waren was “Om Engels goed te leren spreken en verstaan zijn Engelse lessen voldoende”. Aan het andere einde van de schaal stemden studenten het meest in met de stelling “Om Engels te leren is het belangrijk om naar bandopnamen te luisteren en naar Engelstalige televisieprogramma’s te kijken”.

Het beperkte rendement van het talenonderwijs is voor een belangrijk deel te wijten aan de gebrekkige definitie van de inhoud en van de kwaliteit van

hetgeen men beoogt te leren. Oud-de Glas & Withagen (1994) rapporteerden dat de studiegidsen van Nederlandse universiteiten nauwelijks informatie over leerdoelen bevatten en dat wanneer docenten naar leerdoelen werd gevraagd zij verwezen naar leerboeken en naar tentamens. Een universiteit definieerde het doel van de propedeuse als “de taalvaardigheid in taal x verbeteren” en voor het tweede jaar “de taalvaardigheid in taal x verder verbeteren”.

De ontwikkeling van het Referentiekader

In Europa spelen talen een belangrijke rol. Mogelijkheden voor samenwerking blijven nu eenmaal beperkt wanneer men elkaar niet kan verstaan. De Europese ministers van onderwijs in vergadering bijeen in Hamburg in 1961 erkenden het groeiende belang van talenkennis in de Europese samenleving en besloten zich gezamenlijk in te spannen om het taalonderwijs te stimuleren en te verbeteren. Sinds die vergadering heeft de Raad voor Culturele Samenwerking van de Raad van Europa² een aantal initiatieven ontplooid gericht op de verbetering van het talenonderwijs. Deze activiteiten werden voornamelijk geïnspireerd door politieke naoorlogse idealen zoals de vrijheid van beweging van personen in de Europese landen, een beter onderling begrip tussen Europese burgers, levenslang leren en democratisering van onderwijs. De meeste van deze motieven zijn inmiddels overgenomen door de Europese Unie, die ondanks een politiek van niet-inmenging in onderwijszaken tegenwoordig door middel van projectsubsidies waarschijnlijk meer directe invloed op het onderwijs in landen van de Unie heeft dan de Raad ooit heeft gehad.

Een belangrijk resultaat van het besluit van de ministers van onderwijs in 1961 was de publicatie in 1975 van het zogenaamde *Threshold level* (Van Ek, 1975) dat in veel Europese talen is vertaald, onder andere in het Nederlands als *Drempelniveau*. Het Drempelniveau gaat ervan uit dat taalonderwijs gericht moet zijn op de eigen communicatieve doeleinden van studenten, zodat ze die taal leren gebruiken in gesprekken met sprekers van die taal en bij het begrijpen van voor hen relevante teksten in die taal. In tegenstelling tot wat de naam doet vermoeden was het oorspronkelijk niet zozeer bedoeld als de beschrijving van een niveau, maar veel eerder als een algemeen beschrijvingsmodel voor de beheersing van talen in functionele zin: wat iemand met een taal kan doen en hoe goed. Wel bestond er het idee dat deze beschrijving een minimaal nuttig competentieniveau betrof en daarom ook een geschikte set van eindtermen voor beginnerscursussen vormde. Enkele jaren na het verschijnen van het Drempelniveau bleek echter dat men de leerlast had onderschat en dat mensen die deelnamen aan cursussen gebaseerd op dat model zich al ruim voor het einde van een cursus in een beperkt aantal situaties redelijk konden redden. In samenwerking met Van Ek selecteerde een team van cursusontwikkelaars daarom binnen het Drempelniveau een subset van de meest noodzakelijke noties en functies uit het Drempelniveau. Deze subset vormde een *Tussenniveau*: halverwege tussen geen enkele beheersing van de taal en het eerder gedefinieerde Drempelniveau. Dit Tussenniveau werd gepubliceerd als

“Waystage: an intermediary objective below Threshold level in a European unit/credit system of modern language learning by adults” (Van Ek, Alexander & Fitzpatrick, 1977). De publicatie van *Waystage* naast het eerder verschenen *Threshold level* vormde de eerste aanzet tot een systeem van functionele niveaus waarbij ieder volgend niveau het voorafgaande niveau volledig omvat zoals dat in het Referentiekader is uitgewerkt.

Begin jaren negentig volgde een revisie en heruitgave als *Threshold level* 1990 en *Waystage* 1990 (Van Ek & Trim, 1991a; 1991b). In diezelfde tijd vond op initiatief van de Zwitserse federale regering een symposium plaats in Rüşchlikon met als titel ‘Transparency and Coherence in Language Learning in Europe: Objectives, Evaluation, Certification’ (Council of Europe, 1992). Met vier landstalen en 26 kantons weerspiegelde Zwitserland de Europese taalonderwijspolitieke problematiek en voelde met zijn per kanton verschillende onderwijssystemen behoefte aan vergelijkbaarheid met betrekking tot leerdoelen en bereikte niveaus in het talenonderwijs. Tijdens die conferentie waaraan de ruim 30 lidstaten van de Raad van Europa deelnamen, werd besloten tot twee activiteiten: 1) de ontwikkeling van een gemeenschappelijk Europees referentiekader voor talen inclusief een beschrijving van beheersingsniveaus en 2) op basis daarvan de ontwikkeling van een internationaal herkenbaar taalvaardigheidsdocument in de vorm van een portfolio. Verderop in dit artikel zien we dat beide activiteiten een rol zullen spelen in het onderwijs en de toetsing van de beheersing van het Nederlands door sprekers voor wie het niet de moedertaal is.

Belangrijkste aspecten van het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader

Het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader (hierna: CEF³) is het product van tien jaar samenwerking en onderzoek door toegepast-taalkundigen uit de lidstaten van de Raad van Europa. Alhoewel de niveaubeschrijvingen verreweg de meeste aandacht en bekendheid genieten, omvat het CEF veel meer. In de eerste plaats is het CEF erop gericht de uitwisseling van ideeën tussen alle bij het onderwijs van talen betrokkenen (onderwijs politici, docenten, leerlingen, cursisten, ouders en werkgevers) mogelijk te maken door uitgangspunten te formuleren waarop beschrijvingen van taaldidactiek, methodologie, taalbeschrijving, doelstellingen, eindtermen en toepassingen kunnen worden gebaseerd. Het CEF beoogt iedere gebruiker in staat te stellen alle relevante keuzes te maken met betrekking tot het leren, onderwijzen en toetsen van talen en alle gebruikers de mogelijkheid te bieden over de te maken en gemaakte keuzes met alle andere betrokkenen te communiceren. Het CEF moest daarom *volledig, helder en samenhangend* zijn.

Met ‘volledigheid’ wordt bedoeld dat het CEF alle aspecten van taalkennis, taalbeheersing en taalgebruik moet dekken. Daarbij moet het beschrijvingsmodellen leveren voor taaldidactiek, voor ontwikkeling in taalbeheersing en er rekening mee houden dat naast linguïstische aspecten ook socio-culturele factoren, affectie, ervaring en leerpotentie een rol spelen bij het verwerven van

Taalgebruik, waarvan taalleren onderdeel uitmaakt, omvat de handelingen van personen die als individuen en als leden van de samenleving een reeks *competenties* ontwikkelen, zowel *algemene* als in het bijzonder *communicatieve taal-competenties*. Zij maken gebruik van de competenties waarover zij beschikken in verschillende *contexten* onder verschillende *voorwaarden* en met verschillende *bependingen* om *taalactiviteiten* aan te gaan waarbij *taalprocessen* betrokken zijn ten einde *teksten* te produceren of te ontvangen die betrekking hebben op *onderwerpen* op specifieke *terreinen*, waarbij zij de *strategieën* ontplooiën die het meest geëigend lijken om de uit te voeren *taken* te volbrengen. Het bewust volgen van deze handelingen door de deelnemers leidt tot bevestiging of wijziging van hun competenties.

.....

communicatieve vaardigheden. Ook moet het CEF open en flexibel zijn, zodat bijvoorbeeld verschillende benaderingen van taalonderwijs en uiteenlopende doelstellingen kunnen worden ondergebracht. ‘Helderheid’ betreft de eis dat het CEF voor alle betrokkenen begrijpelijk moet zijn. Uiteraard staat dit op gespannen voet met de eis van volledigheid. Daarom zijn er voor de verschillende doelgroepen ‘User guides’ ontwikkeld.

‘Samenhangendheid’ ten slotte betekent dat er geen interne tegenstrijdigheden mogen voorkomen en dat er verband moet zijn tussen de onderdelen gericht op behoefte-onderzoek, definitie van eindtermen, bepaling van inhoud, selectie van materiaal, vaststelling van leerplannen en lesprogramma’s, taal-didactiek en beoordeling en examinering.

Een volledig, helder en samenhangend beschrijvingskader voor het leren, onderwijzen en toetsen van talen moet in principe gebaseerd zijn op een zeer algemene visie op taalgebruik en taalleren. Daarom kiest het CEF de beschrijving die hier is afgedrukt als uitgangspunt. De vetgedrukte begrippen vormen de belangrijkste beschrijvingscategorieën waarop het CEF is gebaseerd. Daarbij moet worden opgemerkt dat voor de beschrijving van de beheersingsniveaus in het CEF bepalend is in hoeverre taalgebruikers effectief en efficiënt zijn in de uitvoering van de gestelde taken. Effectief wil zeggen dat zij met de hun ter beschikking staande taalmiddelen kunnen bereiken wat zij willen bereiken: begrijpen wat zij willen begrijpen en uitdrukken wat zij willen uitdrukken. Efficiënt betekent dat zij dit ook kunnen met zo min mogelijk moeite voor alle deelnemers, dat zij niet alles wat zij willen begrijpen moeten laten herhalen door hun gesprekspartner en dat hun gesprekspartner hen ook niet telkens om herhaling of verduidelijking moet vragen wanneer zij iets uitdrukken.

De hierboven reeds genoemde ‘volledigheid’ van het CEF betreft niet alleen dekking van alle aspecten van taalbeheersing, maar ook alle mogelijke doelstel-

lingen, leerstrategieën, onderwijs- en toetsmethodieken. Tabel 1 geeft een overzicht van de beoogde functies van het CEF.

Tabel 1. Functies van het CEF

Menu voor het kiezen van leerdoelen	voor	iedereen die talen leert of wil leren
Beschrijvingsmodel	voor	taalbeleidsmakers leerplanontwikkelaars toetsontwikkelaars leergangauteurs leraren
Interpreteerbare informatie	voor	taalstudenten ouders werkgevers

Het CEF vormt dus een beschrijvingskader dat keuzemogelijkheden biedt en wel zodanig, dat alle betrokken partijen over de gemaakte keuzes met anderen kunnen communiceren. Illustratief voor het CEF is dat na de beschrijving van ieder aspect, onderdeel, aanpak, etc. de gebruiker voor de vraag wordt gesteld om te overwegen of het aspect, het onderdeel, de aanpak, wel relevant en passend is en of de juiste keuze is gemaakt. Zo wordt na de behandeling van verschillende methoden die kunnen worden ingezet om de student meer bij het leren te betrekken het volgende tekstkader afgedrukt:

Gebruikers van het Referentiekader zouden mogelijk willen overwegen en indien van belang aangeven welke stappen zij ondernemen om de ontwikkeling te stimuleren van studenten als verantwoordelijke onafhankelijk taalleerders en taalgebruikers.

En na de bespreking van woordenschat:

Gebruikers van het Referentiekader zouden mogelijk willen overwegen en indien van belang aangeven op grond van welk(e) principe(s) lexicale selectie heeft plaatsgevonden.

Niveaus in het CEF

Een belangrijk onderdeel van het CEF is een beschrijving van niveaus van taalvaardigheid waaraan bestaande standaarden, toetsen en examens kunnen worden gerelateerd, zodat gebruikers deze onderling kunnen vergelijken. Een dergelijke beschrijving dient uiteraard onafhankelijk te zijn.

Onafhankelijk bijvoorbeeld van de manier waarop iemand een taal geleerd heeft, welke taal men geleerd heeft, en hoelang men over het bereiken van een niveau heeft gedaan. Een veelgebruikt begrip als ‘het niveau van de moedertaal-spreker’ is daarom niet echt bruikbaar, het verwijst immers naar de manier waarop de taal is geleerd. Bovendien moet men zich realiseren dat niet alle

moedertaalsprekers hun 'eigen' taal op hetzelfde niveau beheersen. Ook moedertaalsprekers blijven levenslang leren. Dit blijkt al heel snel wanneer men bijvoorbeeld kijkt naar een schaal voor schriftelijke productie (schrijven): er zijn nog altijd veel moedertaalsprekers die het schrift niet machtig zijn. Maar ook bij andere vaardigheden komen tussen moedertaalsprekers onderling grote verschillen voor (zie bijvoorbeeld het OESO-rapport over geletterdheid van volwassenen, Murray, Kirsch & Jenkins, 1998).

'Onafhankelijk van welke taal men geleerd heeft' betekent ook dat men het niveau niet kan uitdrukken in het beheersen van bepaalde grammaticale structuren (gebruikte structuren verschillen immers per taal), noch in het beheersen van een bepaald aantal woorden (talen vertonen onderling grote verschillen in het aantal woorden dat voor adequaat functioneren op een bepaald niveau, in een bepaalde context noodzakelijk is).

De niveaubeschrijvingen van het CEF zijn uitgedrukt in termen van wat gebruikers kunnen doen met de taal en hoe goed zij dat kunnen: een kwantitatieve en een kwalitatieve dimensie. De kwantitatieve dimensie betreft het aantal domeinen waarin taalgebruikers kunnen functioneren, het aantal taalfuncties dat zij kunnen gebruiken, het aantal noties dat zij kunnen uitdrukken, het aantal onderwerpen dat zij kunnen behandelen en de rollen die zij in de taal kunnen vervullen. De kwalitatieve dimensie betreft de mate waarin de taalgebruiker effectief en efficiënt is. Effectiviteit en efficiëntie bij taalgebruik hangen sterk af van de mate waarin de gebruiker in staat is taalhandelingen te verrichten overeenkomstig het regelsysteem van de betrokken taal en daarbij adequate lexicale elementen en structuren te selecteren. De combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve descriptoren levert niveaubeschrijvingen in functioneel communicatieve termen op.

De ontwikkeling van een vaardigheid gaat geleidelijk (al treden soms stroomversnellingen op). Dit betekent dat er eerder sprake is van een 'helling' dan van een 'trap'. Het onderscheiden van verschillende niveaus op zo'n helling is in feite willekeurig. De helling loopt in theorie van geen enkele kennis van de taal tot volledige perfectie. In theorie, want geen van beide punten komt in werkelijkheid voor. Ook iemand die nog niet aan het leren van een taal is begonnen, weet dat een taal ergens over gaat, dat men er ervaringen in kan vertellen, dat men om bepaalde zaken kan vragen, dat gesproken taal in de meeste gevallen met menselijk stemgeluid gepaard gaat, etc. Ook volledige perfectie komt niet voor. Dat zou immers betekenen dat men niets meer zou kunnen leren en dat een taal een vast en onveranderlijk gegeven is. Grenzen tussen niveaus zijn dus geen natuurlijke grenzen. Wanneer men echter eenmaal voor een indeling in een aantal niveaus kiest, kunnen de belangrijkste kenmerken van taalgebruik op ieder van die niveaus worden beschreven. Niveaus bieden dan de mogelijkheid om de positie van een persoon tussen die theoretische begin- en eindpunten bespreekbaar te maken.

Ter wille van de hanteerbaarheid van de niveau-onderscheidingen is gekozen voor een hoofdindeling in drie niveaus:

- A *Basisgebruikers*: Personen die de meest elementaire zaken beheersen, maar bij communicatie afhankelijk zijn van de bereidheid van hun gesprekspartner zich aan te passen aan het door hen beheerste niveau;
- B *Onafhankelijke gebruikers*: Personen die in de alledaagse praktijk kunnen redden, doorgaans zonder al te veel moeite begrijpelijk zijn en ook over het algemeen een normaal spreektempo kunnen volgen;
- C *Vaardige gebruikers*: Personen die nauwelijks of geen beperkingen ondervinden in het gebruik van de taal.

Ieder van deze niveaus kan naar behoefte worden onderverdeeld in een aantal subniveaus. Binnen het voortgezet onderwijs bijvoorbeeld vindt voortgang plaats vanaf de eerste klas tot het eindexamen. Voor het voortgezet onderwijs is er daarom behoefte aan een fijnere verdeling. Het CEF geeft een uitwerking in zes niveaus, waarbij ieder van de niveaus uit de hoofdingeling (A, B en C) is onderverdeeld in twee subniveaus. Niveau A is verdeeld in A1 en A2, waarbij A1 ongeveer halverwege ligt op weg naar beheersing op niveau A en A2 gelijkstaat aan A. Zo ook B1 en B2, C1 en C2. Niveau A1 kan weer verder worden verdeeld in A1.1 en A1.2, waarbij beheersing op A1.1 ongeveer halverwege ligt op weg naar A1 en A1.2 gelijk is aan beheersing op niveau A1. Gebruikers van het CEF kunnen dus zelf bepalen tot welke graad van verfijning zij een niveau-indeling willen hanteren. Daarbij moeten zij echter wel duidelijk maken welke relatie er is tussen de door hen gehanteerde indeling en de indeling in A1 tot en met C2 van het CEF wanneer zij internationale vergelijking mogelijk willen maken. Met de invoering van de nieuwe benaming zijn de principes van het beschrijvingssysteem dat ten grondslag lag aan *Threshold level* en *Waystage* niet verlaten. Het niveau B1 komt als eerste niveau waarop de taalgebruiker onafhankelijk wordt overeen met het *Threshold level*, terwijl A2 gelijk is aan *Waystage*. De lettercijfercombinaties zijn beter hanteerbaar in de internationale context omdat zij niet hoeven te worden vertaald. Tabel 2 geeft een overzicht van de zes beschreven niveaus in de oude Engelstalige benaming en de door het CEF nieuw ingevoerde aanduiding en een korte algemene beschrijving van het beheersingsniveau.

Het CEF biedt echter ook de mogelijkheid om voor verschillende taalleerders verschillende profielen van streefniveaus te bepalen. Een ober dient vlot en vaardig in de spreektaal te kunnen handelen, terwijl voor een administratief assistent veel hogere eisen aan de schriftelijke taalvaardigheden worden gesteld. Als Appendix bij dit artikel is de zelfbeoordelingsschaal van het CEF opgenomen waarmee taalleerders kunnen nagaan op welk CEF-niveau zij voor ieder van de onderscheiden vaardigheden kunnen functioneren.

De niveaurescriptoren van de zes niveaus van het CEF zijn ontwikkeld door met name North (North & Schneider, 1993; North, 2000). North verzamelde honderden descriptoren van verschillende herkomst. Hij verzamelde over de hele wereld descriptoren van taalvaardigheid afkomstig uit uiteenlopende bronnen zoals de bekende schaal van de Amerikaanse overheid (Clark & Clifford, 1988) waarvan ook de door de NATO gehanteerde STANAG-schaal (NATO, 1976) is

Tabel 2. De niveaus van het CEF

Vaardig gebruiker

- C2 Mastery** Kan vrijwel alles wat hij hoort of leest gemakkelijk begrijpen. Kan informatie die afkomstig is van verschillende gesproken en geschreven bronnen samenvatten, argumenten reconstrueren en hiervan samenhangend verslag doen. Kan zichzelf spontaan, vloeiend en precies uitdrukken en kan hierbij fijne nuances in betekenis, zelfs in complexere situaties, onderscheiden.
- C1 Effectiveness** Kan een uitgebreid scala van veeleisende, lange teksten begrijpen en de impliciete betekenis herkennen. Kan zichzelf vloeiend en spontaan uitdrukken zonder daarvoor aantoonbaar naar uitdrukkingen te moeten zoeken. Kan flexibel en effectief met taal omgaan ten behoeve van sociale, academische en beroepsmatige doeleinden. Kan een duidelijke, goed gestructureerde en gedetailleerde tekst over complexe onderwerpen produceren en daarbij gebruikmaken van organisatiestructuren en verbindingswoorden.

Onafhankelijk gebruiker

- B2 Vantage** Kan de hoofdgedachte van een ingewikkelde tekst begrijpen, zowel over concrete als over abstracte onderwerpen, met inbegrip van technische besprekingen in het eigen vakgebied. Kan zo vloeiend en spontaan reageren dat een normale uitwisseling met moedertaalsprekers mogelijk is zonder dat dit voor een van de partijen inspanning met zich meebrengt. Kan duidelijke, gedetailleerde tekst produceren over een breed scala van onderwerpen. Kan een standpunt over een actuele kwestie uiteenzetten en daarbij ingaan op de voor- en nadelen van diverse opties.
- B1 Threshold** Kan de belangrijkste punten begrijpen uit duidelijke standaardteksten over vertrouwde zaken die regelmatig voorkomen op het werk, op school of in de vrije tijd. Kan zich redden in de meeste situaties die kunnen optreden tijdens het reizen in gebieden waar de betreffende taal wordt gesproken. Kan een eenvoudige lopende tekst produceren over onderwerpen die vertrouwd of die van persoonlijk belang zijn. Kan een beschrijving geven van ervaringen en gebeurtenissen, dromen, verwachtingen en ambities en kan kort redenen en verklaringen geven voor meningen en plannen.

Basisgebruiker

- A2 Waystage** Kan zinnen en regelmatig voorkomende uitdrukkingen begrijpen die verband hebben met zaken van direct belang (bijvoorbeeld persoonsgegevens, familie, winkelen, plaatselijke geografie, werk). Kan communiceren in simpele en alledaagse taken die een eenvoudige en directe uitwisseling over vertrouwde en alledaagse kwesties vereisen. Kan in eenvoudige bewoordingen aspecten van de eigen achtergrond, de onmiddellijke omgeving en kwesties op het gebied van directe behoeften beschrijven.
- A1 Breakthrough** Kan vertrouwde dagelijkse uitdrukkingen en basiszinnen gericht op de bevrediging van concrete behoeften begrijpen en gebruiken. Kan zichzelf aan anderen voorstellen en kan vragen stellen en beantwoorden over persoonlijke gegevens zoals waar hij/zij woont, mensen die hij/zij kent en dingen die hij/zij bezit. Kan op een simpele wijze reageren, aangenomen dat de andere persoon langzaam en duidelijk praat en bereid is om te helpen.

afgeleid en van de Nederlandse *Niveaumeter* (Van Els, 1992). Na enige redactie legde hij de verzameling descriptoren voor aan groepen docenten met de vraag de descriptoren te ordenen. Na ordening en selectie onderwierp hij de descriptoren aan empirisch en statistisch onderzoek, o.a. door de classificatie van leerlingen uitgevoerd door docenten met gebruikmaking van de descriptoren te vergelijken met de resultaten van diezelfde leerlingen op formele toetsen. Tenslotte hield hij een verzameling over van descriptoren die in de praktijk goed bleken te functioneren en die een duidelijke schaal vormden. Deze werden opgenomen als de officiële descriptoren voor de niveaus van het CEF. Er zijn descriptoren voor communicatieve vaardigheden (luisteren, lezen, mondelinge en schriftelijke interactie en mondelinge en schriftelijke productie), voor onderdelen daarvan (woordenschat, vlotheid, grammaticale correctheid, uitspraak, etc.), maar ook voor communicatieve strategieën en socio-linguïstische en pragmatische aspecten.

Hoe aan het CEF richtlijnen voor de ontwikkeling van curricula en eindtermen kunnen worden ontleend, kan bijvoorbeeld worden geïllustreerd aan de hand van het onderwerp 'taal voor specifieke doeleinden' (LSP). Het CEF kent vier domeinen: Privé, Maatschappelijk verkeer, Werk en Onderwijs (Personal, Public, Occupational en Educational). Binnen ieder van die domeinen kunnen de externe situaties (die tot taalgebruik aanleiding geven of waarin het taalgebruik plaatsvindt) worden omschreven in termen van de plaatsen (locations), de instellingen (institutions), de personen (persons), de dingen (objects), de gebeurtenissen (events), de handelingen (operations) en de teksten (texts). In de descriptoren voor de niveaubeschrijvingen spelen de domeinen een rol. Op niveau A1 komt het Privédomein voor en Maatschappelijk verkeer in beperkte mate. Op A2 komen de domeinen Onderwijs en Werk een beetje aan bod en pas echt in B1. De domeinen komen eerst in een vertrouwde context aan bod, terwijl op het hoogste niveau de mate van vertrouwde context geen rol meer speelt: alles moet kunnen.

Het is duidelijk dat met name in de middenniveaus opleidingen zullen kunnen verschillen ten aanzien van de definitie van hun taalvaardigheidseisen, immers hier hangt vertrouwde context af van de soort opleiding waarin men zit. In een bedrijfskundige opleiding bijvoorbeeld zullen plaatsen, instellingen, personen, dingen gebeurtenissen en teksten die betrekking hebben op bedrijfskunde als 'vertrouwd' moeten worden verondersteld.

Kortweg:

- Op de A-niveaus speelt taal voor specifieke doeleinden (language for specific purposes) nog nauwelijks een rol omdat de domeinen Opleiding en Werk nog niet echt aan de orde zijn.
- Op de B-niveaus zal de concrete invulling van curricula en exameneisen uit elkaar gaan lopen omdat binnen vormen van onderwijs, binnen verschillende opleidingen en binnen verschillende beroepen andere begrippenapparaten als vertrouwd dienen te worden verondersteld.
- Op de C-niveaus neemt die differentiatie weer af, omdat men ook in minder vertrouwde situaties geacht wordt te kunnen functioneren.

Het belang van het CEF

Het CEF heeft vanaf de eerste preliminaire versie in 1996 grote invloed verworven in de Europese context. De Europese Unie verklaarde vrijwel onmiddellijk dat voortaan aanvragen voor subsidie op het gebied van taalonderwijs en taaltoetsing het CEF als uitgangspunt dienden te nemen. Een voorbeeld is het project DIALANG waarin instrumenten worden ontwikkeld waarmee men via het Internet een schatting zal kunnen maken van het eigen niveau in 15 verschillende Europese talen. De niveaudefinities en de instrumenten zijn gebaseerd op het CEF. Als bijproduct heeft DIALANG tijdens de ontwikkelingsfase nieuwe bewijzen opgeleverd voor de validiteit en de robuustheid van de CEF-schalen in verschillende landen in Europa. ALTE (Association of Language Testers in Europe), waarin instellingen als de Cambridge-examens, Cito-groep, CNaVT, Goethe Instituut, Alliance Française, etc. samenwerken op het gebied van examenkwaliteit, adopteerde het CEF in eerste instantie gedeeltelijk maar sinds kort volledig. Nationale overheden beogen invoering van het CEF (of zijn daar al toe overgegaan) bij de definitie van leerplannen en eindtermen voor examens op verschillende niveaus van onderwijs. In landen als Duitsland en Zwitserland met een sterke historie van autonomie voor de Bundesländer, resp. kantons, heeft het CEF overeenstemming over doelstellingen voor vreemde talen op nationaal niveau mogelijk gemaakt. Ook buiten Europa groeit de belangstelling voor het CEF. Met name in Australië en landen in Oost-Azië wordt de ontwikkeling met belangstelling gevolgd en overwogen overheden bij onderwijsvernieuwingen exameneisen te baseren op het CEF. In Nederland heeft hantering van het CEF geleid tot meer duidelijkheid met betrekking tot de bij vreemde talen bereikte niveaus (Van Hest, De Jong & Stoks, 2001). In het Nederlands voortgezet onderwijs wordt de invoering van het CEF gestimuleerd door de overheid. In het tertiair onderwijs en in het particuliere onderwijs gaan instellingen op eigen initiatief over tot invoering van de principes en niveaudefinities van het CEF.

Het CEF en examens Nederlands

In Nederland kennen we sinds 1992 het Staatsexamen Nederlands als tweede taal. Voor dit examen zijn twee programma's gedefinieerd: Programma I is bedoeld voor mensen die een lagere functie op de arbeidsmarkt willen vervullen en voor mensen die een beroepsopleiding willen volgen. Programma II is bedoeld voor mensen die een midden- of hogere kaderfunctie willen vervullen of daarvoor een opleiding willen volgen. Daarnaast bestaat op centraal landelijk niveau de Profieltoets NT2 waarmee volgens de Wet Inburgering Nieuwkomers (WIN) inburgeringprogramma's moeten worden afgesloten. Voor beide toetsprogramma's worden centraal toetsen ontwikkeld onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Het ministerie laat momenteel onderzoeken of het mogelijk is om met gebruikmaking van het CEF tot een flexibelere, minder centralistische vorm van toetsing te komen. Gedacht wordt om hiervoor een taalportfolio te ontwikkelen

naar het model van het Europees taalportfolio. Dit portfolio bestaat uit een taalpaspoort, waarin de taalbeheersing volgens het CEF is omschreven, een taalbiografie, waarin de houders van het portfolio hun leerervaringen noteren, en een dossier, waarin proeven van taalbeheersing zijn opgenomen.

De vervanging van centraal vervaardigde toetsen door een portfolio betekent een erkenning van de autonomie van de taalstudent en biedt betere mogelijkheden de afsluiting te laten aansluiten op individuele, beroeps- of opleidings-specifieke profielen. Het taalportfolio heeft dan ook twee functies. In de eerste plaats is het eigendom van de student en functioneert het als een hulpmiddel bij het leren. De student kan met behulp van het portfolio zelf een beter inzicht verwerven in het gewenste leertraject en de vorderingen die op dit traject zijn gemaakt.

De tweede functie is vergelijkbaar met die van een certificaat: de houders kunnen ten opzichte van derden laten zien over welke taalvaardigheden zij beschikken en wat zij met de taal kunnen doen. Een punt van overweging hierbij is nog op welke wijze het paspoortgedeelte van het portfolio kan worden gewaarborgd teneinde het civiel effect te bevorderen. Om een taalportfolio de naam *Europees Taalportfolio* te mogen meegeven moet het zowel aan een nationale als aan een Europese commissie ter validering worden voorgelegd. Deze validatie richt zich echter op de overeenstemming met de principes en definities van het CEF en van het Europees Taalportfolio en niet op garanties betreffende het waarheidsgehalte van het in het paspoortgedeelte genoteerde taalbeheersingsprofiel.

Ook het Certificaat Nederlands als Vreemde Taal (CNaVT) dat onder auspiciën van de Nederlandse Taalunie wereldwijd wordt afgenomen, ondergaat momenteel veranderingen die mede onder invloed van het CEF zijn ontworpen. Allereerst wordt in het vernieuwde ontwerp van het CNaVT gestreefd naar een meer functionele benadering, waarbij de strikte scheiding tussen de vaardigheden deels komt te vervallen. Taalgebruik, zeker mondeling taalgebruik, vindt immers plaats in interactie. Mondelinge interactie stelt eisen aan spreekvaardigheid, maar ook aan luistervaardigheid. Een tweede ingrijpende verandering betreft de vervanging van de oude indeling in de drie abstract gedefinieerde niveaus 'elementair', 'basis', en 'uitgebreid' (vergelijk de hierboven genoemde universiteit met 'taalvaardigheid verbeteren' en 'verder verbeteren') door maatschappelijk functionele profielen. Vier verschillende profielen zijn op grond van behoefteonderzoek ontworpen.

De voorlopige benamingen en omschrijvingen van de profielen wijzen op de functionele benadering (zie www.cnnavt.org):

- Het profiel TOERISTISCHE EN INFORMELE TAALVAARDIGHEID beslaat de taalvaardigheid nodig om op een basaal niveau te kunnen functioneren in het Nederlands. Dit profiel is geschikt voor kandidaten die sociale contacten willen onderhouden met Nederlandstalige familie of vrienden of voor kandidaten die willen aantonen dat ze zich kunnen redden als toerist in Nederlandstalig taalgebied, zoals bij het reserveren van een hotel, het voeren van een informeel telefoongesprek, of het lezen van een toeristische brochure.

- Het profiel MAATSCHAPPELIJKE TAALVAARDIGHEID beslaat de taalvaardigheid nodig om zelfstandig maatschappelijk te kunnen functioneren in het Nederlands. Dit profiel is geschikt voor kandidaten die zich in het Nederlands taalgebied voor langere of kortere tijd willen vestigen of interesse hebben voor de Nederlandse taal en cultuur. Van belang is hier onder andere het kunnen volgen van Nederlandstalige TV-programma's, het lezen van Nederlandstalige kranten, het openen van een bankrekening of het praten over de actualiteit.
- Het profiel PROFESSIONELE TAALVAARDIGHEID beslaat de taalvaardigheid nodig om op professioneel gebied te kunnen functioneren in het Nederlands. Dit profiel is geschikt voor kandidaten die willen aantonen dat ze kunnen functioneren in het middenkader. Zij hebben voldoende vaardigheid om bijvoorbeeld een zakelijke brief te schrijven, een zakelijk telefoongesprek te voeren en te vergaderen.
- Het profiel ACADEMISCHE TAALVAARDIGHEID beslaat de taalvaardigheid nodig om op academisch niveau te kunnen functioneren in het Nederlands. Dit profiel is geschikt voor kandidaten die willen aantonen dat ze kunnen omgaan met teksten (zowel mondelinge als schriftelijke) op academisch niveau, bijvoorbeeld voor het lezen van (wetenschappelijke) literatuur, het geven van een presentatie of het raadplegen van bronnen.

Het ligt in de bedoeling om ieder van de profielen op een bepaald niveau van het CEF te definiëren. Daartoe moeten echter eerst de eindtermen bij de profielen worden ontwikkeld. Verwacht kan worden dat het proces van omschakeling naar het nieuwe CNaVT nog enkele jaren zal duren, omdat zorgvuldigheid is vereist en de veranderingen alleen in interactie met de gebruikers en op basis van analyses van experimentele examenopgaven met succes kunnen worden doorgevoerd.

De beschreven ontwikkelingen op het gebied van examens Nederlandse taal zullen ongetwijfeld bijdragen aan een hoger rendement van het onderwijs van het Nederlands als tweede en als vreemde taal, met name door betrokkenheid en bewustwording van alle betrokken partijen die worden gestimuleerd door het CEF. Immers motivatie is de belangrijkste factor voor succes.

Noten

- 1 Met studenten wordt hier bedoeld leerlingen, studenten en cursisten.
- 2 De Raad van Europa omvat ruim 30 landen van oost tot west en van noord tot zuid. De Raad is ouder en groter dan de Europese Unie.
- 3 In de Nederlandse context is het gebruik ontstaan het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader aan te duiden met de afkorting van de Engelse naam Common European Framework: CEF. In het navolgende wordt daarom deze afkorting gebruikt.

Bibliografie

- Clark, John L.D. and Clifford, Ray T. (1988). The FSI/ILR/ACTFL proficiency scales and testing techniques: Development, current status, and needed research. *Studies in second language acquisition*, 110, n2, pp. 129-147. Jun 1988.
- Council of Europe (1992). *Transparency and coherence in language learning in Europe: objectives, assessment and certification*. Symposium held in Rüşchlikon, 10-16 November 1991. Strasbourg; Council for Cultural Co-operation.
- Council of Europe (2001a). *Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment*. Cambridge; Cambridge University Press.
- Council of Europe (2001b). *Cadre Européen commun de référence pour les langues: apprendre, enseigner, évaluer*. Paris; Les Editions Didier.
- Ek, J.A. van (1975). *The Threshold level in a European unit/credit system for modern language learning by adults*. Strasbourg; Council of Europe. (Heruitgave: *The Threshold level for modern language learning*, 1977. London; Longman).
- Ek, J.A. van, & L.G. Alexander in association with M.A. Fitzpatrick (1977). *Waystage: an intermediary objective below Threshold level in a European unit/credit system of modern language learning by adults*. Strasbourg; Council of Europe. (Heruitgave: *Waystage English*, 1980. London; Longman.)
- Ek, J.A. van, & J.L.M. Trim (1991a). *Threshold level 1990*. Strasbourg; Council of Europe Press.
- Ek, J.A. van, & J.L.M. Trim (1991b). *Waystage 1990*. Strasbourg; Council of Europe Press.
- Els, T.J.M. van (1992). *Revising the foreign language examinations of upper secondary general education in the Netherlands*, in: Council of Europe (1992).
- Van Hest, E., de Jong, J.H.A.L., & G. Stoks (2001). *Nederlandse taalkwalificaties in Europees verband (Dutch language qualifications in a European perspective)*. Enschede: SLO.
- Murray, T.S., Kirsch, I.S., & L. Jenkins (eds.) (1998). *Adult literacy in OECD countries: technical report on the First International Adult Literacy Survey*. Washington, DC; US Department of Education, National Center for Education Statistics.
- NATO (1976). *Standardization agreement. Subject: language proficiency levels*. NATO Unclassified; STANAG No. 6001.
- North, B. (2000). *The development of a common framework scale of language proficiency*. New York; Peter Lang.
- North, B., and G. Schneider (1993). 'Scaling descriptors for language proficiency scales', in *Language Testing*, 15, pp. 217-262.
- Oud-de Glas, M. and V. Withagen (1994). *Het taalvaardigheidsonderwijs in de universitaire taalopleidingen: verslag van een onderzoek [Language proficiency teaching for university language majors: Research report]*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Sakui, K. and S.J. Gaies (1999). 'Investigating Japanese learners' beliefs about language learning', in: *System*, 17, nr.4, pp.473-492.

BEGRIJPEN**Luisteren****Lezen****SPREKEN****Productie****Interactie****SCHRIJVEN**

C2	Ik kan moeiteloos gesproken taal begrijpen, in welke vorm dan ook, hetzij via radio of tv, zelfs wanneer in een snel moedertaaltempo gesproken wordt als ik tenminste enige tijd heb om vertrouwd te raken met het accent.	Ik kan moeiteloos vrijwel alle vormen van de geschreven taal lezen, inclusief abstracte, structureel of linguïstisch complexe teksten, zoals handleidingen, specialistische artikelen en literaire werken.	Ik kan een duidelijke, goedlopende beschrijving of redenering presenteren in een stijl die past bij de context en in een doeltreffende logische structuur, zodat de toehoorder in staat is de belangrijkste punten op te merken en te onthouden.	Ik kan zonder moeite deelnemen aan welk gesprek of discussie dan ook en ben zeer vertrouwd met idiomatisch uitdrukkingen en spreektaal. Ik kan mezelf vloeiend uitdrukken en de finere betekenismatigheids nuances precieus weergeven. Als ik een probleem tegenkom, kan ik mezelf herinneren en mijn betoeg zo herstructureren dat andere mensen het nauwelijks merken.	Ik kan een duidelijke en vloeiend lopende tekst in een gepaste stijl schrijven. Ik kan complexe brieven, verslagen of artikelen schrijven waarin ik een zaak weergeef in een doeltreffende, logische structuur, zodat de lezer de belangrijke punten kan opmerken en onthouden. Ik kan samenvattingen en van kritieken op professionele of literaire werken schrijven.
C1	Ik kan een langer betoeg begrijpen, zelfs wanneer dit niet duidelijk gestructureerd is en wanneer relaties slechts impliciet zijn en niet expliciet worden aangegeven. Ik kan zonder al te veel inspanning tv-programma's en films begrijpen.	Ik kan lange en complexe feitelijke en literaire teksten begrijpen, en het gebruik van verschillende stijlen waarderen. Ik kan gespecialiseerde artikelen en lange technische instructies begrijpen, zelfs wanneer deze geen betrekking hebben op mijn terrein.	Ik kan duidelijke, gedetailleerde beschrijvingen geven over complexe onderwerpen en daarbij sub-thema's integreren, specifieke standpunten ontwikkelen en het geheel afronden met een passende conclusie.	Ik kan mezelf vloeiend en spontaan uitdrukken zonder merkbaar naar uitdrukkingen te hoeven zoeken. Ik kan de taal flexibel en effectief gebruiken voor sociale en professionele doeleinden. Ik kan ideeën en meningen met precisie formuleren en mijn bijdrage vaardig aan die van andere sprekers relateren.	Ik kan me in duidelijke, goed gestructureerde tekst uitdrukken en daarbij relevant uitgebreid standpunten uitzetten. Ik kan in een brief, een opstel of een verslag schrijven over complexe onderwerpen en daarbij de voor mij belangrijke punten benadrukken. Ik kan schrijven in een stijl die is aangepast aan de lezer die ik in gedachten heb.
B2	Ik kan een langer betoeg en zelfs complexe redeneringen volgen, wanneer het onderwerp redelijk vertrouwd is. Ik kan de meeste nieuws- en actualiteitenprogramma's op de tv begrijpen. Ik kan het grootste deel van films in standaarddialect begrijpen.	Ik kan artikelen en verslagen lezen die betrekking hebben op eigentijdse problemen, waarbij de schrijvers een bepaalde houding of standpunt innemen. Ik kan eigentijdse literaire proza begrijpen.	Ik kan duidelijke, gedetailleerde beschrijvingen presenteren over een breed scala van onderwerpen die betrekking hebben op mijn interesse gebied. Ik kan een standpunt over een actueel onderwerp verklaren en de voordelen en nadelen van diverse opties uiteenzetten.	Ik kan zodanig deelnemen aan een vloeiend en spontaan gesprek, dat normale uitwisseling met moedertaalsprekers redelijk mogelijk is. Ik kan binnen een vertrouwd context actief deelnemen aan een discussie en hierin mijn standpunten uitleggen en ondersteunen.	Ik kan een duidelijke, gedetailleerde tekst schrijven over een breed scala van onderwerpen die betrekking hebben op mijn interesses. Ik kan een opstel of verslag schrijven, informatie doorgeven of redenen aanvoeren ter ondersteuning vóór of tégen een specifiek standpunt. Ik kan brieven schrijven waarin ik het persoonlijk belang van gebeurtenissen en ervaringen aangeef.
B1	Ik kan de hoofdpunten begrijpen wanneer in duidelijk uitgesproken standaarddialect wordt gesproken over vertrouwde zaken die ik regelmatig tegenkom op mijn werk, school, vrije tijd enz. Ik kan de hoofdpunten van veel radio- of tv-programma's of actuele zaken of over onderwerpen van persoonlijk of beroepsmatig belang begrijpen, wanneer er betrekkelijk langzaam en duidelijk gesproken wordt.	Ik kan teksten begrijpen die hoofdzakelijk bestaan uit hoogfrequente, alledaagse of aan mijn werk gerelateerde taal. Ik kan de beschrijving van gebeurtenissen, gevoelens en wensen in persoonlijke brieven begrijpen.	Ik kan uitingen op een simpele manier aan elkaar verbinden, zodat ik ervaringen en gebeurtenissen, mijn dromen, verwachtingen en ambities kan beschrijven. Ik kan in het kort redenen en verklaringen geven voor mijn meningen en plannen. Ik kan een verhaal vertellen, of de plot van een boek of film weergeven en mijn reacties beschrijven.	Ik kan de meeste situaties aan die zich kunnen voordoen tijdens en reis in een gebied waar de betreffende taal wordt gesproken. Ik kan onvoorbereid deelnemen aan een gesprek over onderwerpen die vertrouwd zijn, of mijn persoonlijke belangstelling hebben of die betrekking hebben op het dagelijks leven (bijvoorbeeld familie, hobby's, werk, reizen en actuele gebeurtenissen).	Ik kan eenvoudige samenvangende tekst schrijven over onderwerpen die vertrouwd of van persoonlijk belang zijn. Ik kan persoonlijke brieven schrijven waarin ik mijn ervaringen en indrukken beschrijf.
A2	Ik kan zinnen en de meest frequente woorden begrijpen die betrekking hebben op gebieden die van direct persoonlijk belang zijn (bijvoorbeeld basisinformatie over mezelf en mijn familie, winkelen, plaatselijke omgeving, werk). Ik kan de belangrijkste punten in korte, duidelijke eenvoudige boodschappen en aankondigingen volgen.	Ik kan zeer korte eenvoudige lezen. Ik kan specifieke informatie vinden in eenvoudige, alledaagse teksten zoals advertenties, folders, menu's en dienstregelingen en ik kan korte, eenvoudige, persoonlijke brieven begrijpen.	Ik kan een reeks uitdrukkingen en zinnen gebruiken om in eenvoudige bewoordingen mijn familie en andere mensen, leefomstandigheden, mijn opleiding en mijn huidige of meest recente baan te beschrijven.	Ik kan communiceren over eenvoudige en alledaagse taken die een eenvoudige en directe uitwisseling van informatie over vertrouwde onderwerpen en activiteiten betreffen. Ik kan zeer korte sociale gesprekken aan, alhoewel ik gewoonlijk niet voldoende begrip om het gesprek zelfstandig gaande te houden.	Ik kan korte, eenvoudige notities en boodschappen opschrijven. Ik kan een zeer eenvoudige persoonlijke brief schrijven, bijvoorbeeld om iemand voor iets te bedanken.
A1	Ik kan vertrouwde woorden en basiszinnen begrijpen die mezelf, mijn familie en directe concrete omgeving betreffen, wanneer de mensen langzaam en duidelijk spreken.	Ik kan vertrouwde namen, woorden en zeer eenvoudige zinnen begrijpen, bijvoorbeeld in mededelingen, op posters en in catalogi.	Ik kan eenvoudige uitdrukkingen en zinnen gebruiken om mijn woonomgeving en de mensen die ik ken, te beschrijven.	Ik kan deelnemen aan een eenvoudig gesprek, wanneer de gesprekspartner bereid is om zaken in een langzaam spreektempo te herhalen of opnieuw te formuleren en mij helpt bij het formuleren van wat ik probeer te zeggen. Ik kan eenvoudige vragen stellen en beantwoorden die een directe behoefte of zeer vertrouwde onderwerpen betreffen.	Ik kan een korte, eenvoudige ansichtkaart schrijven, bijvoorbeeld voor het zenden van vakantiegroeten. Ik kan op formulieren persoonlijke details invullen, bijvoorbeeld mijn naam, nationaliteit en adres noteren op een hotel inschrijvingsformulier.

..... *Geel. Een unicum in de psychiatrie*

Ontstaan

Sinds de dertiende eeuw leven in Geel (provincie Antwerpen, België) geestelijk gestoorde en geestelijk gehandicapte mensen in pleeggezinnen. Zoals op vele andere plaatsen in Europa is er ook in Geel een cultus ontstaan die geesteszieken aantrok. De Heilige Dimpna was hiervan de centrale figuur (De Bont 1976).

Prinses Dimpna zou rond het jaar 600 samen met haar biechtvader Gerebernus uit Ierland zijn gevlucht om aan de incestueuze avances van haar vader, de koning, te ontsnappen. Maar deze ging haar achterna, kwam haar op het spoor in Geel en onthoofdde haar nadat zij nogmaals zijn huwelijksvoorstel had afgewezen. Door haar heldhaftige dood overwon ze de duivel die in haar vader was gevaren en verkreeg ze de macht om 'de boze' uit te drijven. De waanzin – een vorm van bezetenheid – werd haar specialisme. De zieken ondergingen een ritueel van negen dagen, een noveen. Toen Sint Dimpna meer en meer succes begon te krijgen, moesten vele patiënten dagenlang hun beurt afwachten. Zo ontstond de opname in gezinnen. De 'kostgevers' boden de 'kostgangers' of 'kostgasten' (vrouwelijk: 'kostmensen') onderdak en heel wat zieken bleven lange tijd of zelfs definitief bij de kostgevers wonen.

Bloeitijd

Geel heeft een ongehoorde bloeitijd gekend tussen 1850 en 1940. In de jaren 1850 en 1860 hebben tientallen geleerden, meestal medici, Geel bezocht (Veraghtert 1976, De Bont 1989). Onder de impuls van Pinel en Esquirol was men in de eerste helft van de negentiende eeuw tot het besef gekomen dat men geestesgestoorde en geestelijk gehandicapte niet langer als een soort gevangenen mocht opsluiten, maar als zieken moest erkennen en behandelen. Vandaar de ruime, in bepaalde gevallen zelfs luxueuze hospitalen. Maar een aantal medici-specialisten – weliswaar een minderheid – was de mening toegedaan dat opsluiting en vrijheidsberoving, zelfs als die plaatsvonden in luxueuze gebouwen, verderfelijker waren en onverantwoord. In dit perspectief werd Geel, dat tot het midden van de negentiende eeuw vrijwel onbekend was gebleven, plotseling heel belangrijk. Meer dan tweehonderd geleerde artikels,

gesteld in verschillende talen, verschenen in allerlei vaktijdschriften (Duval 1867).

E. Esquirol, *Médecin en chef de la Maison Royale des Aliénés de Charenton en Ancien Inspecteur général de l'Université*, was een van de eerste zeer geleerde bezoekers. In zijn boek *Des maladies mentales*, gepubliceerd in 1838, beschrijft hij zijn visite van 1821. Esquirol verbleef slechts veertig uur in Geel, noemt de Heilige Dimpna *Sainte Nymphna* – een interessante vergissing – verwart de Sint-Dimpnakerk met de Sint-Amandskerk en vermeldt verkeerde demografische cijfers, maar slaagt er toch in de aandacht te vestigen op het merkwaardige 'fenomeen Geel' (Esquirol 1838).

Maar vooral het boek van de ex-koloniaal en ambtenaar Jules Duval, *Gheel ou une colonie d'aliénés* (1867) kende een zeer groot succes. Het werk van Duval is, vergeleken met de enkele pagina's van Esquirol, een zeer grondige studie die 442 bladzijden beslaat. Duval was een absoluut voorstander en bewonderaar van Geel. In Geel, immers, werd de geesteszieke patiënt niet enkel als een lid van het gezin geadopteerd, maar kon hij zich ook vrij bewegen over het uitgestrekte grondgebied van de gemeente. De patiënten kregen er de kans volop in de rijkdom van het reële leven te participeren. In de pleegfamilie deelden ze lief en leed en leefden ze mee met de kinderen en kleinkinderen van het gezin. De vaderfiguur en de moederfiguur van de pleegfamilie boden samen met hun kinderen een natuurlijk, polyfunctioneel een affectief-evenwichtig kader. Alle bezoekers viel het op hoe goed zieken met kinderen konden omgaan, en vice versa. Heel wat patiënten zorgden voor de baby's en pasten op de jongeren van het gezin, en grote vriendschappen voor het leven kwamen op die manier tot stand. Bovendien waren er vrijwel nooit ontsporingen of misdaden te melden. Onder de Geelse burgers telde men niet meer geesteszieken of geesteszwakken dan in andere kleine steden. Geestesziekten waren dus niet besmettelijk.

Over al deze kwesties werd reeds in de jaren 1850 en 1860 – meer dan 150 jaar geleden – heftig gedebatteerd op internationaal niveau in het kader van allerlei medische vergaderingen en congressen. Men vroeg zich af of men Geel moest navolgen; of het gesloten gesticht niet toch, ondanks alle spectaculaire verbeteringen, al met al een gevangenis was gebleven.

In 1850 werd het Geelse systeem, dat tot die tijd onder het toezicht van katholieke clerus had gestaan, een aangelegenheid van de Belgische Staat. De 'kolonie' werd tevens onder medische controle geplaatst. Men benoemde drie artsen, een arts-inspecteur en apothekers, en in de jaren 1860 werd een ziekenhuis gebouwd.

De meeste geleerde bezoekers van Geel kwamen tot overwegend positieve evaluaties. Ze bewonderden de integratie van de patiënt in het gezin. Ook de bijna volledige vrijheid binnen het kader van het stadje en de omliggende gehuchten vonden ze opmerkelijk. Dr. Sibbald, *Assistant-Physician to the Royal Edinburgh Asylum for the Insane*, een van de meest grondige en meest detailerende verslaggevers, zegt het als volgt:*

Men treft in gestichten vele patiënten aan die ongelukkig zijn omdat zij snakken naar vrijheid. In een grote instelling wordt dat gevoel in stand gehouden en onderling versterkt door al diegenen voor wie de vrijheidsbeperving een bron van ergernis vormt. Op deze geesten maakt het verschil tussen het leven in een inrichting en het bestaan dat zij voordien leidden, tezamen met het uiterlijk van hun nieuwe verblijf – gedeeltelijk paleis, gedeeltelijk kazerne, gedeeltelijk gevangenis, in sommige gevallen door een hoge ringmuur omgeven – een indruk zo kwalijk van aard dat het wegnemen van die impressie een taak wordt waar de directie van de inrichting onophoudelijk mee in de weer is. Logeren in een huisje met een gezin van hun eigen stand, deelnemen aan de maaltijden in gezinsverband, het vermaak en de bezigheden van de kinderen gadeslaan, part en deel hebben aan de kleine voorvallen van het dagelijks leven, met een grote kans dat het persoonlijke contact met de nieuwe vriendenkring tot gezonde emoties en affectie aanleiding geeft, en zich weinig ophouden met diegenen die gevoelens van onvrede zouden kunnen opwekken, biedt in zulke gevallen daarentegen al de voordelen die de meest gevorderde menslievendheid maar kan bedenken (Sibbald 1861).

Vóór Geel over zijn medische staf en zijn ziekenboek kon beschikken, hadden de meeste experts nochtans ook tal van negatieve bedenkingen. Ze vreesden dat bepaalde types van patiënten niet in het Geelse systeem thuishoorden, en dat er daarom enkele tientallen zieken met hand- of voetboeien rondliepen. In een gesloten instelling zouden die afstotende instrumenten niet nodig zijn geweest. De quasi-afwezigheid van een medische staf was ook onaanvaardbaar om andere redenen. Bepaalde patiënten moesten hierdoor de zorgen missen die ze in gesloten instellingen zouden hebben gekregen, en bovendien was de oppervlakte van de gemeente Geel en zijn gehuchten veel te uitgestrekt om degelijke medische controle mogelijk te maken, zo meenden velen. Het meest vernietigende oordeel over Geel kwam van een vooraanstaand Frans expert, dr. M. Ferrus (in vertaling): “Het is ondenkbaar dat ik zelf zoiets verfoeilijks zou ondernemen” (geciteerd door Sibbald 1861, p.61). Volgens dr. Sibbald baseerde dr. Ferrus zijn uitspraak op indrukken die hij jaren tevoren had opgedaan, toen er in Geel nog geen medische staf aanwezig was.

Zoals reeds vermeld, beschikte Geel vanaf de jaren 1860 over een medisch centrum waar de patiënten bij hun aankomst werden geobserveerd en waar de zieke patiënten of zij die in een crisissituatie waren geraakt werden opgenomen. Vanaf die tijd krijgt Geel meer en meer succes. Zelfs een erg strenge commissie van internationale experts die de kwaliteiten welke bewonderaars aan Geel toeschreven zeer sterk relativeerde, schreef in 1862:*

In het huidige tijdsgewricht, met de vooroordelen die in alle klassen tegen krankzinnigen bestaan, en gelet op de – in zekere zin gewettigde – onlustgevoelens die krankzinnigen in hun medemensen oproepen, mag men niet verhoppen dat zich elders het buitengewone verschijnsel

zou herhalen dat zich in Geel voordoet, waar 400 gekken zich vrij bewegen onder een bevolking die hen duldt zonder angst en zonder emotie. [...] Het belangrijkste praktische resultaat van ons bezoek aan Geel is dat talrijke geesteszieken zonder gevaar een veel grotere vrijheid kunnen genieten dan zelfs in de best georganiseerde inrichtingen voor mogelijk wordt gehouden (Loiseau 1862).

Ook de strengste critici dus vonden Geel in bepaalde opzichten uniek. Dat Geel nergens anders zou kunnen worden gerepliceerd was, zo zou later blijken, een vergissing: in Lierneux, in de provincie Luik, bestaat er sinds 1884 een kopie van Geel die nog steeds perfect functioneert. In Lierneux en omstreken leven vandaag ongeveer 130 patiënten in gezinnen.

Het aantal patiënten kent schommelingen over de jaren heen, maar zal tussen 1850 en 1940 stijgen van 800 tot ruim 3.700. Meer dan tweehonderd gasten komen uit Nederland. Men treft ook zieken aan uit verschillende andere landen, tot en met de VS en Japan. Na de Tweede Wereldoorlog dalen de cijfers drastisch. In het begin van de jaren 1970 zijn er nog ongeveer 1.300 patiënten in gezinnen ondergebracht. In 2000 waren dat er nog 550. Het Openbaar Psychiatrisch Ziekenhuis Geel – de tegenwoordige staatsinstelling – doet de laatste jaren zware inspanningen om de dalende trend om te buigen, maar niemand kan voorspellen wat er verder zal gebeuren, ook al hebben heel wat ingezetenen goede hoop. Het moderniseringsproces heeft ook de Geelse gezinnen aangegrepen. Vele jonge koppels wensen twee inkomens en vrijheid. Bovendien zijn de vergoedingen voor het herbergen van patiënten erg laag en dus weinig aantrekkelijk: gemiddeld € 16 per dag.

Recente evolutie

De dalende cijfers van kostgasten en kostgevers beletten evenwel niet dat de sociale positie van de patiënten en van de pleeggezinnen en hun levensomstandigheden er de laatste veertig jaar gevoelig op zijn vooruitgegaan. De kleine land- en tuinbouw waarin de meerderheid van de patiënten vroeger mede arbeidde, is vrijwel verdwenen, en is vervangen door centrale therapiezalen waar minder dan de helft van de huidige patiënten is tewerkgesteld. Het OPZ organiseert dagelijks sportactiviteiten. Allerlei cursussen kunnen worden gevolgd. De patiënten maken regelmatig uitstapjes. Elk jaar spenderen de meeste gasten een week vakantie in Spanje of aan de Belgische kust.

Het Geelse systeem heeft dus over de jaren heen minstens twee belangrijke transformaties ondergaan. De eerste maal in het midden van de negentiende eeuw: toen is er medische supervisie gekomen. Volkstherapie werd gecombineerd met geneeskunde. In de tweede helft van de twintigste eeuw heeft men hieraan allerlei therapeutische en recreatieve activiteiten toegevoegd. Geel is dus vandaag de dag een ‘gemengd’ systeem. Toch hebben we sterk de indruk dat deze transformaties het eigen karakter van de Geelse gezinsverpleging niet hebben aangetast (Roosens 2001).

De Geelse volkstherapie

In 1971-1975 heb ik samen met medewerkers de toenmalige 1.000 pleeggezinnen tweemaal bezocht (Roosens 1977, 1979a, 1979b, 1982, 1983), en in 1999-2000 heb ik van 108 van de huidige 450 pleeggezinnen interviews afgenomen (Roosens 2001). Er zijn steeds terugkerende patronen te vinden in de relaties tussen de kostgevers en de kostgasten.

Gezaghebbende psychiatrische naslagwerken als *DSM-IV* (1997) onderstrepen dat het moeilijk is mentale aandoeningen in de strikte zin van het woord te klasseren. Er zijn bijna steeds varianten en overlappingsen. Precies hetzelfde zeggen de Geelse pleegouders over de aandoeningen van hun patiënten. Vele kostgevers hebben verschillende patiënten jarenlang van nabij gekend, zowel in hun eigen gezin als in hun familie van herkomst, en kunnen dus oordelen. In hun visie is elk geval een geval apart. Ze zien elke kostgast als een individuele persoon en erkennen en behandelen hem ook navenant. De Geelse pleeggezinnen duwen hun kostgasten of patiënten niet in artificiële categorieën.

Ik heb nooit een kostgever ontmoet die geleerde werken over psychologie of psychiatrie had geconsulteerd, of via dokters of psychologen aan de weet wilde komen aan 'welke ziekte' zijn kostgast leed. De medische en de verpleegkundige staf spelen op deze attitude in en geven bij aankomst van een patiënt in een gezin slechts een zeer summiere, pragmatische omschrijving. Men zegt wat de patiënt waarschijnlijk aan kan en wat niet; de grote dingen waarop men moet letten; de eventuele afwijkingen in het gedrag. Maar over het verleden van de kostgast en over de diepere achtergronden van zijn aandoening wordt niet gesproken. Over de familie van herkomst wordt evenmin veel gezegd. Men houdt dit ook zo, teneinde de patiënt een nieuwe kans te geven. Algemeen wordt aanvaard dat te diep graven in het verleden niemand ten goede komt.

Wél hebben ook de pleeggezinnen hun eigen rudimentaire classificaties. Ze onderscheiden 'goede' en 'moeilijke' patiënten. Een goede patiënt is een aangename metgezel die het dagelijkse leven niet verstoort en affectie met affectie beantwoordt. Hij wordt binnen korte tijd iemand van de familie die zo nodig zijn 'verwanten' tegenover buitenstaanders verdedigt. Hij of zij is bereid te helpen bij het vervullen van huishoudelijke taken, of werkt mee in de tuin, gaat zelfstandig wandelen en verstoort het publieke leven niet. Een moeilijke of slechte kostgast doet zowat het tegenovergestelde en valt vooral op door liefde en attenties te weigeren, door koppig te zijn en door zich moedwillig te bevuilen.

Een eerste regel die volgens het algemeen geldende oordeel door iedere kostgever moet worden gerespecteerd, is het tot stand brengen van de maximale integratie van de patiënt in het gezin. De kostgast 'moet in alles meetellen'. De meeste kostgevers respecteren deze regel nauwgezet: 'Hij is er een van ons', 'hij doet mee aan alles', 'als je hen niet toelaat te participeren moet je geen gasten in huis nemen', 'zij is een familiestuk', 'wij spreken nooit over Leo als over een patiënt, hij is zonder meer "onze Leo"'. De kostgast moet betrokken worden bij alle domeinen van het leven. Kostgevers spreken met afkeuring over pleeggezinnen waar deze regel niet rigoureus wordt toegepast. Het is bijvoorbeeld totaal

onaanvaardbaar dat een gast uren lang alleen zit in een schuur of stal of in een ander bijgebouw, of dat hij eten krijgt opgediend van een lagere kwaliteit dan de andere leden van het gezin. Ook vandaag nog is een toenemend lichaamsge-
wicht bij de patiënt een teken van goede behandeling.

Enkele kostgevers meldden mij spontaan dat hun 'zieke' vroeg naar bed gaat, maar dat zij het doet omdat ze het zelf wil. Een paar patiënten volgen de zon: gaan vroeg slapen in de winter en wat later in de zomer. Een patiënt vroegtijdig naar bed sturen wordt echter gezien als een vorm van uitsluiting.

Tv-kijken is in dit verband een bijzonder kritische aangelegenheid. Volgens de wetgeving wordt een patiënt van kijkgeld vrijgesteld als zijn toestel niet staat opgesteld in een gemeenschappelijk vertrek van het pleeggezin. Derhalve plaatsen heel wat patiënten een toestel op hun kamer. Anderzijds vinden de meeste families dat tv-kijken een aangelegenheid is van het hele gezin en dat de patiënt of de patiënten samen met de familie moeten zitten, tenminste voor een deel van de avond. Een van de families die ik heb bezocht had een compromisoplossing gevonden. Ze beschikte over twee aanpalende, glazen veranda's. In de ene veranda stond het tv-toestel van de familie, in de andere het toestel van de patiënt. Op die manier kon apart worden gekeken, zonder dat men het gevoel had dat de patiënt uit het gezelschap werd geweerd. In een andere woning stonden de twee toestellen in twee aanpalende plaatsen van het huis. Spontaan legde de pleegmoeder uit dat 'de mannen' (er waren twee mannelijke patiënten in het gezin) niet gedwongen alleen zaten, al zou dit zo kunnen schijnen. Nee, meestal zat haar echtgenoot samen met 'de mannen'. Zijzelf keek dan alleen tv in de andere kamer. Als de smaak van de patiënt voortdurend botst met die van het pleeggezin, neemt men echter in de regel aan dat de gast op zijn kamer tv kijkt, tenminste voor een deel van de avond.

De wijkverpleegkundigen zien erop toe dat de patiënt niet wordt uitgesloten. Af en toe stoot men op misbruiken. Zo kwamen er in de laatste jaren twee pijnlijke gevallen aan het licht: de patiënten mochten het huistoilet niet gebruiken en waren verplicht in de tuin hun behoefte te doen, waarna ze alle sporen met een spade moesten onderspitten. In één van de twee gevallen had deze praktijk meer dan dertig jaar geduurd. De patiënt had steeds maar gezwegen, omdat hij vreesde dat men hem bij een nog slechter gezin zou onderbrengen. Toen deze misbruiken werden ontdekt, heeft het OPZ de patiënten 'uitgehaald', een zware blaam voor de betrokken pleeggezinnen. Soms gaat het om minder kwetsende discriminatie. In een andere familie bemerkte de verpleegkundige dat de patiënt apart tafelgerei kreeg voorgezet. Zijn bord, kop en bestek waren discreet angekruist. Deze nogal lichte vorm van uitsluiting wordt echter evenmin getolereerd.

Deelname aan ongeveer alles wat het gezin doet is dus een eerste vuistregel van het systeem. Als deze integratie niet plaatsvindt, kan de gewenste verbondenheid tussen het pleeggezin en de patiënt niet tot stand komen, zo meent men. En als de patiënt van zijn kant liefde weigert, geen enkele blijk van erkentelijkheid geeft, hoe indirect ook, wordt hij na vrij korte tijd teruggezonden naar het OPZ.

Gemiddeld genomen reikt de participatie in het familieleven heel ver. De overgrote meerderheid van de families die we hebben bezocht, gaat nooit met vakantie. De weinigen die het wel doen, nemen bijna allen hun patiënt mee: naar de Belgische kust, naar Italië of zelfs op een tocht van 5.000 km naar het zuiden van Portugal. Het zou nochtans anders kunnen, want het OPZ is bereid patiënten voor een paar weken op te nemen of bij een plaatsvervangend 'gastgezin' onder te brengen als hun kostgevers met vakantie gaan.

Een kortstondige opname is ook mogelijk als de pleegouders feestelijkheden willen bijwonen zonder hun patiënt. Toch is het absolute routine de gast of de gasten naar alle mogelijke happenings of vieringen mee te nemen: jubilea, communiefeesten, huwelijken, etc. Een bepaald pleeggezin uit onze steekproef gaat hierin bijzonder ver: deze pleegouders nemen nooit deel aan feesten als hun twee bejaarde, mannelijke patiënten niet tevens van harte welkom zijn. Ze passen dit principe ook toe op vieringen die buiten Geel plaatsvinden en door niet-Gelenaren worden georganiseerd.

Een aantal patiënten neemt zelf het initiatief om met eigen geld feesten te organiseren, bijvoorbeeld ter gelegenheid van hun dertigjarig verblijf in hetzelfde gezin, of om een bijzondere verjaardag van hun pleegvader of pleegmoeder te vieren. Kleine celebraties, zoals vieringen van verjaardagen, zijn zeer verbreid, ook op de therapieateliers. We hebben hieraan talloze malen deelgenomen.

Maar niettegenstaande deze verre gaande integratie van de patiënt, behoudt elke familie toch haar *inner circle*: niet alles wordt met de patiënt gedeeld. Familiegeschillen en financiële aangelegenheden, bijvoorbeeld, beschouwt men meestal als strikt privé. En in die zin blijft een patiënt toch altijd een patiënt. De *inner circle* lijkt ons een even essentieel onderdeel van het systeem als de verre gaande integratie.

Wie is de baas?

Men vindt ditzelfde element van distantiëring ook terug in een ander geldend principe. Ten minste één lid van het pleeggezin – meestal is het de pleegmoeder – moet regelmatig afstandelijkheid tonen ten aanzien van de patiënt. De pleegmoeder of de pleegvader moet duidelijk 'de baas blijven'. Zij of hij stelt de wet. Men mag nooit de indruk geven dat alles kan. Anders, zo zegt de traditie, zal de patiënt de macht naar zich toe trekken en de baas spelen. In de loop van ons onderzoek zijn ons verschillende gevallen gemeld waar dit is gebeurd. Het resultaat is een gespannen en op de duur onmogelijke relatie tussen de patiënt en de andere familieleden. In de subcultuur van de pleeggezinnen gaat men ervan uit dat het de pleegouders zijn die binnen de perken van de geldende ethica de wet stellen, omdat de pleegouders een beroep kunnen doen op al hun vermogens terwijl dit niet geldt voor de patiënten. 'Normaal' is niet hetzelfde als 'abnormaal'. De 'filosoferende' bezoeker die zou verkondigen dat 'normaal' en 'abnormaal' slechts culturele 'constructies' zijn, zou niet veel bijval genieten in Geel. De pleegouders trekken juist een duidelijke lijn tussen 'normaal' en

‘abnormaal’, en bieden hun gasten voortdurend ‘normale’ gedragsmodellen aan. De zeer verregaande tolerantie die men in Geel vindt, steunt dus helemaal niet op het verdoezelen van de scheidingslijn tussen het normale en het abnormale. Het tegendeel is waar: “De mannen van de kolonie zijn niet wegens hun zweetvoeten in Geel!”, zegt men. Maar juist daarom kan men heel wat van hen verdragen.

Rond het midden van de negentiende eeuw werd nog regelmatig fysieke dwang gebruikt om opstandige patiënten in bedwang te houden. Voor enkele tientallen gevallen had men boeien nodig of ketens. Vandaag is het aanwenden van lichamelijke dwang bijna totaal uitgesloten. Patiënten van wie men vermoedt dat ze gewelddadig zouden kunnen worden, neemt men niet op in Geel. Bovendien kan veel deviant gedrag door middel van medicatie worden voorkomen. Als een gast toch onhandelbaar wordt, dreigt de gastfamilie ermee de hulp van het OPZ te zullen inroepen. Dreigen met een ‘straf op de kolonie’, zoals een verplichte internering in het Centrale Ziekenhuis wordt genoemd, kan zeer efficiënt werken.

Hoewel de kostgever de baas moet blijven, moet hij tevens de intrinsieke beperkingen van zijn invloed op de patiënt kunnen aanvaarden. Op een gegeven ogenblik ‘stoot hij op een betonnen muur’. Zo heeft men de neiging van patiënt Y om overal vrouwenlingerie van waslijnen te stelen dertig jaar lang met alle mogelijke middelen bestreden, zonder succes. Patiënt Y gaat er onverbidlijk mee door. Op een gegeven moment moet een kostgever zich gewonnen kunnen geven en zijn onmacht erkennen. De meeste gasten zijn overigens chronische patiënten die vaak lange jaren in gesloten instellingen hebben doorgebracht en voor wie de bestaande therapieën zijn uitgeput.

Maar er is nog meer vereist. Een pleeggezin en zijn gast kunnen alleen maar aan hun trekken komen als er niet alleen sociale inclusie plaatsvindt, maar er ook een affectieve of emotionele verbondenheid groeit. In de succesvolle gezinnen hoort men telkens opnieuw dat de pleegfamilie en de gast elkaar niet meer kunnen missen. ‘Het huis is leeg als hij met vakantie is met het OPZ’, ‘hij weent van geluk als hij ons terugziet na de vakantie’, ‘toen hij gestorven is wist ik dat ik in hem een echte broer had’. Zeer vele pleegmoeders zeggen dat ze enorm veel liefde terugkrijgen van hun patiënt. En ook veel trouw: ‘Onze kinderen huwen en laten ons voor een groot stuk alleen; deze hier blijft bij ons voor altijd’. Groot belang wordt door allen gehecht aan de affectieve band die de gast kan tot stand brengen met de kinderen of de kleinkinderen van het gezin. Als de patiënt na verloop van tijd geen duidelijke en gezonde positie kan innemen ten aanzien van de jongeren van de familie, zendt men hem terug naar het Psychiatrisch Ziekenhuis. Niet-gemarkeerde afzijdigheid wordt gewantouwd. Het Geelse systeem heeft door de eeuwen heen gewaakt over de relaties tussen de patiënten en de kinderen van de pleeggezinnen. Een officieel rapport uit het midden van de negentiende eeuw vermeldt dat er talrijke patiënten tot taak hadden voor de kinderen van het pleeggezin in te staan en dat ze deze opdracht met succes volbrachten (Duval 1867). In het huidige Geel vindt men tientallen kostgevers die zeggen dat ze grotendeels door gasten zijn verzorgd en

opgevoed. Deze speciale relatie tussen kostgasten en kinderen speelt een essentiële rol in het systeem: wie vanaf de prille kinderjaren heeft ervaren dat kostgasten niet alleen ongevaarlijk maar ook nog lief en hartelijk zijn, blijft ook als volwassene hierin geloven. Dit causale verband wordt door heel wat Gelenaren aangevoerd om de opmerkelijke Geelse tolerantie en vanzelfsprekendheid in de omgang met patiënten te verklaren.

Besluit

Geel is niet bij machte alle soorten geesteszieke patiënten met succes op te vangen. De voorkeur gaat uit naar mensen die een steunfiguur zijn verloren – een vader, moeder, echtgenote of echtgenoot – en hierdoor psychisch stuurloos zijn geworden en chronisch gestoord zijn gebleven. Geel biedt hun de kans een nieuw harmonieus familie kader terug te vinden. Ook geestelijk gehandicapten functioneren in Geel perfect, en tal van mensen met andere geestelijke aandoeningen vinden er eveneens een plaats als ze zich in een gezin kunnen inpassen. Het statistische OPZ-verslag van 1 juli 1999 vermeldt, in medische vaktermen, de volgende categorieën en cijfers: 42% zwakzinnigheid, 21,9% schizofrenie en psychotische aandoeningen, 12,6% dementie en andere cognitieve stoornissen, 6,5% stemmingsstoornissen en 6,3% stoornissen van de impulsbeheersing.

Geel biedt zijn gasten de mogelijkheid een eigen identiteit op te bouwen in een interactieve modus met de leden van het pleeggezin en met de hele sociale context van een kleine stad met ruim 33.000 inwoners. Bovendien combineert het moderne Geel gezinsverpleging met psychiatrie en arbeidstherapie. Geel is tijdloos, in die zin dat men er niet *per se* binnen een gegeven tijdspanne moet 'genezen' en moet terugkeren naar 'het echte leven'. Geel is ook 'het echte leven'. Als je 'vader' en 'moeder' erg ziek worden of sterven, kan je meestal bij een zoon of een dochter van de familie terecht. In zeer vele gevallen zorgen de kostgevers ervoor dat deze opvolging tijdig is verzekerd. Je blijft zelden alleen achter. Je hoort erbij, en 'iemand van de familie' laat men niet schieten.

* de oorspronkelijk Engelstalige citaten werden vertaald door Theo Hermans (Londen).

Bibliografie

- De Bont, M. (1976). 'De Heilige Dimpna en de Geelse gezinsverpleging', in: *Geel, van gisteren tot morgen*. Lions Mol-Geel, pp. 467-476.
- De Bont, M. (1989). "The Geel Question". De gezinsverpleging van geesteszieken in de internationale belangstelling (1821-1902)', in: *Jaarboek van de Vrijheid en het Land van Geel*, dl. 26, pp. 159-174.
- DSM-IV, *Beknopte handleiding bij de diagnostische criteria van de -* (1997). Lisse, Swets & Zeitlinger.
- Duval, J. (1867). *Gheel ou une colonie d'aliénés*.
- Esquirol, E. (1838). *Des maladies mentales considérées sous les rapports médical, hygiénique et médico-légal*. Bruxelles, Librairie Médicale et Scientifique de J. B. Tischer. Tôme II.
- Loiseau, Ch. (1862). 'Report on Gheel by the Commission of the Medico-Psychological Society of Paris', in: *Journal of Mental Science*, vol. 8, pp. 102-118.
- Roosens, E. (1977). *Geel. Een unicum in de psychiatrie. Mentale patiënten in de Geelse gemeenschap*. Antwerpen/Amsterdam, De Nederlandsche Boekhandel.
- Roosens, E. (1979a). *Mental patients in town life: Geel – Europe's first therapeutic community*. Beverly Hills/London, Sage Publications.
- Roosens, E. (1979b). *Des fous dans la ville? Gheel et sa thérapie séculaire*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Roosens, E. (1982). *Geel. No machi nohitobito*. Tokyo, Japanese Society of Psychiatry.
- Roosens, E. (1983). *Psychisch Kranke unter uns. Geel: Eine Stadt integriert seelische Kranke in ihre Gemeinschaft*. Stuttgart, Hippokrates Verlag.
- Roosens, E. (2001). *Dansen met de maan. Gezinsverpleging in Geel*. Leuven, Van Halewyck.
- Sibbald, J. (1861). 'The Cottage System of Gheel', in: *Journal of Mental Science*, vol. 7, pp. 31-61.
- Veraghtert, K. (1976). 'Geel: nationaal en internationaal verplegings-oord', in: *Geel, van gisteren tot morgen*. Lions Mol-Geel, pp. 492-507.

..... 1602 – VOC – 2002
Kroniek cultuur en maatschappij

Wie op het Centraal Station van Amsterdam uit de trein stapt, staat niet ver van de plek waar eens de rede van Amsterdam is geweest. Het was de plaats waar de grotere schepen hun lading overdeden op kleine platbodems, die de producten direct bij de pakhuizen afleverden. Vanaf het kraaiennest op het stadhuis werd dit alles met een verrekijker nauwlettend in de gaten gehouden door de burge-meesters van de stad, die naast bestuurders toch bovenal kooplieden waren.

Wie nu langs de Amsterdamse grachten slentert, ruikt de geur van muf water. In de zeventiende eeuw zou men echter bedwelmd zijn geraakt door de aroma's van peper, foelie, kaneel en kruidnagel. Vandaag de dag is de binnenplaats van het Oostindisch Huis, als men uit de drukke Oude Hoogstraat komt, een oase van rust; men treft er hooguit een verdwaalde toerist of student. Dat was anders in de zeventiende eeuw. Toen dienden de Heren XVII – de gezagvoerders van de VOC, waarvan het stichtingsprotocol in 1602 in Den Haag werd ondertekend – een klacht in omdat het vergaderen hun onmogelijk werd gemaakt door het heidense kabaal van de varkensslachterij die ook in een vleugel van het pand was gevestigd.

Vieren of gedenken?

2002 is al weer een jaar van gedenken en herdenken. Dat niet iedereen daar blij mee is, moge duidelijk zijn. Uit het gezichtspunt van het Indonesische volk betekende de VOC-tijd tussen 1602 en 1799 (het jaar van het faillissement) twee eeuwen van onderdrukking en uitbuiting. Bij de officiële herdenkingsplechtigheid op 20 maart liet de Indonesische ambassadeur dan ook verstek gaan. In de media bleek hiervoor veel begrip te bestaan. Een van de organisatoren van VOC-tentoonstellingen, Kees Zandvliet (hoofd van de afdeling geschiedenis van het Rijksmuseum) schreef bijvoorbeeld in *NRC-Handelsblad* een kritisch artikel met de titel '400 jaar VOC – viering met bijmaakje'.

Kijken naar het verleden doet men vaak vanuit de beleving van het heden en die wordt beheerst door de schaduwzijde van onze Indische bemoeienissen in de negentiende en twintigste eeuw. Telkens weer wordt de vraag gesteld of er eigenlijk wel iets te vieren valt en of we dat niet beter achterwege kunnen laten uit respect voor dood en verderf, aangericht onder de Aziaten die onze handel in

de weg zaten. Het lijkt wel of dit ene aspect de publieke opinie over de VOC beheerst. Alle negatieve kanten in aanmerking genomen, moet echter toch worden vastgesteld dat met de VOC een handelsonderneming tot stand werd gebracht, die in de zeventiende eeuw in het westen haar gelijke niet heeft gekend. De Compagnie was meer dan alleen een bloeddorstige oorlogsmachine. Het organisatiecomité van 400 jaar VOC heeft wijselijk geprobeerd de Compagnie te bezien vanuit het perspectief van die tijd, maar met oog voor de onze. Aan de ene kant wordt getoond hoe de Hollanders omgingen met de voor hen vreemde culturen in de Oost en hoe op den duur een handelsnetwerk ontstond dat alle hoeken van Azië met elkaar verbond. Aan de andere kant is er ook ruimte voor de negatieve kanten, zoals de dwangcultures van kruidnagelen op Ambon, waaraan in het Maritiem Museum van Rotterdam uitgebreid aandacht wordt besteed.

Vieren doen we het dus liever niet, maar we gedenken wel met overgave. Dit gebeurt met een aantal tentoonstellingen, manifestaties en een bijna onafzienbare reeks publicaties en herpublicaties over de Compagnie.¹ Er zijn verhandelingen bij over de handelspolitiek, publicaties van egodocumenten en er is zelfs een facsimile van een achtdelige encyclopedie over Azië die in het eerste kwart van de achttiende eeuw verscheen.² Voor deze kroniek heb ik uit deze stortvloed van papier zes boeken gekozen om een indruk te geven van de verschillende manieren waarop de VOC door diverse auteurs wordt benaderd.

De geschiedschrijving over de Compagnie is eigenlijk pas ongeveer dertig jaar geleden goed op gang gekomen op initiatief van een aantal Leidse historici en de archivarissen die in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag het ruim 1.200 meter lange VOC-archief beheren. Omdat dit archiefmateriaal relatief goed is bewaard, biedt het een zeer gevarieerd overzicht van de meest uiteenlopende kanten van de Compagnie. In de loop der tijd is het accent steeds meer komen te liggen op het analyseren van bronnen over het dagelijks leven in Azië zelf. Dit zogenaemde Indocentrische beeld vult de westerse literatuur over het contact van de westerlingen met de Oost aan. Jaarlijks komen er vele geleerden uit landen als Japan, Taiwan of Sri Lanka naar Den Haag om stukken te bestuderen, waarmee zij een deel van hun geschiedenis, dat tot dusverre in nevelen was gehuld, kunnen ontsluiten.³ Zoals we nog zullen zien, vinden we bij sommige Nederlandse auteurs nu ook een synthese tussen de Eurocentrische en Indocentrische manier van kijken.

VOC en wetenschap

Hollanders lijken in de zeventiende eeuw een sterke behoefte te hebben gehad aan het vastleggen van hun omgeving en deze fascinatie blijkt zich ook te hebben uitgestrekt tot de landen en culturen waarmee zij door de handel in contact kwamen. De bewindvoerders van de VOC zagen vanaf de pionierstijd in dat de onderneming alleen succes kon hebben wanneer men zo goed mogelijk op de hoogte was van het leven in de Aziatische wereld. Kennis en macht gingen samen in de Republiek. De kennis die men wilde vergaren was vooral

van praktische aard en ze was bedoeld om specifieke situaties de baas te kunnen. De Compagnie liet dus vanaf het begin studie maken van de landen en volkeren waarmee men werd geconfronteerd. Ze heeft zich weliswaar niet bewust ingezet voor de bevordering van de wetenschap, maar indirect heeft ze wel degelijk bijgedragen tot de ontwikkeling van bepaalde wetenschappelijke disciplines, zoals de botanie.

Een interessante bron over de pioniersjaren van de handel met de Oost is het reisjournaal van het schip *Gelderland* dat tussen 1601 en 1603 naar Indië voer (onder Indië wordt hier, zoals in de zeventiende eeuw gebruikelijk was, Indonesië en India verstaan). Dit journaal is nu, van een uitgebreide inleiding voorzien, bezorgd door Perry Moree onder de titel *Dodo's en galjoenen*. (Uitgeverij Walburg Pers ISBN 9057301717 € 34,95, 348 pp.)

Het manuscript dook in de negentiende eeuw op in het bezit van de Remonstrantse Broederschap van Rotterdam en het bleek voor biologen van bijzonder belang te zijn vanwege de prachtige tekeningen van uitgestorven vogels en vissen, die er ter illustratie aan waren toegevoegd. Een integrale uitgave van het journaal liep toen op niets uit, maar de afbeeldingen van dodo's die erin stonden, werden al gauw legendarisch in ornithologische kringen.

Dit reisjournaal bevat een verslag van de expeditie met vijf schepen van admiraal Wolfert Harmensz naar de Molukken. Het gaat hier om een van de vele 'voorcompagnieën' die naar de Oost betrokken: pas gedurende de reis bereikte hen het bericht dat de Verenigde Oost-Indische Compagnie was opgericht. Aanvankelijk lezen we in het journaal alleen technische gegevens over winden en koersen, maar weldra worden ook interessantere observaties aan het papier toevertrouwd. Een eerste hoogtepunt is het verblijf op het onbewoond geachte eiland Mauritius. Bij een routineverkenning langs de kust van het eiland trof men een verwilderde Fransman aan die zich na een schipbreuk, poedelnaakt, jaren in eenzaamheid in leven had weten te houden. Ter illustratie is een getekend portretje van de man toegevoegd dat vermoedelijk door Joris Joostenz van Laerle werd gemaakt.⁴ Deze Enkhuizenaar was voor de expeditie aangemonsterd als tweede stuurman en ziektentrooster, maar toen men op volle zee was, bleek hij totaal niet toegerust te zijn voor die taken. Men zat dus met een waardeloos bemanningslid dat niet meer kon worden teruggestuurd. Al snel bleek echter dat Van Laerle een uiterst bekwaam tekenaar was, die men vervolgens de illustratie van het reisjournaal toevertrouwde. Dit resulteerde in de prachtig gedetailleerde tekeningen van bijvoorbeeld inheemse vissen en vogels die nog altijd een belangrijke natuurhistorische bron vormen.

De vier vogelsoorten die Van Laerle op Mauritius aantrof, zijn thans allemaal uitgestorven. De logge dodo spreekt daarvan het meest tot de verbeelding. Het was een loopvogel met rudimentaire vleugels, die op het eiland geen natuurlijke vijanden had. Hij kon zich alleen in veiligheid brengen door hard weg te rennen en gemeen te bijten, dit tot grote vreugde van de bemanningsleden van de *Gelderland*, die het dodovangen als een leuke sport beschouwden. Men kwam er echter al snel achter dat het dier als voedsel weinig waarde had. Het vlees smaakte zo vies dat het dier onder het scheepsvolk als bijnaam zelfs 'giffeent' of 'walgvogel' kreeg.

Bij gebrek aan vers vlees werd er onderweg veel vis gevangen om de manschappen te voeden. Daaronder waren dikwijls ook soorten die oneetbaar of zelfs giftig waren. Het reisjournaal vermeldt dat een aantal matrozen zich op Mauritius te goed had gedaan aan een maal van vis, maar dat zij kort daarna allemaal ziek werden “alsofte sy vergeven waren”. Ze kwamen er pas dagen later bovenop na het slikken van een mengsel van olie en azijn (sic!). Op volle zee werd ook de “Deense vis, bijgenaemt boniet, in menichten int schip gevangen”. Deze tonijnen zullen de bemanning zeker beter zijn gekomen en ze werden door Van Laerle dan ook liefdevol vastgelegd. De kwaliteit van de afbeelding is zo hoog, dat ze ook nu nog een foto bij een wetenschappelijk artikel zou kunnen vervangen.

In het voorjaar van 2002 werd aan de universiteit van Leiden in het kader van Studium Generale een reeks lezingen georganiseerd met als doel te onderzoeken in hoeverre er verwantschap bestaat tussen de moderne wetenschap en de activiteiten die door de VOC in Azië werden ontplooid. Van deze reeks zijn twaalf lezingen gebundeld in een fraai geïllustreerd boek *Kennis en Compagnie: De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de moderne wetenschap* onder redactie van Leonard Blussé en Ilonka Ooms (Uitgeverij Balans ISBN 9050185746 € 22,50, 191 pp.) Het was de bedoeling om in deze lezingen de nadruk te leggen op de hedendaagse wetenschap, maar in de bijdragen is toch meer te vinden over het verleden dan over het huidige wetenschappelijke bedrijf dat in veel gevallen eigenlijk alleen in de laatste alinea even wordt genoemd. Een iets strakkere redactie van de bundel had overigens een aantal storende overlappingen kunnen voorkomen.

Vooraf de bijdragen over de Duitse VOC-dienaar Everhardt Rumphius zijn zeer boeiend. In het laatste kwart van de zeventiende eeuw verzamelde hij zo veel mogelijk gegevens over de flora en fauna van Ambon. Uiteindelijk werden deze in 1704, twee jaar na zijn dood, gepubliceerd in *d'Amboinsche Rariteitenkamer*. Drie eeuwen later blijkt dit levenswerk, getuige één van de artikelen in deze bundel, nog steeds van onschatbare waarde te zijn voor biologen door de nauwkeurige beschrijving van de soorten en de vindplaatsen ervan. Het is misschien wel leuk om te vermelden dat Rumphius, die pas als volwassene naar de Republiek kwam, vlekkeloos Nederlands schrijft met zeer veel gevoel voor idioom. Na drie eeuwen blijkt dit standaardwerk nog altijd zeer leesbaar en boeiend te zijn. De namen van planten en dieren worden vermeld in het Nederlands, maar ook in de talen van de lokale bevolking. Vooral de verklaringen die Rumphius geeft voor de inheemse benamingen en de verhalen die er rond bepaalde soorten werden verteld, zijn nu nog zeer leuk om te lezen vanwege zijn levendige manier van schrijven.

Wat men zoal over de volkeren en de flora en fauna van Indië ontdekte, werd door de Heren XVII overigens angstvallig verborgen gehouden uit angst voor spionage vanuit het buitenland. Ook de publicatie van Rumphius' *Amboinsche Rariteitenkamer* werd zo lang mogelijk tegengehouden. Onderzoek naar planten werd geheim gehouden, omdat het gericht was op hun geneeskrachtige werking

of op de bestudering van hun groeiwijze. Kruidenmengsels had men hard nodig om de vele ziekten onder de VOC-dienaren te bestrijden en kennis van de specerijen zou, zo meende men, op den duur de cultivering ervan kunnen bevorderen.

Op den duur begon een handjevol bewoners van VOC-vestigingen uit zichzelf de bevolking, de cultuur en de lokale flora en fauna te bestuderen. Dit ging samen met de groeiende belangstelling in Europa voor het aanleggen van verzamelingen van boeken met prenten en objecten uit verre en exotische streken. De botanische wetenschap maakte in het kielzog van de handelsactiviteiten in Oost en West een bloeiperiode door. Het leidde ertoe dat er een stroom van exotische planten (en dieren) naar Nederland werd gezonden om ten slotte een plaats te vinden in de kassen van de hortussen van Amsterdam, Utrecht en Leiden. In de artikelen in *Kennis en Compagnie* komt naar voren dat dit vooral een verschijnsel van de late zeventiende en de achttiende eeuw is geweest. Dat maakt eens te meer duidelijk hoe uniek het geïllustreerde reisjournaal van *De Gelderland* is, waarmee deze paragraaf begon. Het is dus zeker de moeite waard dat het nu in de vorm van het boek *Dodo's en galjoenen* voor iedereen toegankelijk is.

Egodocumenten

Van een heel andere orde is de verzameling hertaalde egodocumenten uit de geschiedenis van de VOC die door Vibeke Roeper en Roelof van Gelder is samengesteld onder de titel *In dienst van de Compagnie: leven bij de VOC in honderd getuigenissen [1602-1799]* (Uitgeverij Athenaeum-Polak&Van Gennepp ISBN 90 253 4681 2, € 19,95, 203 pp.) We volgen aan de hand van deze egodocumenten de hele reis van de compagniedienaar naar de Oost en weer terug: het aanmonsteren, de zeereis, het soms langdurige verblijf in een der factorijen en de retourvaart. Vanwege deze opzet zijn de gebruikte documenten niet chronologisch geordend. Hierdoor schieten Roeper en Van Gelder één van de doelen, die zij zich volgens de inleiding van het boek hebben gesteld voorbij, namelijk een historisch overzicht geven van de ontwikkelingen die gedurende 200 jaar VOC plaatsvonden.

De serie hertalingen begint met een relaas over het ronselen van matrozen rond 1700, maar toen waren de praktijken wezenlijk anders dan aan het begin van de 17e eeuw. Ik heb het ook als storend ervaren dat de inhoudelijke en chronologische volgorde van de teksten binnen de door de auteurs gekozen thema's nogal willekeurig lijkt. Een ander bezwaar is dat sommige teksten nogal fragmentarisch zijn. Men vraagt zich af hoe een bepaalde geschiedenis is afgelopen, maar de ontknoping wordt ons door Roeper en Van Gelder onthouden.

Toch geeft deze aaneenschakeling van persoonlijke bevindingen een levendig – zij het wat chaotisch – beeld van het leven in dienst van de Compagnie. De dagelijkse besognes worden opgetekend door scheepsjongens en schippers, kooplui en dominees. In de inleiding schrijven de samenstellers, dat het hun er

vooral om te doen is geweest te laten zien hoe deze mensen tegenover de volstrekt vreemde culturen stonden, waarmee ze in aanraking kwamen. De honderd fragmenten vormen volgens hen flitsen uit het dagelijks leven in dienst van de VOC. De meerderheid van de opvarenden bestond uit matrozen en aspirant-soldaten. Daarbij moet echter wel worden aangetekend dat hun voornaamste motieven om naar de Oost te gaan geld verdienen of zin voor avontuur waren. De nieuwsgierigheid naar exotische culturen blijkt in de meeste gevallen slechts een ondergeschikte rol te hebben gespeeld.

Zoals gebruikelijk was in de zeventiende en achttiende eeuw, werden de meest aangrijpende gebeurtenissen door de betrokkenen beschreven in een afstandelijke stijl. De samenstellers van dit boek wijzen erop dat de meeste ooggetuigenverslagen naar verhouding afkomstig zijn van het hoge en middenkader van het VOC-personeel. Verschillen in rang zeiden echter weinig over verschillen in achtergrond en afkomst. Het overgrote deel van de compagniedienaren was namelijk van tamelijk eenvoudige komaf. Onder de scheepslieden waren zeer veel Duitsers en Scandinaviërs. De boeiendste egodocumenten die het auteursduo voor ons heeft hertaald, zijn dan ook afkomstig van Duitse Aziëvaarders.

Gaandeweg veranderden de observaties over de kansen die Azië te bieden had. Aan het begin van de zeventiende eeuw bruipte men nog van optimisme en ambitie, maar gedurende de tweede helft van de achttiende eeuw overheersten de teleurstelling en de verslagenheid over wat men in Batavia aantrof.

Deze verzameling hertaalde egodocumenten is vooral interessant wanneer men belangstelling heeft voor de ervaringen van gewone mensen die oog in oog komen te staan met de 'grote' geschiedenis. Bij al het menselijk leed dat wordt beschreven, blijken de historische feiten eigenlijk alleen aanwezig te zijn als een vage echo op de achtergrond. Overigens hebben de samenstellers van dit boek mijns inziens te weinig uitgelegd over de historische context waarin de gebeurtenissen moeten worden geplaatst, zodat een en ander te vaak een beetje in de lucht blijft hangen. Het feit dat het hier om hertalingen gaat van zeventiende- en achttiende-eeuwse bronnen, duidt erop dat het boek is bedoeld voor een breed publiek. De lezers moeten echter wel een gedegen kennis bezitten van het wel en wee van 200 jaar VOC.

De egodocumenten ademen een sfeer van authenticiteit. Ze lieten bij mij de indruk achter dat mensen door de eeuwen heen altijd kampen met dezelfde emoties en gebreken. Bespiegelingen van historici over het erbarmelijke leven aan boord van de schepen of over het feit dat de Compagnie voor velen een noodsprong was vanwege hun uitzichtloze situatie, krijgen in deze brieven en dagboeknotities een extra dimensie. De grootste verschillen tussen toen en nu lijken het oprechte godsvertrouwen van de meeste schrijvers, de intense verveling en de vaak onverbloemde neerbuigendheid waarmee wordt gesproken over andere volkeren en culturen. Maar we moeten niet vergeten dat de Europeanen door de Aziaten soms ook allesbehalve respectvol werden bejegend. Men denke bijvoorbeeld aan de vernederingen die de Hollanders zelf moesten ondergaan aan het Japanse hof. De VOC-dienaren moesten het zich laten wel-

gevallen om daar als een soort gedresseerde apen voor de shogun op te treden om van hem de begeerde handelscontracten los te krijgen.

Gaastra, Akveld & Jacobs en De Jong

De Walburg Pers greep de gelegenheid van de VOC-herdenking aan om een heruitgave op de markt te brengen van Femme Gaastra's standaardwerk *De geschiedenis van de VOC*, dat twintig jaar geleden voor het eerst verscheen (Uitgeverij Walburg Pers ISBN 9057301849 € 19,95, 192 pp.) De auteur heeft het boek daartoe volledig herzien. Het is een prachtige uitgave, die met al haar fraaie illustraties oogt als een publicatie voor een breed publiek. Wie echter het menselijk detail of sappige verhalen zoekt, komt bedrogen uit. Gaastra is vooral een man van jaartallen, namen, getallen, grafieken en diagrammen. In de inleiding zegt de auteur dat er vanaf 1982 veel over de Compagnie is gepubliceerd, in het bijzonder over de sociale aspecten die een rol hebben gespeeld bij de handel met de Oost. Juist die publicaties waren volgens hem vaak opzienbarend, doordat daarin taboes werden doorbroken of vastgeroeste opinies konden worden weerlegd. Ze zorgden ervoor dat er nu een veel genuanceerder beeld is ontstaan over het dagelijks leven aan boord van de schepen en de contacten die de Europeanen hadden met de Aziatische bevolking. Het is jammer dat daarvan zo weinig is terug te vinden in dit belangrijke boek en dat Gaastra zich vrijwel uitsluitend beperkt tot de economische en bestuurskundige geschiedenis van de VOC vanuit een vrijwel uitsluitend Eurocentrisch standpunt. Wat men in de tekst mist, is af en toe een raak voorbeeld van hoe het er in Azië werkelijk aan toeging. De prachtige illustraties ten spijt blijven de compagniedienaren begraven in het verleden zonder een moment als mens van vlees en bloed voor ons te verschijnen. Dat neemt niet weg dat Gaastra's *Geschiedenis van de VOC* een standaardwerk is, waar men voor bestudering van de zakelijke aspecten van de VOC niet omheen kan.

Gaastra's jubileumboek moet overigens niet worden verward met het nationaal jubileumboek van Leo Akveld en Els Jacobs met de titel *De kleurrijke wereld van de VOC* (Uitgeverij Toth; bedoeld als handleiding bij de tentoonstellingen in het Scheepvaartmuseum Amsterdam, het Rijksmuseum Amsterdam en het Maritiem Museum Rotterdam ISBN 90686 83004, € 17,90, 192 pp). Een echte catalogus is het niet. Het is meer een soort koffietafelboek, waarin de geschiedenis van de VOC nogal fragmentarisch wordt behandeld. In *de Volkskrant* trok Jan Blokker fel van leer tegen deze publicatie die in zijn woorden 'behoort tot het soort huiveringwekkend infotainment: kakelbont opgeleukt met illustraties, liefst om de zoveel bladzijden een nieuwe steunkleur die pijn aan de ogen doet en met schreeuwtitels voor de hoofdstukken'. Dit is mij uit het hart gegrepen. Het wordt nergens duidelijk waarom er nu juist voor deze indeling van het boek is gekozen. We schieten continu heen en weer in tijd en plaats zonder dat duidelijk wordt wat de verbanden zijn. Het relaas eindigt bijvoorbeeld niet met het verval van de Compagnie – dat heeft men al halverwege op pagina 93 behandeld – maar met de verrichtingen van niet-Nederlandse

compagnieën in Indië. Het boek biedt overigens wel veel leuke illustraties en wetenswaardigheden.

Van een heel andere orde dan Gaastra's gortdroge *Geschiedenis van de VOC* en het letterlijk kleurrijke jubileumboek met zijn hoge amusementswaarde is Joop de Jongs *De waaier van het Fortuin*. (Uitgeverij Sdu ISBN 9012089743, € 15,88) Het boek van De Jong telt 715 dicht bedrukte pagina's en is spaarzaam geïllustreerd met vaak niet al te beste plaatjes. De ondertitel van dit boek laat al zien dat het een heel andere strekking heeft dan Gaastra's standaardwerk; De Jong beoogt de geschiedenis van de Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel te beschrijven tussen 1595 en 1950. De historie van de VOC is in deze studie dus slechts het 'voorgerecht'. In zijn inleiding neemt de auteur stelling tegen andere publicaties – zoals die van Gaastra, hoewel deze auteur niet expliciet wordt genoemd – over de Nederlanders in Azië, die zijns inziens te politiek of te economisch zijn. Hij meent dat de wijze waarop Nederlanders zich in hun wonen en werken aanpasten aan Azië en de lotgevallen van de gemengde cultuur die daardoor ontstond, aspecten zijn die te lang onderbelicht zijn gebleven. De Jong heeft gekozen voor een aanpak die meerdere periodes bestrijkt en hij heeft meer dan anderen aandacht besteed aan het cultuuraspect. Dit heeft een zeer boeiend relaas opgeleverd, waarin Eurocentrische en Indocentrische gezichtspunten met elkaar zijn verweven. Het dikke, niet bijzonder fraai uitgegeven boek met de kriebelige lettertjes wekte bij mij in eerste instantie wat weerstand op, maar De Jong wist mij wel vanaf de eerste pagina te pakken met zijn scherpe analyses en rake conclusies.

Een van de kernpunten in zijn betoog is, dat de VOC in Azië slaagde, door zich naadloos te voegen in de handelsnetwerken en alliantiesystemen die daar al eeuwen bestonden. De Compagnie kon binnen dit handelssysteem zo'n belangrijke factor worden door goed op de hoogte te blijven van lokale gebruiken en machtsstructuren. Zij wist daarvan bijvoorbeeld gebruik te maken door machthebbers tegen elkaar uit te spelen. Een belangrijke conclusie van De Jong is dat er, zeker in het begin, een handelspolitiek werd bedreven op basis van gelijkwaardigheid van partners. Van neerkijken op andere culturen was volgens hem nauwelijks sprake – hoewel we aan de egodocumenten in het boek van Roeper en Van Gelder een andere indruk overhouden – hooguit van gebrek aan kennis die de kooplui soms duur kwam te staan. Het was dus bittere noodzaak dat de bewindvoerders van de VOC zich in Azië verdiepten in de talen en culturen van de volkeren waarmee ze in contact kwamen. Alleen op die manier kon de Compagnie zich optimaal voegen in de machtsstructuren die daar een eeuwenlange traditie hadden. Men moet niet vergeten dat er in Azië, toen de Europeanen er kwamen, machtiger en welvarender rijken waren dan hun Europese equivalenten.

Die welvaart kwam voor een groot deel voort uit handel. Reeds in de oudheid was daarvoor een wijdvertakt stelsel van handelsroutes in gebruik, dat vooral werd geregeerd door de wisselingen van de moessonwinden. Al snel was duidelijk dat nieuwkomers, zoals de Nederlanders, volkomen werden geaccepteerd in dit eeuwenoude maritieme netwerk, mits zij handelaren van allerlei etnische origine respecteerden en naast zich duldden.

In de zestiende en zeventiende eeuw was Zuidoost-Azië een pluriforme wereld, die bestond uit vele kleinere en grotere machtsstructuren die telkens wisselden. Door gebruik te maken van de verdeeldheid en door allianties of bondgenootschappen aan te gaan met troonpretendenten, die men militaire steun beloofde in ruil voor handelsmonopolies, kon de VOC haar machtspositie uitbreiden. Daarbij wordt duidelijk dat de Nederlanders de plaatselijke gebruiken niet altijd goed doorgrondde. Men kon er bijvoorbeeld geen begrip voor opbrengen dat de zogenaamde contracten voor eeuwige monopolies net zo vluchtig waren als de heerschappij van de lokale vorst die men had gesteund.

De teloorgang van de Compagnie

In de zeventiende eeuw hadden de Nederlanders een voorsprong op andere Europese naties door de inzet van hoogwaardige technologie op het gebied van navigatie, cartografie en scheepsbouw. De Compagnie bleef echter gebukt gaan onder het probleem van de grote afstand tussen Amsterdam en het operatieveld. Schepen naar de Oost waren bijna een jaar onderweg. De retourvaart nam iets minder tijd in beslag, maar men moest er toch wel rekening mee houden dat een bestelling pas na twee jaar kon worden geleverd. Dit maakte het lastig om in te spelen op de grillen van de Europese markt. Het leidde er ook toe dat men in Indië vaak ad hoc beslissingen moest nemen zonder de Heren XVII daarvan in kennis te stellen. Omgekeerd had men er in Amsterdam nauwelijks enige voorstelling van hoe de actuele situatie in Azië was. Wat er precies aan de communicatie schortte, werd omstreeks 1714 kort samengevat door Van Riebeeck, die op dat moment gouverneur-generaal te Batavia was: “De Heeren in't vaderland besluyten de zaaken zoals zy daer goetvinden, maar wy doen het hier zoals wy verstaen en best oordelen”.⁵

Tussen 1670 en 1740 voltrok zich een radicale verandering in de vraag vanuit Europa. Door nieuwe trends in de leefcultuur van de elite groeide de vraag naar katoenen stoffen, koffie, thee en porselein explosief. De katoenen ‘sitsen’ waren vooral een begerenswaardig artikel, doordat ze kleurecht en bovendien wasbaar waren in tegenstelling tot de geverfde stoffen die in Europa werden vervaardigd. De VOC heeft in de achttiende eeuw wel pogingen gedaan om ook in deze markten een belangrijke speler te worden, maar de organisatie werd daarin telkens voorbij gestreefd door andere naties, in het bijzonder door Engeland. We zien dat de Heren XVII in Amsterdam stug bleven vasthouden aan de succesformules uit de zeventiende eeuw, terwijl de wereld om hen heen volledig was veranderd. Het handhaven van monopolies in de specerijenhandel stond bij de Bewindvoerders voorop. Men bleef sterk verouderde scheepstypen bouwen, die niet meer konden concurreren met de snelle vrachtvaarders uit de Engelse vloot. Bovendien volhardde men in het handhaven van Batavia als stapelhaven van alle producten in plaats van ze rechtstreeks terug te sturen naar Europa. Daardoor arriveerden de Hollandse schepen altijd weken later in patria dan hun Engelse concurrenten, aldus De Jong.

Door gebrek aan communicatie en inzicht in de complexiteit van haar eigen

organisatie – men had bijvoorbeeld geen overzicht over de boekhoudingen in Indië en de Republiek, waardoor het onduidelijk was dat er in de tweede helft van de achttiende eeuw met verlies werd gewerkt – ging de Compagnie uiteindelijk ten onder. Het vastklampen aan het oude model verhinderde dat men op nieuwe uitdagingen insprong. Van een moderne onderneming die werd beheerst door energieke personeelsleden die risico's durfden te nemen, was de Compagnie een oncontroleerbaar en zelfgenoegzaam bedrijf geworden dat afhankelijk was van financiële injecties van de staat. In 1799 werd de VOC officieel failliet verklaard, en daarmee ben ik aangekomen bij het slot van deze kroniek. De Jong vervolgt hier zijn boeiende relaas over Nederland en Indonesië en hoe deze naties elkaar met begrip, maar vaker met onbegrip, hebben bekeken. Of we het willen of niet, Indië is een deel van ons verleden en Nederland van het Indonesische. Misschien is het goed om juist nu even stil te staan bij de vele elementen in ons dagelijks leven – de thee bij het ontbijt in een porseleinen kopje, de koffie op ieder uur van de dag, de kruidnagel bij het rundvlees, de kaneel op de appelmoes en de nootmuskaat op de bloemkool – die ondenkbaar zouden zijn zonder die grote handelsonderneming die ze in Nederland tot gemeengoed heeft gemaakt.

Noten

- 1 Een overzicht van alle activiteiten die in 2002 in Nederland in het kader van 400 jaar VOC worden georganiseerd, is te vinden op de website www.voc2002.nl
- 2 Deze encyclopedie in acht delen werd geschreven door dominee François Valentijn die zelf vele jaren in de Oost had doorgebracht. De facsimile omvat 5144 pagina's en zal € 13,95 gaan kosten.
- 3 Het Algemeen Rijksarchief en het Rijksmuseum zijn enkele van de instellingen die materiaal ter beschikking hebben gesteld aan de Atlas Mutual Heritage: www.atlasmutualheritage.nl. Deze website bevat een groot aantal oude afbeeldingen en documenten. Deze organisaties proberen op deze manier een bijdrage te leveren aan de ontsluiting van archiefmateriaal door het 'world wide' op het net beschikbaar te stellen.
- 4 Diezelfde tekening is op pagina 80 van het boek van Gaastra afgedrukt met het onjuiste bijschrift 'tekening van een matroos' uit het reisjournaal van de *Gelderland*.
- 5 F.W. Stapel. *De gouverneurs-generaal van Nederlandsch-Indië in woord en beeld*. Den Haag, 1942, pp. 41.

P. de Kleijn

..... *Denk aan het opstapje*
Kroniek van het Nederlands
voor anderstaligen

Kennedie, Caroline, Marjan Bassie en Edith Schouten, *Taal totaal. Nederlands voor gevorderden*. Amsterdam/Antwerpen, Intertaal, 2001. Tekstboek, 112 pp., ISBN 90 5451 3322, € 26,50. Werkboek, pp. 183, ISBN 90 5451 3330, € 21. Cd bij Tekstboek (27 min.), ISBN 90 5451 3357, € 20,50; cd bij Werkboek (35 min.), ISBN 90 5451 3365, € 18,25; set Werkboek en cd Werkboek € 35,50. Van *Taal totaal* bestaat ook een uitgave voor Duitstaligen (*Niederländisch für Fortgeschrittene*), Max Hueber Verlag, Ismaning.

Van *Taal totaal*, waarvan de versie voor Duitstaligen is besproken in *NEM XXXVIII*, 1, 2000 en de versie voor iedereen in *NEM XXXIX*, 1, 2001, is het vervolg verschenen: *Taal totaal*. Soms denk je bij een titel: Wat is dat nou weer? *Taal totaal* is zo'n titel. Het is een cursus op gevorderdenniveau voor hoogopgeleide anderstaligen. Dankzij de inspanningen van de Raad van Europa bestaat er sinds enige tijd het *Common European Framework of Reference* (zie ook het artikel van John H.A.L. de Jong elders in dit nummer). Daar zitten allerlei haken en ogen aan, maar dat *Framework* geeft in ieder geval de mogelijkheid het niveau van een cursus als *Taal totaal* nauwkeuriger te situeren en te vergelijken met andere cursussen. De auteurs van *Taal totaal* plaatsen hun cursus op niveau B1. Daar zitten twee niveaus onder (A1 en A2) en daar zitten nog drie niveaus boven (B2, C1 en C2). Dat is verrassend als je denkt aan dat 'totaal' en aan dat 'gevoerdenniveau' en het onderstreept het nut van een breder referentiekader.

Taal totaal telt tien lessen met in iedere les een bepaald thema: vrije tijd en vakantie, werk, wonen, politiek, cultuur, de media en de computer, maatschappij en gezin, onderwijs, landschap en woonomgeving. Per les wordt de leerstof aangeboden volgens het volgende schema: Opstap, Aandacht voor de taal, Een stapje verder, Extra, Nederland-anderland, Samenvatting. Dat zijn aardige maar ook een tikkeltje gratuite vlaggetjes op de lesschuit. Want wat er in 'Opstap' wordt aangeboden zou ook best in 'Een stapje verder' of in 'Extra' kunnen staan of omgekeerd en een taal cursus met 'Aandacht voor taal' is ook niet echt schokkend. Maar zoals de roos blijft geuren, ook al geef je hem een andere naam, zo hangt de kwaliteit van de verschillende onderdelen van *Taal totaal* niet af van de kopjes die daar boven staan.

Taal totaal is eclectisch. In de bouwkunde is dat ongeveer het ergste wat je

een architect kunt verwijten, maar zolang in de toegepaste taalkunde hetzij door jezelf hetzij door anderen nog niet Het Grote Licht is gezien dat snel en trefzeker naar succes leidt, kun je maar beter kiezen voor een veelzijdige en genuanceerde aanpak. *Taal totaal* doet dat. Het kiest, in het Tekstboek, voor communicatief onderwijs met daarbij een zeer ondergeschikte rol voor de grammatica, maar in het Werkboek kun je vinden wanneer je 'die', 'dat', 'wie + prepositie' en 'waar + prepositie' moet gebruiken, welke invloed voegwoorden hebben op de woordvolgorde in hoofd- en bijzin en waar in een zin 'er' moet staan. Je kunt dat daar vinden in de vorm van regels, maar als het gaat om eenvoudige grammatica moet de cursist zelf die regels proberen te ontdekken. Bij anderen heet dat 'probleemoplossend leren', bij *Taal totaal* wordt 'de stof socraïsch aangeboden'. Er zijn lees-, luister-, schrijf- en spreekopdrachten die soms individueel en soms in groepjes uitgevoerd moeten worden en er is impliciete en expliciete aandacht voor de uitbreiding van de woordenschat. De oefenvormen die daarbij in het Tekstboek gehanteerd worden zijn van de beproefde soort: woorden bij elkaar zoeken of in de juiste volgorde zetten, gegeven woorden in een zin plaatsen, spreek- en schrijfopdrachten vervullen, kiezen tussen waar of niet waar, een tekst schrijven of een tekst vervolledigen. Heel gevarieerd en leuker dan deze opsomming doet vermoeden. Ook in het Werkboek vindt men dit soort oefeningen maar daar staan ook - en volop - oefeningen die direct te maken hebben met de behandelde grammaticaregel. Voorts is er in *Taal totaal* informatie over Nederland, soms ondergebracht in de rubriek 'Nederland-anderland' maar veel vaker opgenomen in de inleiding op een oefening of in de oefening zelf. De teksten – souplesse ook hier – zijn authentiek, maar als ze te moeilijk zijn voor de doelgroep zijn ze aangepast.

Aan het bovengenoemde luisteren wordt verheugend veel aandacht besteed. Er moet geluisterd worden naar en er zijn opdrachten bij (telefoon)gesprekken, interviews en een aantal korte monologen. Prima materiaal, goed ingesproken en in normaal Nederlands. Alleen vind ik het jammer dat daarbij zo weinig aandacht is voor de zakelijke mededeling. Aandacht hiervoor valt geenszins buiten het kader van B1. Het begrijpen van een omroepbericht, van verkeersinformatie en natuurlijk van het nieuws op radio en televisie is voor de beoogde *independent user* net zo belangrijk als het standpunt van de lezeressen van *Marie-Claire* over de man. De les waarin radio en televisie aan bod komen, heeft als titel: 'Een beetje zappen, een beetje surfen'. Dat bedoel ik dus.

Er is in *Taal totaal* natuurlijk ook volop aandacht voor spreken. Een voorbeeld van een spreekopdracht. Stelling: 'Binnenkort doet iedereen boodschappen via het Internet'. 'Werk in groepjes van 3 personen. Geef uw mening over de stelling en reageer op de mening van andere cursisten'. Daarbij wordt verwezen naar een eerder behandeld schema waarin uitdrukkingen als 'Ik vind dat/Ik ben het niet met je eens want/In de eerste/tweede plaats' e.d. zijn behandeld. Dit type spreekopdracht komt in de cursus heel vaak voor. Het zijn nuttige, leuke en stimulerende opdrachten maar ik vraag me soms toch af of er in de hoofden al voldoende lexicale en grammaticale kennis zit om aan 'dat', 'want', 'in de eerste plaats' *et alia* een zinvolle aanvulling te kunnen geven en of het zelfcorrigerend

vermogen van de leerling of medeleerling groot genoeg is om die aanvulling naar waarde te kunnen schatten.

De auteurs hebben een gelukkige hand gehad in de keuze van de leesteksten, zowel wat betreft de zakelijke als de verstrooiende. Pareltjes zijn een prachtig verhaal van Wim de Bie ('Ze komen!'), een GSM-gesprek (uit *de Volkskrant*) en de ervaringen van Jo, een 71-jarige Amsterdamse, opgetekend door Robert van Gijssel. De tekst over het poldermodel vormt daarop een uitzondering. Weinig inspirerend, niet erg overzichtelijk.

Achterin het Tekstboek staat een alfabetische woordenlijst bij deze cursus en achterin het Werkboek een lijst met onregelmatige verba, separabele verba (beide lijsten met imperfectum en participium), verba met een vaste prepositie, andere combinaties met een prepositie, grammaticale begrippen (de Latijnse en de Nederlandse benaming en een voorbeeldje), een aantal idiomatische uitdrukkingen en de Sleutel bij de oefeningen.

Bij de bespreking van de volgende cursus kom ik op een aantal aspecten van *Taal totaal* nog even terug.

Ham, E., W.H.T.M. Tersteeg en L. Zijlmans, *Help! Deel 2, Helpt u mij even?* Utrecht: Nederlands Centrum Buitenlanders, 2001. Boek voor de cursist, 296 pp., ISBN 90 5517 131 X, € 20,80. Boek voor de docent, 156 pp., ISBN 90 5517 132 8, € 17. 2 cd's (en niet 3 zoals in het Boek voor de docent en de cursist staat aangekondigd), ISBN 90 5517 1441, € 38,90. *Help 2* is niet bruikbaar naast de oude versie van *Help 2*.

Deel 1 en 3 van de serie *Help* waren al herzien, nu is dat ook gebeurd met deel 2. Herzien en hertiteld. Heette het vroeger 'Kunt u mij even helpen?', nu luidt de vraag: 'Helpt u mij even?' *Help 2* vertoont veel overeenkomst met het hierboven besproken *Taal totaal*. Beide cursussen zijn bedoeld voor hoger opgeleide niet-Nederlandstaligen en zoals *Taal totaal* voortbouwt op *Taal vitaal*, zo gaat ook *Help 2* uit van de aanwezigheid van een elementaire kennis van het Nederlands, bijvoorbeeld in de vorm van *Help 1*. Het eindniveau van *Help 2* wordt door de auteurs niet omschreven in termen van het *Common European Framework of Reference*, maar de aanduiding 'voldoende taalvaardig om zelfstandig te kunnen functioneren in het Nederlands' wijst ook in de richting van een B1-niveau (*independent user*). Hij of zij – dat staat er ook - is 'maatschappelijk taalvaardig' en daarmee wordt verwezen naar een van de vier profielen van het Certificaat Nederlands als Vreemde Taal nieuwe stijl. Dat profiel heet 'maatschappelijke taalvaardigheid'. Met de voorbereiding op een ander profiel ('professionele taalvaardigheid') wordt in *Help 2* een begin gemaakt.

Zoals in *Taal totaal* staat ook in *Help 2* communicatie voorop, maar ook hier is er expliciet aandacht voor de grammatica. Iedere les – en ook bij *Help 2* zijn het er tien - zit 'strak' in elkaar, hetgeen betekent dat de opbouw ervan steeds hetzelfde is. Er wordt een beroep gedaan op de zelfwerkzaamheid van de cursisten, zowel bij de behandeling van de grammatica als bij sommige

oefeningen. Naast taalaanbod wil ook *Help 2* informatie geven over Nederland en de Nederlanders.

De genoemde strakke opbouw omvat, per les, twee hoofdcategorieën: Basis en Oefeningen. In de Basis wordt de cursist achtereenvolgens geconfronteerd met een leestekst, een luistertekst, met taalhulp (algemene informatie over het lesthema, zinnen, idioom en uitdrukkingen bij het lesthema) en met grammatica (aanbod van een grammaticaal onderwerp, vragen op grond waarvan de cursist de regel moet proberen te ontdekken en korte opdrachten om te zien of de regel is begrepen). In de Oefeningen wordt, zoals u begrijpt, de basisstof geoefend en dat gebeurt op twee niveaus: niveau 1: oefeningen gericht op herkenning en reproductie, sterk gestuurd, voor langzame leeders, korte lees- en luisterfragmenten; niveau 2: half gestuurd of open oefeningen, voor snellere leeders, langere lees- en luisterfragmenten. De tien lessen hebben de volgende titels: Ga je mee stappen?, Wat voor weer zou het zijn?, Er is geen bal op de tv!, Laat ze maar praten, Als je wint, heb je vrienden, De burens, Ik hou van jou, Even mijn file safen!, Ga toch werken!, En nu is het afgelopen!

Onder het kopje 'Laat ze maar praten' komt - misschien had u dat al begrepen - de politiek aan bod. Ik licht dat er even uit om aan de hand daarvan te wijzen op enkele verschillen tussen *Help 2* en *Taal totaal*. Bij *Taal totaal* heeft men gedacht: dat is een weerbarstig onderwerp, laten we het luchtig houden. Het gevolg is dat onvermijdelijk staatsrechtelijk jargon wordt afgewisseld met zinnetje als 'een landje besturen gaat niet vanzelf' en 'in principe kan ze de boel beïnvloeden' waarbij 'ze' staat voor onze geëerbiedigde vorstin en 'de boel' voor het landsbestuur. Koningin en monarchie - de krenten - krijgen veel aandacht, maar in de pap ontbreekt informatie over partijen, kiesdrempel en de noodzaak van coalitieregeringen.

In de les die *Help 2* aan dit onderwerp wijdt, vertelt Farah Karimi, afkomstig uit Iran en lid van de Tweede Kamer, over haar ervaringen en ideeën inzake ontwikkelingssamenwerking en praat een Nederlandse vrouw over bestuursvormen in het land waar ze nu werkzaam is (Uganda). Voorts is er een interview met de minister van Onderwijs, een stukje Nederlandse geschiedenis en een tekst over de kloof tussen jongeren en politiek. Er wordt met andere woorden in *Help 2* dieper en uitvoeriger op de zaken ingegaan en het lexicaal aanbod is ruimer (hier wel coalitie, hier ook fractie, grondwet, kabinet, kamerleden, meerderheid, stembus). Dat is niet alleen in deze les zo, dat is de algemene teneur van *Help 2*: langere teksten, met meer informatie en met meer aandacht voor problemen.

Dat de les over politiek begint met een tekst van een van oorsprong buitenlandse (Farah Karimi) is geen toeval want de schrijvers hebben bewust veel plaats ingeruimd voor de visie, op Nederland, van niet uit Nederland afkomstige maar wel in Nederland woonachtige personen. Ook dat is een verschil met *Taal totaal*. Zijn er nog meer? Ja. Er is in *Help 2* systematisch aandacht voor de prosodie, in de vorm van het herkennen van ritmeschema's, van mini-dialogen met opdrachten en mini-dialogen om na te spreken en van liedjes. De liedjes zijn er overigens ook gewoon voor de lol, maar die lol wordt flink getemperd

door het feit dat de liedjes alleen in het boek staan en niet op de cd. Probleem met de rechten, hoorde ik. Dus als u: 'Het is een nacht', 'Wat voor weer zou het zijn in Den Haag', 'Doris Day', 'Vogelvrij', 'Liefde van later' enzovoort wilt laten klinken, moet u zelf voor de muziek zorgen.

Evenals in *Taal totaal* zit ook in *Help 2* veel luistermateriaal (met oefeningen en transcript van de teksten). Dat materiaal is authentiek, maar er is wel in geknipt en het is opnieuw ingesproken 'om de verstaanbaarheid te vergroten'. Die reden valt niet goed te rijmen met het doel van het luisteren: 'gesproken Nederlands te leren verstaan en begrijpen' want dat omvat natuurlijk ook minder gepolijst taalgebruik. Die verstaanbaarheid, overigens, is in orde, maar het is de insprekers maar matig gelukt om het authentiek materiaal zijn oorspronkelijke glans en levendigheid terug te geven.

Help 2 biedt veel, dat is duidelijk. De vraag is of de leerder daarbij voldoende oefenstof krijgt om het gebodene te verwerken en ordentelijk te reproduceren. Daar ben ik niet helemaal gerust op. De 'taalhulp' bij het onderwerp 'uitgaan' bijvoorbeeld geeft relevante formuleringen bij een rondje geven, weigeren/bedanken, bespreken/reserveren en kaartjes afhalen en bovendien idioom en uitdrukkingen bij dit onderwerp. Daarna volgt: U kunt nu oefening 7 maken. Maar in die oefening 7 wordt slechts een heel klein deel van het aanbod uit de 'taalhulp' geoefend. Nadat het gebruik van het passief is behandeld, met daarbij aparte aandacht voor het perfectum en het imperfectum van het passief, volgt: U kunt nu oefening 10 maken. Hebben de leerlingen het passief onder de knie als ze de 8 zinnestjes van oefening 10 hebben gemaakt, die bovendien allemaal in het presens staan? En evenals bij *Taal totaal* vraag ik me bij het onderdeel 'spreken' af of de overgang van input naar output zo soepeltjes verloopt als de auteurs schijnen te denken en of er niet een te grote wissel wordt getrokken op de feedbackmogelijkheden van de cursist. Ik begrijp best dat de verwerving van bepaalde onderdelen niet alleen bepaald wordt door de oefening die daar rechtstreeks op is gericht, maar ik denk toch dat de docent af en toe met aanvullend materiaal zal moeten komen en vaker handelend en corrigerend zal moeten optreden dan door de auteurs van *Help 2* nodig wordt geacht.

Voor het middenniveau *Taal totaal* of *Help 2*? Aan beide cursussen is veel zorg besteed en niet alleen daarom maar ook vanwege de kwaliteit van het gebodene en de veelheid van de behandelde onderwerpen vormen beide een aanwinst voor het onderwijs Nederlands als tweede maar beslist ook als vreemde taal. In *Help 2* wordt meer 'taal' aangeboden dan in *Taal totaal*, zodat de cursist die *Help 2* kent naar mijn inschatting een hoger niveau van taalvaardigheid zal hebben dan de leerling die *Taal totaal* met succes heeft doorgewerkt. *Taal totaal* is uitvoeriger en explicieter in de uitleg van grammaticaregels. *Help 2* – en ik vind dat een sterk punt – besteedt heel veel aandacht aan prosodie. Als de vormgeving een belangrijke rol speelt bij de keuze dan is de keuze gemakkelijker. *Help 2* ziet er heel goed uit, maar de vormgeving van *Taal totaal* (Tekstboek) is echt prachtig, levendig maar niet overdadig, veel kleurenfoto's, veel tekeningen en een gevarieerd lettertype. Ook het Werkboek (in zwart-wit) staat vol foto's en tekeningen.

Leerderswoordenboek Verzorging. Redactie, ontwikkeling en organisatie: Simon Verhallen en Lucie de Vries. Meppel: Edu'actief, 1998, 353 pp., ISBN 905118042, € 22,79.

Leerderswoordenboek Horeca & Catering. Redactie, ontwikkeling en organisatie: Simon Verhallen en Lucie de Vries. Meppel: Edu'actief, 1996, 266 pp., ISBN 905118018, € 22,79.

Woordenboeken behoren niet tot het jachtterrein van deze kroniek, maar als het gaat om leerderswoordenboeken mag het. Door een team van medewerkers van het Instituut voor Taalonderzoek en Taalonderwijs Anderstaligen zijn, onder de redactie van Simon Verhallen en Lucie de Vries, leerderswoordenboeken op de markt gebracht voor de volgende vakgebieden: Kantoorpraktijk, Metaaltechniek, Horeca & Catering, Elektrotechniek, Verzorging, Bouw en Installatietechniek. Twee daarvan wil ik hier kort bespreken (Horeca & Catering en Verzorging) omdat het steeds vaker voorkomt dat personen van buiten de muren voor kortere of langere tijd op een van deze twee terreinen in Vlaanderen of Nederland werkzaam zijn. Een leerderswoordenboek is niet alleen bedoeld om woorden in op te zoeken maar ook om ze te leren en ze te onthouden. Dat laatste – leren en onthouden – doe je, volgens de auteurs, door op verschillende manieren naar het woord te kijken, door het in je hoofd en op papier steeds te herhalen en door het te gebruiken.

De woorden die worden aangeboden, zijn algemene beroepstaalwoorden. Die worden onderscheiden van vaktermen. Dat verschil wordt uitgelegd, maar helemaal duidelijk is het me niet. Die algemene beroepstaalwoorden zijn op grond van frequentie en spreiding geselecteerd uit een geschreven corpus van teksten (ongeveer 500.000 woorden) die gebruikt worden in, in dit geval, horeca & catering en verzorging. Omdat de woordenboeken bedoeld zijn voor anderstaligen met een beperkte woordenschat van het Nederlands, wordt voor de betekenisomschrijving van de lemma's gebruikt gemaakt van de 1000 woorden van het *Elementair Woordenboek Nederlands* (L. Beheydt en T. Wieers), aangevuld met enige extra woorden. Dat door die beperking de definities geen proza opleveren dat “dartelt en jubelt als een waayend zomerwoud van vogels”, is de auteurs bekend. Beter simpel Nederlands, vinden ze, dan te moeilijk Nederlands.

Hoe ziet de presentatie van een lemma eruit? Een voorbeeld uit *Horeca & Catering*. Lemma: **afdrogen**. Betekenisomschrijving: ‘Als je een bord *afdroogt*, dan maak je een nat bord droog met een doek’. Dan volgt een zin die ontleend is aan de vakliteratuur: “Meestal worden de glazen na het wassen *afgedroogd*. Voor het *afdrogen* van glaswerk worden speciale glazendoeken gebruikt”. Dan, zo mogelijk, een of meer synoniemen of antoniemen. Hier: ‘drogen, droogmaken’ en ‘nat maken’. Nog een voorbeeld, nu uit *Verzorging*: **de griep**. Omschrijving: “Als je *griep* hebt, dan ben je ziek. Je gaat naar bed, je hebt het warm en koud tegelijk en je hele lichaam doet pijn. Na een paar dagen ben je weer bete”. Uit de vakliteratuur: “*Griep* is een voorbeeld van een acute ziekte. Van het ene op het andere moment ben je ziek. Je krijgt koorts en je hele lichaam doet pijn”. Synoniem: de influenza. Geen antoniem. Wel enige combinaties met ‘griep’: ‘de grieprik, een lichte griep, een zware griep, met griep in

bed liggen'. Die vaste combinaties worden gegeven telkens als de auteurs daartoe aanleiding zien.

De grammaticale informatie beperkt zich tot het lidwoord. Geen meervouden, geen imperfectum of participium, geen trappen van vergelijking. In de inleiding op de woordenboeken wordt aan de gebruiker geduldig en in toegankelijk Nederlands uitgelegd wat je moet doen voordat je een woord gaat opzoeken, wat als je de betekenis hebt gevonden, begrepen en opgeschreven en wat als het woord er niet in staat. Plus nog wat oefensuggesties. Geen oefeningen.

De besproken leerderswoordenboeken zijn niet specialistisch en de behandelde lemma's betreffen naast woorden op het gebied van horeca & catering en verzorging ook veel algemene woorden als 'immers', 'hierdoor', 'overig', 'fase' enzovoort. Ze zijn daardoor niet alleen bruikbaar voor hen die overwegen in een van deze sectoren te gaan werken. Docent en student kunnen er ook vruchtbaar gebruik van maken bij de taalverwerving in het algemeen. De meerwaarde ten opzichte van andere eentalige woordenboeken schuilt in de toegankelijkheid van de omschrijvingen en de ruime context waarin het omschreven woord wordt geplaatst. Soms wordt een woord verduidelijkt met behulp van een tekening. Het is jammer dat dat niet veel vaker is gedaan, want er zijn voldoende woorden die zich daarvoor lenen.

Toorn-Schutte, Jenny van der -, *Klare taal! Uitgebreide basisgrammatica NT2*. Amsterdam: Boom, 1999, 251 pp., ISBN 90 5352 746 x, € 33,50 (boek + cd-rom). De cd-rom is ook los verkrijgbaar: ISBN 90 5352 602 1, € 25. Het boek is niet los verkrijgbaar.

Wat geldt voor de leerderswoordenboeken, geldt ook voor *Klare Taal! Uitgebreide basisgrammatica NT2*, want ook dit boek is niet alleen bedoeld om er iets in op te zoeken maar ook om er iets van te leren. Deze grammatica, door de auteur een pedagogisch-didactische grammatica genoemd, bestaat uit drie delen. In deel 1 de grammaticale vormen, in deel 2 het gebruik van deze vormen en in deel 3 spelling en gebruik van leestekens. Onderwerpen en volgorde van behandeling stemmen overeen met de inzichten en uitgangspunten die zijn verwoord in *Hoe maakt u het?* (van dezelfde auteur). Een van die inzichten is dat ook grammaticale structuren cultureel bepaald kunnen zijn en dat het goed is om met de daaruit voortvloeiende verschillen rekening te houden. Ik weet niet of het uitgangspunt juist is, maar als het juist is, vraag ik me af hoe die verschillen tussen het Nederlands en de door haar onderzochte Oost-Europese, Aziatische en Afrikaanse talen – die natuurlijk onderling ook weer flink verschillen – kunnen uitmonden in één pedagogische grammatica die aan ieders wensen tegemoet komt en constateer ik dat die gescheiden behandeling van 'vorm' en 'gebruik' een ongelukkig uitgangspunt is waar de auteur zelf ook slecht mee uit de voeten kan.

Als de vorm van het verkleinwoord wordt uitgelegd, staat daar ook meteen bij

wanneer het wordt gebruikt. In de rubriek 'gebruik' wordt dat opnieuw vermeld (en wordt ook weer in het kort aangegeven hoe je verkleinwoorden maakt). De titel van les 55 is 'actieve en passieve vormen', maar les 55 staat in deel 2 (het gebruik). Verschillende keren komt een woord of een woordsoort (bijvoorbeeld welk, elk, ieder, de bezittelijke voornaamwoorden, trappen van vergelijking, de telwoorden, voorzetsels) alleen aan bod in de rubriek 'vormen' en daarna niet meer in de rubriek 'gebruik van de vormen'. De gekozen rubricering wordt met andere woorden niet consequent gevolgd en waar dat wel gebeurt, is het de vraag welk voordeel die scheiding oplevert. Wat is de didactische winst om in les 7 de vorm van het lidwoord te presenteren en in les 72 het gebruik? Of om in les 40 te vertellen hoe de gebiedende wijs er uitziet en in les 63 hoe hij wordt gebruikt? De vraag naar de didactische relevantie dringt zich ook op als men ziet dat eenzelfde woordsoort binnen hetzelfde deel op twee verschillende plaatsen wordt behandeld. Je leest dan bij behandeling 1 dat een bijvoeglijk naamwoord voor een zelfstandig naamwoord een e krijgt. Die halve waarheid wordt pas veertig pagina's verder genuanceerd met 'bijna altijd'. Maar ook als de fysieke afstand minder groot is, vind ik het ongelukkig dat bijvoorbeeld de geaccentueerde vormen van het persoonlijk voornaamwoord (jij, zij, wij) behandeld worden in les 3 en de niet-geaccentueerde in les 4, in die volgorde en met in les 4 de overigens discutabele opmerking dat in plaats van jij, zij, wij meestal je, ze, we wordt gebruikt. Het resultaat van die geforceerde en moeilijk hanteerbare scheiding is een rommelige onoverzichtelijke grammatica.

Deel 3 dat over spelling en leestekens zegt te gaan, doet daar nog een schepje bovenop, want de informatie over spelling beperkt zich uitsluitend tot de opsomming van een aantal onregelmatige meervoudsvormen van substantieven. Waarom staan niet alle spellingproblemen (een of twee vocalen; wel of geen medeklinkerverdubbeling e.d.) in dit deel of - wat ik logischer zou vinden - worden die onregelmatige meervouden van substantieven niet behandeld in les 6 waar de regelmatige ter sprake komen?

De auteur gebruikt voor de grammaticale termen en onderwerpen de Nederlandse benaming. Daar is niets op tegen. Maar het is wel jammer dat er achterin het boek geen lijstje staat met de Latijnse equivalenten.

Die grammaticale onderwerpen worden geïllustreerd met zinnen. Dat is uitstekend en werkt verhelderend. Voor datzelfde doel brengt de auteur ook 'wel honderd' idiomatische uitdrukkingen in stelling (Het paard achter de wagen spannen, Hij is met zijn neus in de boter gevallen). Die keuze oogt leuk maar ik vind ik hem toch wat minder geslaagd omdat dat moeilijk toegankelijke idioom vaak de didactische pregnantie mist die van een voorbeeldzin verwacht mag worden. Met als gevolg dat in het boek die voorbeeldzin (het idioom) op zijn beurt ook weer uitgelegd moet worden met behulp van een 'normale' zin of een tekening.

Op de linkerpagina van *Klare taal!* wordt uitleg gegeven over vorm en gebruik, op de pagina daarnaast worden bij die uitleg oefeningen gegeven. Heel veel oefeningen, nuttige oefeningen, vaak zinvol ondersteund door tekeningen. De oefeningen staan in het boek maar ook op een bijgevoegde cd-rom. Omdat

veel gebruikers, ook na uitleg van de grammatica, nog moeilijkheden zullen hebben met de grammaticale terminologie, zou na een opdracht (“Zet de zinnen in de voltooid tijd”) er wat vaker een voorbeeldzin wenselijk zijn geweest. Na de behandeling van een aantal onderwerpen volgt er een toets, met achterin de goede antwoorden. Achterin staat ook een lijst van onregelmatige werkwoorden (imperfectum en participium), van werkwoorden met een vaste prepositie en van werkwoorden met een prefix. Het is jammer dat goed oefenmateriaal is opgehangen aan een onoverzichtelijke structuur. Een uitgebreid register zou dat leed hebben kunnen verzachten, maar zo’n register ontbreekt.

..... *Liefde (?)*
Kroniek van het proza

Gerrit Komrijs nieuwe boek *De kloppgeest* (De Bezige Bij, Amsterdam, pp. 239, € 18,11) is een historische roman. Net als Rosenboom koos Komrij Amsterdam in het *fin de siècle* als achtergrond. Hoofdpersoon zijn de dandy Hector, die de kost verdient met het geven van spiritistische séances, en zijn vriend George, een vurig socialist. Overeenkomst tussen hen beiden: zij geloven in een betere wereld, al is die voor de een op de aarde, voor de ander in hoger sferen te zoeken. Maar een belangrijk verschil vormt dat George de ernst zelve is terwijl Hector door het leven wandelt als een flaneur zonder morele bekommernissen. Hij weet dat zijn spiritistische 'gave' niets meer inhoudt dan het gebruik van een aantal goocheltrucs waarmee hij de gegoede burgers van hun centen berooft.

Merkwaardigerwijs vindt er op het eind een opvallende rolverwisseling plaats: George blijkt opeens een opportunist die de dubieuze praktijken van het spiritisme wil inzetten in de klassenstrijd, terwijl Hector steeds toerberiger door een stad loopt die bruist van de feestvreugde: Wilhelmina zal namelijk worden ingehuldigd als koningin.

Heeft Komrij het *fin de siècle*-Amsterdam alleen gekozen vanwege deze aardige knipoog naar de lezers die natuurlijk denken aan het huwelijk van Máxima met haar Alexander? Nee, er zijn diepere overeenkomsten tussen honderd jaar terug en onze tijd. Het *fin de siècle* laat zien hoe vaste verhoudingen gingen schuiven, met als gevolg angst, verwarring, paniek. Zoals Hector opmerkt: "Dit is de eeuw van de sfinx. Er zijn zoveel meningen, zoveel richtingen, zoveel raadsels. Groter en ingewikkelder raadsels dan ooit tevoren. Het kenmerk van onze tijd". (Dat laatste zinnetje is een stoplap van de hoofdfiguur. Eerder werden respectievelijk veranderlijkheid, vermaak en spiritisme als hét kenmerk van de tijd opgevoerd). Aan het eind flitst éven, in een fraaie passage, onze eigen tijd voorbij:

Ik zie een beeld van de toekomst waarin alle idealen en ideeën van nu in een kookpot zijn gegooid en als een smerig bruin mengsel opborrelen. Zo verbazingwekkend snel als het heden hier voorbijschiet, zo snel komt de toekomst aangestormd. Strijdvaandels worden windvansen, moderne probeersels dogma's en experimenteerlust starre

strijd. De kinderen van de onschuld worden de slippendragers van de hel. Het kan niet waar zijn. Ik schud het van me af. Dat soort fantasieën mag een mens er niet op na houden. Het is te gek voor woorden.

Kortom, het *fin de siècle* als wieg van de helse taferelen die de volgende eeuw te zien zal geven. Zoals zo vaak wordt de historische roman gebruikt om het heden te belichten.

De klopgeest is een vreemde roman. Aan de ene kant geeft Komrij een gedetailleerd beeld van het Amsterdam van honderd jaar geleden, met alle excessen en extremiteiten, van kelderwoningen tot kinderprostitutie. Aan de andere kant blijft deze schets merkwaardig afstandelijk: de hoofdfiguur is immers iemand die door het leven flaneert, niets lijkt hem werkelijk te raken. Ook het andere hoofdpersonage krijgt niet echt gestalte. Misschien komt het ook omdat beiden geen verleden lijken te hebben. Het resultaat is een uiterst laconiek verslag, vrijwel zonder emotie. Misschien had er wat liefde in het boek gemoeten...

Ik kom tot deze banale suggestie door het thema van de Boekenweek 2002. De Commissie voor de Propaganda van het Nederlandse Boek heeft namelijk niets originelers weten te verzinnen dan het thema 'liefde en letteren'. Is het mogelijk een roman te schrijven zónder dat er liefde in voorkomt? Ja, dat kan, Komrij levert het bewijs.

Het thema 'liefde' lijkt onuitputtelijk. En toch, zo blijkt uit recent verschenen romans, komen bepaalde motieven hardnekkig terug. Een voorbeeld geeft het boekenweekgeschenk, geschreven door Anna Enquist. *De ijsdragers* gaat over een echtpaar dat vervreemd raakt wanneer het door hen aangenomen kind wegloopt van huis. De man reageert door zich verbeteren op zijn werk te storten; de vrouw richt zich op het cultiveren van een dorre tuin. Beiden kunnen niet over hun verdriet praten, niet met anderen en niet met elkaar. De verwijdering wordt zo groot dat de man er op een zeker moment met een jonge assistente vandoor gaat. Maar na deze wanhopige vlucht komt hij tot inkeer. Hij belt zijn vrouw op en bekent schuld. Op dat moment staat niets meer een hereniging van de echtgenoten in de weg – behalve de conventie dat een moderne roman niet gelukkig mag eindigen (dan wordt het triviaalliteratuur). En dus krijgt de man een auto-ongeluk; de suggestie van zelfmoord is sterk.

De ijsdragers is niet Enquists sterkste boek, ook door dit geforceerde einde. Het mocht niet goed eindigen en dus maakte Enquist haar verhaal met een cliché af. Er zijn maar heel weinig moderne auteurs die met de code durven breken. Zo'n uitzondering vormt *Liefde in tijden van cholera* van Marquez. Toch is de ongelukkige liefde in feite even plichtmatig geworden als het 'ze krijgen elkaar' van de oude leesboeken. Een ander veelgebruikte procédé is de combinatie liefde en dood, al sinds de romantiek een krachtig elixer. Komt bij Wolkers een vrouw voor met wie de hoofdpersoon uitbundig de lijfelijke liefde bedrijft dan weet je het al: die moet dood.

Een aardige variant op dit schema brengt Tim Krabbé in zijn nieuwe boek *Kathy's dochter* (Bert Bakker, Amsterdam 2002, pp. 271, € 17,95). De hoofd-

persoon, Tim Krabbé geheten, krijgt een intrigerend e-mailbericht. Een vrouw van 28 vertelt dat haar moeder – in een ver verleden de geliefde van de schrijver – is overleden. Dit verlies heeft de dochter nieuwsgierig gemaakt naar de vroegere minnaar. De lezer voelt het natuurlijk al aankomen: er zal een verhouding ontstaan tussen de 57-jarige auteur en deze bijna 30 jaar jongere vrouw. En in die verwachting wordt hij dan ook niet teleurgesteld: na honderd bladzijden beginnen oude man en jonge vrouw aan hun eindeloze koppelingen op z'n Wolkers. Deze verhouding tussen herfst en lente heeft natuurlijk iets melancholisch, omdat beiden weten dat het zal moeten eindigen. En natuurlijk ook omdat de aanleiding al dubbelzinnig is: de dood van de moeder.

Is het schema doorzichtig, de invulling maakt veel goed. Het sterkst is Krabbé wanneer hij de verhouding van zeventig jaar geleden probeert te reconstrueren. Dan slaagt hij er namelijk in om te laten zien/horen hoe geliefden hun eigen taal maken. Een niet geringe prestatie, want juist het intieme, hoogst persoonlijke van die taal-voor-twee zou een auteur makkelijk kunnen verleiden tot kleffe knusheid. Maar Krabbé weet heel subtiel een sfeer te creëren waarbinnen de dode geliefde juist in de gesprekken weer tot leven komt. Deze intieme dialogen geven dit – als altijd bij Krabbé – met vaart vertelde verhaal een bijzondere meerwaarde.

Liefde en dood spelen ook de hoofdrol in de novelle *De vanger* van Manon Uphoff (Podium, Amsterdam, pp. 92, € 10). Je zou de inhoud snel na kunnen vertellen: een vrouw woont alleen in een oud huis. Er ontstaat een relatie met de timmerman die de oude woning komt opknappen. Die relatie loopt dood door een gruwelijk incident. Wat de lezer geboeid houdt, is de geraffineerde manier waarop Uphoff de informatie doseert. De kracht van het boekje berust namelijk volledig op de bijzondere stijl, zoals blijkt bij het lezen van de eerste alinea:

Het huis was oud. Verwaarloosd. Toen ze een meisje was, woonde de vrouw er met de vader, de moeder en de vijf broers. Maar de broers groeiden op. Een voor een verlieten ze het huis. En de vader werd oud, ziek en stierf, en vanaf dat moment was ze er alleen.

De soberheid van deze zinnen doet denken aan een grootmeester van het interbellum, Arthur van Schendel. En net als bij hem komt de lezer aan de ene kant veel te weten, informatie die zelfs door een ouderwetse auctoriale verteller lijkt te worden opgediend. Maar tegelijkertijd wordt de lezer ook veel onthouden. Gevoelens worden zelden expliciet verwoord, niet door de verteller, en evenmin door de twee hoofdpersonages. Heel typerend is de volgende alinea waarin een heftige scène wordt aangeduid:

Een golf van onverwachte, kolkende woede na een verlate oplevering, overvloedig geschonken drank op het feest daarna en een late thuiskomst. Een man die een vrouw aan haar haren naar buiten sleurt, de drempel over. Haar tegen een busje drukt. Eist en verlangt te weten wie er voor hem geweest is.

Opvallend hoe de camera hier terugwijkt om de scène van op grote afstand te observeren; de hoofdfiguren worden ‘een man’ en ‘een vrouw.’ En merkwaardig hoe dit vervreemdingsproces de emoties juist heviger doet uitkomen.

Wie *De vanger* leest, krijgt het gevoel dat hij achter matglas een verhouding volgt: hij ziet alles én niets. Zoals ook de tragedie op het eind wordt aangeduid, zó verloopt dat pas enkele bladzijden verder de ware omvang van de catastrofe duidelijk wordt. Met andere woorden, juist doordat hij zo op afstand wordt gehouden, gaat de lezer zich sterker inleven. Deze bijzondere afwisseling van schijnbaar overzicht en verzwijgen maakt het lezen van dit boekje tot een intense belevenis. Kortom, een buitengewoon knappe novelle.

Een nadeel van *De vanger* is dat de karigheid van dit proza de lezer allergisch kan maken voor auteurs die meer woorden menen nodig te hebben. Voor het laatste boek van Kristien Hemmerechts bij voorbeeld, *Donderdagmiddag. Halfvier* (Atlas, Amsterdam, pp. 237, € 18,50). Op de tweede bladzij komt men de volgende passage tegen:

Niemand twijfelde eraan of Anna parkeerde haar auto zo dicht bij de pissijnen om het gebruik ervan te ontmoedigen, en dus had niemand veel medelijden als er weer eens op de Honda in plaats van het urinoir werd gemikt. Pisgeel, noemde men die Honda, en Anna werd daar pisinijdig van. “Parkeer dan ergens anders, Anna!”- “Dit is mijn plek. Ze moeten zich maar leren inhouden.”

Ik begrijp niet dat een auteur die zichzelf serieus neemt, zulk melig proza kan produceren. Kennelijk is Hemmerechts dol op dat woord ‘pissijn’ [pissoir], want het komt op diezelfde bladzij liefst vijf keer voor. Ik moet toegeven dat al die pissijnen het voor mij moeilijk maakten ook maar enig geloof te hechten aan *Donderdagmiddag. Halfvier*. Niet dat Hemmerechts er niet alles aan heeft gedaan de tekst vol te stoppen. Te veel zelfs. Er verschijnt een man met een seksuele voorkeur voor vrouwen in frietkramen (om de Hollanders niet te laten vergeten dat het verhaal in België speelt?), er worden kinderen verwekt op al of niet natuurlijke manier, er is een jongen Hassan die sprookjes vertelt (want zoals wij weten zijn alle Noord-Afrikanen meesters in de orale vertelkunst), er is zelfs een mythologische laag ingebakken en natuurlijk wacht ons De Tragedie, Het Leed om het geheel zwaarte te geven.

Maar op het eind blijft er wel een probleem: waar gaat het allemaal om, wat wil Hemmerechts zeggen? Er wordt zoveel gekletst in het boek dat er uiteindelijk niets gezegd wordt.

Dit klinkt hard, mogelijk is het onrechtvaardig. In ieder geval is het ingegeven door ergernis, en wel deze: waar is de Hemmerechts van *Een zuil van zout* en *Brede heupen* gebleven, de schrijfster van karig proza dat de lezer wist te intrigeren? Kortom, iemand van wie je de indruk kreeg dat een *noodzaak* haar deed publiceren, ik bedoel een andere noodzaak dan: ik ben auteur en moet dus om de zoveel tijd met een boek op de markt komen.

Tot slot, om terug te keren naar het thema van de boekenweek: bestaat er

geen enkele Nederlandse roman waarin de liefde rondborstig bezongen wordt, zonder doodsklokken op de achtergrond? Misschien brengt het prozadebuut van de dichter Ilja Leonard Pfeijffer, *Rupert; een bekentenis* (Amsterdam, Arbeiderspers, pp. 170, € 13,95) uitkomst, want op de achterflap staat dit boek aangeduid als “een ultiem boek over de liefde”.

Maar *Rupert* zal ongetwijfeld enkele lezers in verrukking brengen en velen teleurstellen. Want als het boek over de liefde gaat, dan in de eerste plaats over de liefde voor de literatuur. Alleen al de vorm volgt een bekend literair procédé: het gaat om een ik-figuur die zichzelf vrijpleit voor de rechtbank. Daarbij richt hij zich tot de ‘leden van de jury’ – kennelijk speelt het verhaal zich niet af in Nederland – en al snel blijkt inderdaad dat het om een verzonnen stad gaat waarvan de pleinen en sloppen tot in de details in kaart worden gebracht.

Het verhaaltje van de roman is flinterdun. Rupert wordt verliefd, verliest zijn geliefde, zoekt haar en figureert vervolgens bij de verkrachting van een vrouw die op zijn verloren geliefde lijkt. Wat er precies gebeurt is, blijft onduidelijk, want zoveel is zeker: in deze tekst is een door en door onbetrouwbare verteller aan het woord. Om dit verhaaltje gaat het in *Rupert* nauwelijks. De tekst is één groot literair spel. Een naieve criticus heeft Pfeijffer van plagiaat beschuldigd, omdat er uitvoerige Eliot-citaten in de tekst zijn te ontdekken. De schrijver antwoordde vervolgens dat er nog vele andere teksten in zijn intertextueel mozaïek zijn verwerkt en dat klopt ongetwijfeld: *Rupert* is literatuur gemaakt van literatuur.

Al op de eerste bladzijde wordt de stad ‘gelezen’ – een stad als tekst –, twee bladzijden verder verschijnt de stad als lichaam: “Elke plek, elk hoekje, kuiltje, botje, spiertje, peesje van haar beweeglijke en veranderlijke lichaam heb ik gezoend, gestreeld, geproefd en geroken”. Geheel in deze lijn is het dat Rupert in het laatste hoofdstuk de stad als het lichaam van zijn geliefde ervaart: “Dit moest haar knie zijn. Boven waren vier straten. Welke was haar bovenbeen? Hoe lag zij? Rechtsaf kon niet goed zijn. Het kniegewricht staat niet toe je been die kant op te buigen”. En in de hevigste liefdesscène wordt de geliefde gelezen als een boek:

En ik bladerde haar blouse uit en snoof het aroma van verlangen uit haar gemarmerde schutblad dat prangde van belofte. Zij knoopte de haakjes los op haar rug en toonde mij de titelpagina die een wonder was van vormgeving, symmetrie en pure poëzie. Ik streelde haar borsten alsof ik voorzichtig met mijn vingertoppen een gravure streelde enz.

Het zijn deze metaforen die het boek zijn bekoring geven, plus de stilistische trefzekerheid van de auteur, zoals deze omschrijving van Ruperts impotentie: “Zij was mijn vleesgeworden verlangen, maar mijn verlangen weigerde vlees te worden”.

Rupert is een liefdesverklaring aan de literatuur die tegelijkertijd het tekortschieten van de literatuur aangeeft. De hoofdpersoon vindt aan het eind zijn

verloren liefde niet terug, want zij “was feit dat fictie onmogelijk maakte”. In het fictieve spiegelspel dat de roman is, bestaat er voor de ware geliefde geen plaats. Het enige wat overblijft, zijn literaire verwijzingen en vermommingen, de pose van de literator (het boek doet mij sterk denken aan *Verwoest Arcadië* van Komrij: de literatuur als levenshouding).

Goed, vijf/zes boeken rond de boekenweek-over-de-liefde verschenen, maar wat krijgen we te lezen? Een brute verkrachting en vooral veel dood. Onlangs viel in de krant te lezen dat het thema van de boekenweek 2003 zal luiden: ‘STYX- leven en dood in de letteren’. Mijn vraag: hebben we dat thema niet in 2002 al gehad?

..... Besprekingen en aankondigingen

Judit Gera, *Van een afstand. Multatuli's Max Havelaar tegendraads gelezen*, Amsterdam/Antwerpen: L.J.Veen, 2001. pp. 64, ISBN 90 204 0268 4, € 9,03.
Marianne Vogel, *Recensies! Waar onze literatuur vandaan komt*, Amsterdam/Antwerpen: L.J.Veen, 2001. pp. 63, ISBN 90 204 0434 2, € 9,03.

Er zijn net zoveel lezingen van een tekst als er lezers zijn en in het geval van een klassieke roman als *Max Havelaar* kan men verwachten dat een relatief hoog aantal ervan in druk zal verschijnen. Judit Gera, hoogleraar Nederlands aan de Eötvös Universiteit te Boedapest heeft de recentste interpretatie geleverd. Persoonlijk beslis ik op twee gronden of ik zoiets ga lezen: dat ik de gekozen tekst de moeite waard vind, en dat de door de nieuwe interpretant gekozen aanpak enigszins overeenkomt met mijn eigen voorkeur. In dit geval geeft de titel al een duidelijke aanwijzing, en er wordt op de achterkant van de omslag nadere uitleg gegeven: de 'afstand' verwijst naar tijd en geografie, en 'tegendraads' betekent postkoloniaal en feministisch. Mijs inziens kunnen deze twee gezichtspunten elkaar steunen omdat ze veel met elkaar gemeen hebben, namelijk het blootleggen van onderliggende machtsstructuren en bijbehorende belangen. Met dit in mijn achterhoofd leek het mij spannend om te zien wat deze aanpak oplevert: een mooi geschreven, goed beargumenteerd essay dat verrassende inzichten geeft die je toch met een gevoel van herkenning leest.

Gera wijkt fundamenteel af van de gecanoniseerde lezingen van *Max Havelaar*, die zijn terug te vinden in *Van een afstand* van Sötemann uit 1966, waarin een oppositie wordt geconstateerd tussen het raamverhaal van Droogstoppel en Stern en het kernverhaal, het slechte en het goede als het ware, het uitbuitende en het liberaal-humanistische. Haar conclusie luidt als volgt: "Multatuli (re)presenteert [...] toestanden en verhoudingen tussen Europeanen enerzijds en de inheemse bevolking en/of vrouwen anderzijds. Deze laatsten zijn in alle opzichten wezens van een andere orde dan de witte Nederlanders respectievelijk de mannen. Hierdoor worden Droogstoppel, Stern, Sjaalman, Havelaar en Multatuli in zekere zin alleen maar variaties op elkaar: variaties van stem- en machthebbende Europese mannen [...]"

Hoe gaat Gera precies te werk? Ook hierin drukt ze zich direct en duidelijk uit: "Mijn aandacht zal vooral gericht zijn op een microstructuur waarbij de details van de tekst (kleine episodes, landschapsbeschrijvingen, randfiguren)

die onopgemerkt een koloniale reflex verraden en met het huidige waarde- en normensysteem niet meer compatibel zijn [...] bestudeerd worden”. Een van haar hoofdargumenten is dat de ‘ander’ of die nou een vrouw of een Indonesiër is, nooit van binnenuit wordt weergegeven. Zij is het bijvoorbeeld niet met Hella Haasse eens die vindt dat Saïdjah en Adinda “rechtstreeks sprekend en handelend” worden opgevoerd, want die twee worden volgens haar niet als “unieke individuen” uitgebeeld, “maar [ze] doen slechts dienst als prototypen van een onderdrukkend systeem” – als slachtoffers, neem ik aan. Dit leidt tot objectivering van de onderdrukten. Gera geeft hiervan een mooi voorbeeld wanneer ze kijkt naar de interactie tussen Max Havelaar en Si Oepi Ketej, de dertienjarige dochter van een inlands hoofd aan wie Max Havelaar de parabel over de Japanse steenhouwer vertelt. Gera laat zien dat Max dit vertellen als machtsvertoon ervaart. Hij wil niet dat zij reageert, maar dat ze passief blijft en zwijgt. Vanaf dit punt zijn alle inlandse meisjes in zijn ogen een bepaald soort object: “Nu zie ik in elk meisje van dertien jaren een manuscript [...]”. Gera laat zien dat deze houding de koloniale mentaliteit weergeeft waarop de tekst *Max Havelaar* ook is gebaseerd omdat al deze ‘manuscripten’ worden geschreven/geconstrueerd door de mannelijke auteur/kolonisator. Voor alle zekerheid vermeldt Gera in haar conclusie dat zo’n feministische en postkoloniale lezing “het boek nog boeiender en interessanter [maakt]”. Ik ben het volkomen met haar eens.

Van een afstand verschijnt als deel 4 in de reeks *Taal en gender*, geredigeerd door Agnes Verbiest en Agnes Sneller. Deel 3, geschreven door Marianne Vogel, gaat over de rol van recensies in de jaren vijftig bij literaire oordeelvorming in die periode en ook daarna. Ze gaat op zoek naar ingebedde genderopvattingen, maar het uiteindelijke doel gaat een stap verder: “Wij willen in Nederland dat vrouwen en mannen gelijke kansen krijgen en gelijk behandeld worden, ook in de literaire wereld”. Directer kan het niet. En ze constateert dat literair Nederland in de bestudeerde periode ver van dat doel af was, maar dat de toestand nu aan het veranderen is. Een summier overzicht van de Nederlandse literaire wereld in de jaren vijftig wordt gevolgd door een oppervlakkige uitleg van oordeelvorming in recensies, en een kwalitatieve en een kwantitatieve analyse van bepaalde recensies, die laten zien wat de veronderstelde eigenschappen van schrijvende mannen en vrouwen waren en hoe zulke opvattingen blijven nawerken. Ik heb mijn bedenkingen over de kwestie van de doelgroep van dit stuk; uit Vogels conclusie blijken dit schrijvers en lezers van recensies te zijn – een veel breder publiek dan bij Gera. (Even terzijde – als niet-Nederlands-talige docent *extra muros* lijkt mij het contrast tussen Gera’s “afstand” en Vogels “**onze** literatuur” veelzeggend.) Weliswaar zijn er voor de academische lezer, die wat dieper op de zaken in wil gaan, bibliografieën bij elk hoofdstuk maar toch blijf ik zitten met een gevoel van ontevredenheid omdat zoveel belangrijke kwesties wel aangesneden maar niet uitgediept worden, misschien omdat de opzet eerder retorisch dan academisch-kritisch lijkt. Dan is mijn probleem simpelweg dat het pleit voor mij allang gewonnen is. Ondanks deze bedenkingen, delen beide boekjes een positief kenmerk: hun kleine formaat dat discussiestof in draagbare vorm beschikbaar maakt.

– Jane Fenouillet

Jerzy Koch. *Multatuli w Polsce. Próba historycznoliterackiej analizy przebiegu recepcji na przełomie XIX i XX wieku*. Neerlandica Wratislaviensia XI (AUW No. 2163), 2000. pp. 281. ISBN 83-229-1977-8.

„Schrijf niet over iemand tot wie je geen persoonlijke verhouding hebt” (Stanislaw Brzozowski), zo luidt het motto van Jerzy Kochs dissertatie *Multatuli (1820-1887) in Polen* waarvan de verkorte versie in 2000 bij de uitgeverij Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego verscheen. De auteur heeft zijn proefschrift (1991) gewijd aan de Poolse receptie van deze vermaarde schrijver, in de periode rond de eeuwwisseling toen hij in verschillende landen in de belangstelling stond.

Jerzy Koch beklemtoont dat Multatuli model staat voor een schrijver die zijn sociale betrokkenheid voortreffelijk en suggestief wist te combineren met de esthetische kwaliteiten en de meesterlijke structuur van zijn werken. Niet zonder belang is voor hem het feit dat de receptie van de Nederlandse letterkunde in Polen nog steeds een niet-onderzocht onderwerp is.

Als uitgangspunt voor zijn historisch-literaire analyse neemt hij twee linguïstische termen, ontleend aan Frans van Coetsem (1988), die onderscheid maakt tussen *imposition* ('source language activity') en *borrowing* ('recipient language activity'). Beide begrippen hebben betrekking op een fenomeen, namelijk de wederzijdse werking van twee talen waarbij *borrowing* de invloed beschrijft van de taal die wij minder goed beheersen op de taal die wij beter kunnen hanteren. *Imposition* stelt de omgekeerde situatie voor.

De auteur verzet zich vervolgens tegen de klassieke benadering die de receptie van buitenlandse literatuur als uiting van het bovengenoemde *borrowing* beschouwt en pleit voor een accentverschuiving, namelijk van 'overnemen' naar 'projecteren' (*imposition*). Deze 'dynamische' aanpak impliceert dat de *actieve* rol van de ontvangers en hun bewuste perceptie in die beschouwingen centraal staan. Bovendien wordt er een nauw verband verondersteld tussen de receptie van buitenlandse letterkunde en het literaire besef van een tijdperk bij de percipiënten. De auteur doet vervolgens onderzoek naar een bepaald literair klimaat rond de eeuwwisseling dat de Multatuli-receptie in Polen vergemakkelijkte en analyseert enkele elementen van literaire communicatie geïntroduceerd door de vertalingen van zijn werken.

Het is trouwens opvallend dat de belangstelling voor Douwes Dekker vanuit het Duitse taalgebied naar Polen kwam overwaaien. Jerzy Koch geeft toe dat het historische receptie-onderzoek in Polen op lastige 'buitenliteraire' moeilijkheden stuit vanwege het gebrek aan een complete en grondige bibliografische verkenning van die periode (veel boeken- en tijdschriftencollecties werden namelijk tijdens de oorlog verwoest). Om die praktische reden kan de Multatuli-receptie nooit volledig worden gereconstrueerd. Niettemin tracht hij een zo compleet mogelijk beeld te geven van zowel deze receptie als van de tijd rond de eeuwwisseling die op zich al een heel aantrekkelijke periode voor een onderzoeker is en – door haar 'veelkleurigheid' – allerlei interpretatiemogelijkheden biedt.

– Iwona Piotrowska

..... *Enquête over Neerlandica*
Extra Muros

Bij het oktobernummer van 2001 werd een enquête verspreid waarmee de redactie de mening vroeg van de lezers. Van de 600 gedistribueerde enquête-formulieren zijn er 81 ingevuld teruggestuurd.

De redactie beschouwt de enquête als een rapport van de lezers. Over de cijfers kunnen wij tevreden zijn: NEM wordt door 69 van de respondenten als 'goed' beoordeeld. Het tijdschrift wordt veelal grondig gelezen, in sommige gevallen door meer dan één persoon per abonnement. De lezers blijken ook tevreden over omvang en verschijningsfrequentie.

In antwoord op de vraag 'Naar welke bijdragen gaat uw voorkeur uit?', worden de kronieken het meest genoemd (33), gevolgd door bijdragen over (toegepaste) taalkunde (25). De onderwerpen die voorts genoemd worden, weerspiegelen de rijke waaier aan deeldisciplines van de neerlandistiek, (cultuur)geschiedenis, vertalen, didactiek, oude letterkunde enzovoorts. Zoals een respondent schreef: "Juist de variatie maakt het boeiend".

De vraag 'Over welke onderwerpen die nu niet of nauwelijks aan de orde komen, zou u graag bijdragen willen lezen?' genereerde een stroom aan suggesties: "Internet en de neerlandistiek extra muros"; "Artikel met verschillende opinies over lesmateriaal"; "Informatie over de verschillende curricula"; "Ervaring met tolken en vertalen"; "Taalaanwinsten, taalregisters, semantiek van nieuwe vormen"; "Nederlandkunde"; "Discussie over beleidsmatige kwesties". Enkele keren werd gewezen op de noodzaak auteurs in de extramurale neerlandistiek te zoeken, in sommige gevallen werd hiermee bedoeld: niet-moedertaal-sprekers van het Nederlands.

De 'Opmerkingen' waren veelal van complimenteuzen aard: "Leuk en goed tijdschrift; interessant en kwalitatief in orde"; "NEM van nu is veel boeiender en interessanter dan die van het (verre) verleden en voldoet bepaald heel goed aan de behoeftes van de extramurale docent"; "Ik vind de keuze van de bijdragen zeer gevarieerd en ik vind NEM als tijdschrift bepaald uniek". Kritische opmerkingen, zoals "De collega's extra muros nemen zelf weinig het woord" sluiten aan bij het commentaar op de voorgaande vraag.

Ook werd een uitbreiding van de redactie gesuggereerd: "Ik neem aan dat de redactie zelf al streeft naar medewerkers uit zoveel mogelijk landen. Maar zou in dit verband uitbreiding van de redactie met een Amerikaan, een Afrikaan en

een Aziaat geen overweging verdienen?” Ook werd de wens geuit een of meer niet-moedertaalsprekers op te nemen in de redactie: “De redactie van NEM bestaat uitsluitend uit moedertaalsprekers. Dat is jammer. In vele buitenlandse landen is er een aantal deskundigen-lezers; ik zou hen graag vertegenwoordigd zien in de redactie.”

Dit enquêteverslag geeft de redactie gelegenheid u, de lezers, bij te praten over de ontwikkelingen en de plannen rond *Neerlandica Extra Muros*.

NEM anno 2002 kent een vaste opbouw: het tijdschrift opent met enkele artikelen, doorgaans overzichtartikelen waarin een (deel)aspect van de neerlandistiek in breedste zin aan bod komt, gevolgd door drie tot vier kronieken waarin de chroniqueur een persoonlijke selectie aanbiedt van titels die in de voorafgaande periode op haar of zijn vakgebied zijn verschenen. Hierna volgt soms een bespreekartikel waarin een aantal samenhangende publicaties besproken wordt. Daarop aansluitend de rubriek ‘Besprekingen en aankondigingen’ en ten slotte de column die per jaargang van auteur wisselt.

Onder de artikelen vindt u bijdragen die deel uitmaken van een serie, zoals ‘De receptie van Nederlandstalige cultuur en/of literatuur in het buitenland’ en ‘Jonge honden’ in de Nederlandstalige literatuur. In de receptie-serie wordt binnenkort een bijdrage verwacht over Hongarije van de hand van Krisztina Törô. Bij de ‘jonge honden’-serie wachten we op bijdragen van Désanne van Brederode en Liesje Schreuders.

Er staan artikelen in de steigers over muziekgeschiedenis, door Emile Wennekes (Utrecht); van Willem Otterspeer (Amsterdam) over de biografie; van Pierre Godin en Ludo Beheydt (beiden: Louvain-la-Neuve) die een actuele stand van zaken zullen geven van de vreemdetalendidactiek; van Miranda van Rossum (Hull) over elektronisch leren en een bijdrage van Gillis Dorleijn (Groningen) en Wiljan van den Akker (Utrecht) over geschiedschrijving van moderne poëzie. Op wat langere termijn zijn bijdragen te verwachten over vertaalwetenschap, culturele identiteit in de zeventiende-eeuwse Nederlanden, literatuuronderwijs aan buitenlandse universiteiten en een bijdrage over interdisciplinariteit.

Door een aantal respondenten werd gevraagd om ‘meer besprekingen’, zonder dat daarbij werd aangegeven om welke deeldiscipline het gaat. De redactie realiseert zich dat het aantal titels in de rubriek Besprekingen en aankondigingen per keer sterk verschilt. Maar deze rubriek is niet de enige waarin besprekingen verschijnen; de structuur van de kronieken is gericht op bespreking-in-samenhang. Daarnaast worden zogenaamde bespreekartikelen geplaatst; ook hier gaat het om een aantal samenhangende titels. Desondanks zal de redactie de rubriek Besprekingen en aankondigingen met extra aandacht volgen.

De ‘faits divers’ die overheersten in de eerste jaargangen van NEM, zijn sinds november 1996 te vinden in de *IVN-krant*, een nieuwsbrief die in een elektronische en schriftelijke editie verschijnt. De nieuwsbrief is gratis verkrijgbaar,

maar moet wel aangevraagd worden. Dat deze nieuwsvoorziening in een behoefte voorziet blijkt wel uit het aantal abonnees: 232 (waarvan 147 de elektronische editie ontvangen).

Er wordt gewerkt aan een register op veertig jaargangen NEM. Voor de uitgave ervan moet nog financiering gevonden worden. Het register zal het ook mogelijk maken een gefundeerd antwoord te geven op de in de enquête geuite kritiek dat er weinig extramurale docenten aan bod komen in NEM. De redactie belooft daar te zijner tijd op terug te komen.

Piet de Kleijns kronieken Nederlands voor anderstaligen zijn integraal opgenomen in de IVN-site (www.ivn.nl) . Er zijn bovendien koppelingen gemaakt met de rubriek 'Lesmateriaal' in de *Basisboekenlijst extramurale neerlandistiek* (Vde uitgave, mei 2002), zodat direct doorgeklikt kan worden naar de kroniek waarin de betreffende titel besproken is. Een nieuwe kroniek wordt steeds bij het verschijnen van het volgende NEM-nummer op de site geplaatst.

Dankzij een aanvullende subsidie van de Nederlandse Taalunie zullen ook de kronieken Taalkunde (chroniqueur Joop van der Horst) en de kronieken Cultuur en maatschappij (chroniqueurs: Ludo Beheydt en Marion Boers) op de IVN-site kunnen worden opgenomen. Ze zullen, net zoals de kronieken van Piet de Kleijn, ook raadpleegbaar zijn via het Taaluniersum (www.taalunie.org) en via de site van het Steunpunt Nederlands als vreemde taal (www.snvt.hum.uva.nl) .

De lezers bleken enthousiast over de metamorfose van NEM: er kwamen spontaan enkele tientallen positieve reacties binnen op de gekozen letter, de opmaak, de sobere omslag en op het papier. Wij maken u graag deelgenoot van een verrassende waarneming van een lezer die gevoelig bleek voor de aaibaarheidsfactor van het papier: het heeft ook nog een aangename geur!

Ten slotte de samenstelling van de redactie. Er wordt gestreefd naar een evenwichtige vertegenwoordiging van alle deeldisciplines binnen de neerlandistiek. Bij de invulling van vacatures wordt ook gezocht naar niet-moedertaalsprekers van het Nederlands (tot nu toe zijn de benaderde kandidaten echter niet ingegaan op onze uitnodiging).

Gelet op de wens meer extramurale docenten directe invloed te geven op het beleid van NEM, een wens die overigens ook al uitgesproken werd tijdens de jongste ledenvergadering in 2000 tijdens het Leuvense colloquium, heeft de redactie, in overleg met het dagelijks bestuur van de IVN, besloten tot het instellen van een redactieraad. Deze redactieraad bestaat uit vertegenwoordigers van de regio's en kan gevraagd en ongevraagd advies geven over het beleid en over specifieke bijdragen. De leden van de raad ontvangen de agenda en bijbehorende stukken van de redactievergaderingen en nadien de notulen.

De redactieraad zal in de loop van najaar 2002 geïnstalleerd worden. In de redactieraad nemen zitting:

namens Noord-Europa: Niels-Erik Larsen (Kopenhagen),
namens Zuid-Europa: Jeannette Koch (Napels),
namens het Duitse taalgebied: Ralf Grüttemeier (Oldenburg),
namens Frankrijk: Luc Bergmans (Parijs),
namens Azië: Sugeng Riyanto (Jakarta) en Widjajanti Dharmowijono (Semarang),
namens Canada en de Verenigde Staten: Thomas F. Shannon (Berkeley),
namens Zuid-Afrika: Siegfried Huigen (Stellenbosch).

De vertegenwoordigers van de regio Midden- en Oost-Europa zijn bij het ter perse gaan van dit nummer nog niet bekend.

De redactie heeft hoge verwachtingen van de samenwerking met de redactieraad. Wij denken daarbij aan toetsing van het redactiebeleid, suggesties ten aanzien van voor NEM interessante thema's, het attenderen op extramurale onderzoeken die het belang van de regio overstijgen, enzomeer. Aldus wordt het contact met de internationale neerlandistiek internationaler.

Namens de redactie bedank ik hier alle respondenten. Gewapend met uw vele suggesties en opbouwende kritiek beginnen wij aan de eenenveertigste jaargang.

..... *In Memoriam Luís Crespo Fabião*

Eind zomer 2001 overleed te Lissabon, op 76-jarige leeftijd, de heer Luís Crespo Fabião, lector Nederlands aan de Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa (FLUL) van 1965 tot 1997.

Luís Crespo Fabião werd in Brazilië geboren, als zoon van Portugese ouders. Al tijdens zijn middelbare-schooljaren in Portugal toonde hij grote belangstelling voor moderne en klassieke talen. Later studeerde hij aan de Universiteit van Coimbra Germaanse filologie en na zijn studie werd hij benoemd tot leraar (in de hoogste graad) aan de Portugese rijkslycea.

Op uitnodiging van de Portugese regering werd hij in 1959 bursaal voor de studie in de Nederlandse Taal, Letterkunde en Cultuur aan de Universiteit van Utrecht. Twee jaar later werd hij lector in de Portugese Taal en Moderne Letterkunde aan dezelfde universiteit.

In 1965 keerde Crespo Fabião terug naar Portugal en op initiatief van o.a. de Nederlandse ambassadeur, destijds de heer R. Flaes – bij het publiek beter bekend onder het pseudoniem F.C. Terborgh – werd hij aan de FLUL benoemd tot lector in de Nederlandse Taal en Cultuur.

Hij was de eerste, en gedurende enkele jaren de enige, lector Nederlands in Portugal, een taak die hij vol enthousiasme en verantwoordelijkheidsgevoel heeft verricht. Door de jaren heen heeft Luís Crespo Fabião met veel zorg en toewijding de waardevolle bibliotheek van 'zijn' Instituto de Língua e Cultura Neerlandesa opgebouwd. Zowel in de Nederlanden als in Portugal heeft hij vele artikelen gepubliceerd en zijn medewerking gegeven aan verschillende projecten. Behalve de Nederlandse Taal en Cultuur was hij ook geïnteresseerd in de historische en culturele betrekkingen tussen de Nederlanden en Portugal, en in het bijzonder in de geschiedenis van de Portugese joden in Antwerpen en Amsterdam; het waren interesses die hem tot aan zijn dood bleven boeien.

Aan de faculteit, waar hij geliefd was onder zijn studenten en zeer gewaardeerd werd door mededocenten, heeft hij roerige tijden meegemaakt. Zijn brede kennis en zijn bijzondere gevoel voor humor maakten van zijn colleges een bijzondere ervaring.

Patricia Couto

Jan de Vries

..... *Daar werd iets groots verricht*

Ik ben een jeneverdrinker. In het buitenland is deze polderdrank nauwelijks verkrijgbaar. In Japan behelp ik me met sake, gestookt uit rijst. In een supermarkt in Yokohama vond ik tussen tientallen merken een fles met een spannend etiket: naast karakters trof me in vette Latijnse letters *JAPANSCH ZAKY*. Uit de spelling blijkt Nederlandse invloed: *japansch*, met *-sch*. De *y* is de pendant van de Nederlandse *i*: tot in de twintigste eeuw was naast *sake* ook *saki* in gebruik. De *z* geeft het woord *zaky* een Nederlandse geur: er zijn maar weinig Nederlandse woorden die met een *s* beginnen. Onduidelijk blijft welke kopers *JAPANSCH ZAKY* moet overhalen zich juist deze fles aan te schaffen. Landgenoten wonen er nauwelijks. Japanners begrijpen er niets van en zullen uitsluitend afgaan op de informatie in karakters, en ook de toevoeging *nurtured with time and love* voor lief nemen. Een reminiscentie uit de tijd dat er een paar dienaren van de Compagnie op het eilandje Dejima bij Nagasaki hun vrije tijd trachtten door te komen met drank? Ze moeten zich wel stierlijk verveeld hebben om een *sake*-stokerij met een Nederlandstalig merk lonend te maken. Toch kan het geen toeval zijn dat de fabriek in Nagasaki staat.

In Nagasaki herinnert overigens minder aan ons glorierijke koloniale verleden dan reisgidsen doen vermoeden. Natuurlijk, we hebben twee eeuwen op Dejima gezeten, nu prachtig gerestaureerd, ingeklemd tussen straten en flats. Als enige westerlingen mochten we er wat handel drijven en Japan kennis laten maken met Europese wetenschap en techniek. Verder hielden we ons aan de Japanse mores en deinsden er in 1637 niet voor terug de gastheren met onze kanonnen te ondersteunen bij de uitroeiing van de christenen, katholieken weliswaar. We hadden Dejima dik verdiend.

Aan de *Oranda-zaka*, 'Hollandse helling', in het zuiden van de stad liggen enkele fraaie houten huizen uit de negentiende eeuw, maar

Hollands zijn ze niet: *oranda* had inmiddels de betekenis 'Europees' gekregen. Het is dan ook moeilijk te begrijpen waarom Japanse zakenlieden 40 kilometer ten noorden van Nagasaki het themapark *Huis ten Bosch* hebben aangelegd, met op ware grootte allerlei Nederlandse gebouwen als het Goudse stadhuis, de domtoren van Utrecht, kasteel Nijenrode en Amsterdamse grachtenpanden.

Nee, dan de Indonesische archipel. Daar werd pas echt iets groots verricht: de heidenen werden gekerstend, de naakten gekleed, de ziekten bestreden, de honger van de onwetenden gestild. Toen de Verenigde Staten gingen twifelen aan de zegeningen van grote broer Nederland in wat restte van het koloniale rijk, werd er in 1956 haastig een propagandafilm gemaakt die aantoonde dat zelfs het heidense Nieuw-Guinea door ons in korte tijd aan het stenen tijdperk was ontrukkt. Voor de film moesten inmiddels gekerstende Papoea's hun broek weer uittrekken en met enkele rood opgefleurd schedels doen alsof ze nog aan het koppensnellen waren. De Papoea's wisten niet hoe ze het hadden. Wat sinds kort niet meer mocht, was kennelijk weer geoorloofd. Spel en werkelijkheid werden niet onderscheiden, de hostie werd even vergeten, en ze begonnen opnieuw koppen te snellen. Ze werden streng gestraft. Het verband tussen de film en de koppensnellerij werd in de doofpot gestopt.

In dat jaar kwamen gouvernementele propagandisten ons op de kweekschool overhalen als onderwijzer iets groots te verrichten bij het beschaven van de kleine Papoea-broer. We hoefden dan niet in militaire dienst. Lastige vragen werden kundig gepareerd: Nieuw-Guinea had eigenlijk nooit bij Indonesië gehoord, en bij het Australische deel paste het ook niet, want daar was Engels de officiële taal.

In 1957 werd ik zonder iets groots te verrichten soldaat.

..... *Auteursgegevens bij NEM-3, 2002*

Ton Anbeek is hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Leiden. Hij schreef onder meer *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985*.
e-mail: t.anbeek@let.leidenuniv.nl

Marion Boers is als universitair docent Nederlandse kunst- en cultuurgeschiedenis en als docent Nederlands als tweede taal verbonden aan de vakgroep Dutch Studies van de Universiteit Leiden. Zij publiceert regelmatig over de sociaal-economische aspecten van de kunstproductie in de zeventiende eeuw.
e-mail: m.e.w.boers@let.leidenuniv.nl

Patricia Couto studeerde vergelijkende literatuur. Zij is werkzaam als vertaalster en is als docent Nederlands verbonden aan de Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa.
e-mail: coutogferreira@mail.telepac.pt

Jane Fenoulhet is als universitair hoofddocent Nederlands verbonden aan de vakgroep Nederlands van University College London. Zij is redacteur van *Dutch Crossing. A Journal of Low Countries Studies* en werkt nu aan een geschiedenis van schrijvende Nederlandse en Vlaamse vrouwen.
e-mail: j.fenoulhet@ucl.ac.uk

Arie Jan Gelderblom doceert Nederlandse letterkunde 1500-1850 aan de Universiteit Utrecht. Samen met Anne Marie Musschoot (Universiteit Gent) vormt hij de hoofdredactie van de nieuwe Nederlandse literatuurgeschiedenis.
e-mail: arie.j.gelderblom@let.uu.nl

John de Jong studeerde Frans en algemene taalwetenschap, en werkte onder meer bij het Cito in Arnhem. Hij is nauw betrokken bij de ontwikkeling en implementatie van het Europees Referentiekader. Hij leidt "Language Testing Services" (LTS), Oranjestraat 70, 6881 SV Velp, Nederland.
e-mail: John.HAL.dejong@wxs.nl

Piet de Kleijn doceert Nederlands als tweede taal en Frans aan het Talenpracticum van de Nuffic in Den Haag. Is sinds 1981 docent aan de Zomercursus Nederlandse taal en cultuur (Breukelen/Zeist) en verzorgt sinds 1987 de didactiekcolleges voor het Seminarium voor Nederlandse taal en cultuur (Amsterdam). Hij is de auteur van onder andere *Alexander: leerboek ter uitbreiding van de woordenschat van anderstaligen* (1986, uitgave in eigen beheer) en legt de laatste hand aan een publicatie over vaste verbindingen.
e-mail: pdkleijn@euronet.nl

Marja Kristel is redactiesecretaris van *Neerlandica Extra Muros*.
e-mail: m.kristel@ivnnl.com

Iwona Piotrowska, neerlandica, AIO aan de Universiteit van Warschau en als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep Nederlands van de Palacky Universiteit in Olomouc.
e-mail: iwona_p2001@yahoo.com

Eugeen Roosens is emeritus gewoon hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Leuven en emeritus buitengewoon hoogleraar aan de Université Catholique de Louvain. Hij is herhaaldelijk gasthoogleraar geweest aan de University of California in Berkeley. Vergelijkend onderzoek over etniciteit in Québec en België is zijn hoofdspecialisme.
e-mail: eugeen.roosens@skynet.be

Kris Steyaert is werkzaam aan de Universiteit van Hull (vakgroep Engels) en aan het University College London (vakgroep Nederlands).
e-mail: k.steyaert@hull.ac.uk

Jan Willem de Vries is emeritus-hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Universiteit Leiden en oprichter van de opleiding Dutch Studies voor buitenlandse studenten.

Abonnementsprijs 2002

(3 nummers van 84 blz.)

Nederland: € 30,00 (inclusief portokosten)

Overige landen: € 35,00 vooraf te betalen op
rekeningnummer 56 64 78 323 van

Rozenberg Publishers, Rozengracht 176A,
1016 NK Amsterdam, Nederland. In dit bedrag zijn
de portokosten begrepen. (Alle bankkosten in
binnen- en buitenland zijn ten laste van de abonnee.)
Losse nummers: € 16,50 (inclusief portokosten).

Tarieven

Advertenties kunnen aan de uitgever worden
opgegeven.

1/1 pagina € 125,00 (exclusief btw)

1/2 pagina € 80,00 (exclusief btw)

1/4 pagina € 47,50 (exclusief btw)

ROZENBERG
Publishers

ISSN 0047-9276